

A MAGYAR FÖLDRAJZI
TARSASÁG KÖNYVTÁRA

TUCCI - GHERSI
KINCSES
TIBET

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI CHOLNOKY JENŐ

KINCSES TIBET

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

G. TUCCI—E. GHERSI
KINCSES TIBET

AZ 1933. ÉVI TUCCI-FÉLE
NYUGAT-TIBETI TUDOMÁNYOS KUTATÓÚT KRÓNIKÁJA
(CRONACA DELLA MISSIONE SCIENTIFICA TUCCI NEL TIBET OCCIDENTALE 1933)

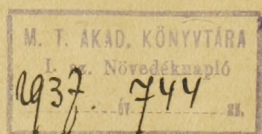
FORDÍTOTTA

RÉVAY JÓZSEF

62 KÉPPEL

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

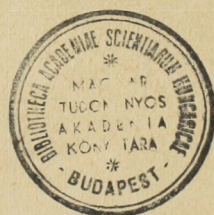
108605

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA,

KÖRÖSI CSOMA SÁNDORNAK
A TIBETI TUDOMÁNYOK ÚTTÖRŐJÉNEK,
SZÜLETÉSÉNEK
KÉTSZÁZÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁN.

024.059

ELŐSZÓ.

Young, aki 1912-ben először látogatta meg Csaparangot, Guge királyainak ősi fővárosát, így fejezte be beszámolóját, — az elsőt és mind a mai napig az egyetlen, amely bő részletességgel írja le Csaparangot és Tolingot: «Azonban eleget tudunk Toling és Csaparang multjáról ahhoz, hogy további érdeklődést keltsen; ez csak úgy elégíthető ki, ha megbízható Tibet-szakembert küldünk ki mindkét helyre, azzal a teljes meghatalmazással, hogy alaposan tanulmányozhassa az ottani régiségeket és vadászhaszon feliratokra . . . Még sokat kell megtanulnunk Toling nagy korszakáról, amikor arany kolostora világosságot és műveltséget sugárzott egész Tibetre, Kashmirtól Assamig: Guge történetéről a XI—XVII. századokban, amiről semmi egyebet nem tudunk, mint egy-egy alkalmi említését annak, hogy Ladakh sikeres betörést intézett ellene vagy adóért megsarcolta: s végül a Csaparang-uralkodóház emelkedéséről, hódításairól, dicsőségéről és hirtelen, drámai bukásáról».¹

De Young szavainak, sajnos, sokáig nem támadt visszhangjuk. Nyugat-Tibet bezárta kapuit és egyetlen kutatónak sem sikerült átlépni határait, azzal a határozott céllal, hogy felfedezi romjait, kikutatja templomait és összeszedi elmúlt dicsőségének bizonyítékait és emlékeit.

Igaz, hogy Csaparang időközben felkeltette a tudósok érdeklődését, de nem mint valaha történelmileg jelentős uralkodóház fővárosa, hanem mint egy keresztény közösség középpontja, amelyet a portugálus Andrade missziója alapított. Sőt Francke azt hitte, hogy megtalálta a gugei király hitehagyásának emlékét is néhány spiti-i feliraton;

ezeknek azonban nem sikerült nyomukra akadnom: talán időközben megsemmisítették őket, vagy valamiképpen eltűntek. Végül azt is állították, hogy ezt a királyt Andrade megkeresztelte. Látni fogjuk, hogy ezeknek az adatoknak nem sok alapjuk van: a csaparangi keresztény hitközség csak apró epizód Nyugat-Tibet történetében és bizonyos, hogy nincs már semmi nyoma, még az sem, amire Young és az ő nyomán Wessels utal. Csaparang egészen más miatt érdekes.

Nyugat-Tibettel és a lamaizmus egyik legkimagaslóbb alakjával, — kétségtelenül a legnagyobb egyéniséggel, akire országa még ma is büszke, — *Rin c' en bzán po*-val, foglalkozó tanulmányaim, más úton, ugyanazokra a következtetésekre vezettek, amelyekre Young is jutott, abban a kérdésben, hogy mi a jelentősége ennek az országnak a lamaizmus története szempontjából.

A tibeti források, amelyeket tanulmányoztam, kétségbevonhatatlanul bebizonyították, hogy a buddhizmus újjászületése az örök hó országában 1000 körül éppen ama tiszteletreméltó apostol csodálatos munkásságának köszönhető, akinek az életét én elevenítettem fel újra, továbbá a gugei királyok páratlan bőkezűségének; ők koruk leg híresebb tanítómestereit hívták meg Indiából és úgyszólván átültették Tibetbe a Mahayana buddhizmusának tanításait és tapasztalatait.

A tibeti krónikások és történetírók egyhangúlag elismerik Nyugat-Tibetnek és királyainak ezt a jelentőségét a buddhizmus újra felvirágoztatásában, *gLang darma* üldözése után.

A források nem csupán panditokról és tudósokról beszélnek, akiket meghívtak Guge királyainak udvarába, vagy akik oda menekültek, abban a korban, amely az indiai buddhizmus fénykorának hanyatlását jelzi, hanem művészekről is, különösen kashmiri művészekről, akik ott folytatták az indiai hagyományokat. Ezeknek, a kéziratos irodalmi hagyományban megőrzött adatoknak a megerősítését meg kellett találni a Himalaya völgyeiben és ki kellett nyomozni az eszmei összeköttetésnek azokat a

Sultanpuri asszonyok.

A Bias-folyó fahídja Sultanpurban.

Tibeti zarándok.

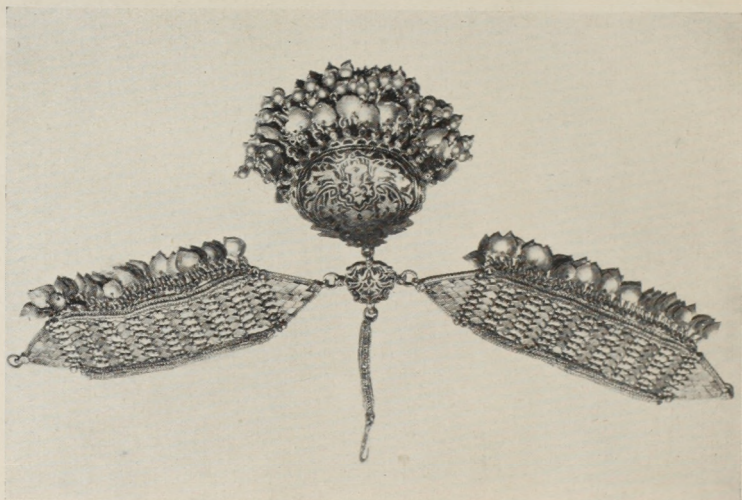
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

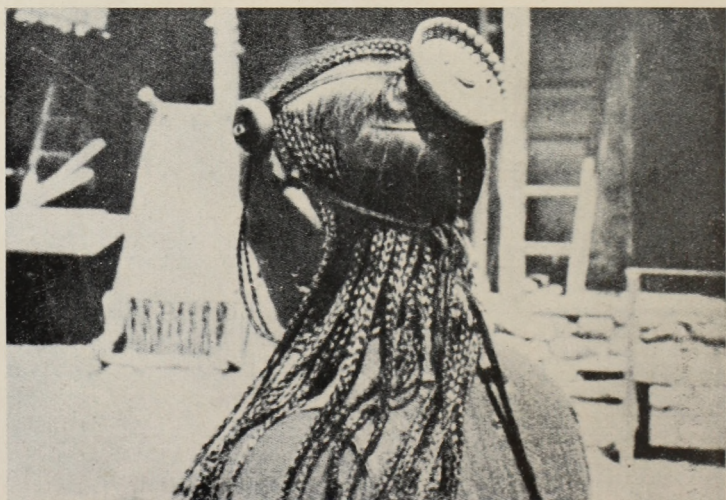
Kangrai pásztorok felvonulnak nyájaikkal a chandrai legelőkre.

Karaván a Rohtangon.

Ezüst hajdísz.

Lahuli asszony jellegzetes hajviselete.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

láncszemeit, amelyek 1000 körül Indiát Tibettel összekapcsolták.

Össze kellett gyűjteni a kéziratos, a művészeti, a feliratos anyagot, nem csupán azért, hogy fényt derítsen annak az uralkodóháznak politikai történetére, — amelynek jelentőségét a tanulmányok mindjobban nyilvánvalóvá tették — hanem azért is főképpen, hogy felvilágosítson bennünket az ország vallási fejlődéséről, arról, hogy valószínűleg mivel gyarapította a lamaizmust s végül az ott kifejlődött művészeti iskolákról. Újra össze kellett állítani az ország történelmi földrajzát, mert a források olyan helyeket emlegettek, amelyek nincsenek rajta a modern térképeken, de valamikor igen fontosak lehettek, ha bennük említésreméltó események történtek vagy templomok és paloták épültek.

Szükségesnek tartottam kiterjeszteni a kutatásokat Spiti-re is; ez valamikor a gugei királyoktól kormányzott tartomány volt; igaz, hogy ezt a vidéket, történelmi és archaeologiai szempontból már tanulmányozta Francke, 1909. évi kutatóútján. De három megelőző utam, Ladakhon, Rupshun és Lahulon keresztül, továbbá Francke műveinek ismerete, meggyőzött arról, hogy sok tekintetben felül kell vizsgálni azokat a következtetéseket, amelyekre ez az úttörő jutott.

Nem lehet elvitatni Francketől azt az érdemet, hogy a tudósok figyelmét ráirányította a tibeti történelem és archaeologia számos olyan szempontjára, amelyeket azelőtt nem vettek tekintetbe: lelkes és fáradhatatlan munkás volt, olyan műveket köszönhetünk neki, amelyek még hosszú ideig alapvetők maradnak. De sajnós, hiányzott belőle a finom érzék a *reáliák* iránt, ami nélkül nehéz tökéletesen megérteni a tibeti irodalom és művészet jelentőségét; nem volt módja és ideje kialakítani magában azt a buddhista kultúrát s Indiának és művelődésének azt a mélységes és közvetlen ismeretét, amely nélkül Tibet történelmi és kulturális megnyilvánulásainak nagy részét nehéz megérteni és értékelni.

Ennélfogva szükségesnek tartottam újra bejárni Spiti

tartományt is, hogy kiegészítsem, vagy igazoljam Francke következtetéseit.

Ezekkel a célkitűzésekkel jóváhagyás végett az Olasz Királyi Akadémia elé terjesztettem a nyugat-tibeti kutatóút tervezetét; ebben kifejtettem a magam elé tűzött célokat. A Miniszterelnök megértő támogatásával elfogadták a tervezetet s én megkaptam a rendelkezést, hogy előkészítsem és szervezzem meg a kutatóutat. Ennek költségeihez hozzájárult: a Királyi Tengerészet, az Olasz Bank, az Ipari Értékeket Támogató Társaság, Comm. L. de Sanctis, a Földművelők Fasiszta Nemzeti Szövetsége, a Háztulajdonosok Fasiszta Nemzeti Szövetsége, a Milanói Takarékpénztár, az Olasz Ipar Fasiszta Nemzeti Szövetsége.

De nem utazhattam volna el és nem fejezhettem volna be kutatásaimat, ha nem kaptam volna meg az indiai angol hatóságok hathatós támogatását; már több ízben bebizonyították, hogy érdeklődnek kutatóútjaim iránt, s ezúttal is barátságos együttműködésükhöz kellett folyamodnom.

Bizonyos feltételekkel, — megtartásukért erkölcsi felelősséget kellett vállalnom — a Foreign Secretariat útján sikerült engedélyt kapnom, hogy átléphetem a tibeti határt és a magam elé tűzött céllal bejárhatom Nyugat-Tibetet egészen Tolingig és Csaparangig; utam végső határául Gartok, Nyugat-Tibet fővárosa, volt kijelölve.

Az engedély egy szóval sem említette, hogy szabad-e meglátogatnunk a kolostorokat, pedig nyilvánvalóan éppen ezeket a helyeket kellett különösképpen tanulmányoznunk és fényképeznünk; sőt megtiltotta, hogy kolostorokba belépjünk a helyi hatóságok engedélye nélkül. Szóval, ez egyesegyedül szerencsénktől függött és attól, hogy milyen fogadtatásban részesítenek bennünket a lámák. Én azonban erősen bizakodtam; nemcsak abban, hogy ismerem a tibeti nyelvet, hanem abban is, hogy ismerem a nép lelkét és vallásos irodalmát. Bőséges tapasztalataim megtanítottak arra, hogy a tibetiek minél tudatlanabbak, annál gyanakvóbbak, de jóbarátokká válnak és tartózkodás nélkül feltárják lelküket, ha az ember tiszteletet

tanúsít vallási ügyeik iránt, mert alapjában véve ez a legnagyobb lelki kincsük, amivel dicsekedhetnek.

Nem elegendő a nyelv és a tájszólások ismerete ; érteni kell a módját, hogy megnyerjük ennek a népnek a bizalmát, olyan benyomást kelteni bennük, hogy bizonyos lelki rokonság van köztük és a látogató közt, országuk határán le kell vetni azt az európai fölényeskedést, amitől olyan nehéz megszabadulnunk. Én tanítvány módjára viselkedtem, még akkor is, ha néha olyan szerzetesekre akadtam, akik meg tudtak érteni s a zagyva teológiai és metafizikai tárgyakról folytatott beszélgetések során kiderült, hogy nem vagyok ujong ; térdet hajtottam a szobrok előtt, mormoltam az imádságformulákat a szentélyek rideg csöndjében, alázatosan fogadalmi lámpát gyújtottam az oltárokon, érdemeim gyarapítására, és a legnagyobb tisztelettel emeltem homlokomhoz minden könyvet vagy szobrot, amit felajánltak nekem.

A határon úgy értesültem, hogy nagyon nehéz lesz, vagy egyáltalán lehetetlen, bejutni Rabgyelingbe és Tolingba : és csakugyan eszembe jutott, hogy Sven Hedint még közelébe se engedték a szent helynek és kötelezték, hogy a kolostortól több mint egy mérföldnyire üssön tábort.

Viszont előttem minden kapu kinyílt ; nem volt olyan művészi értékű tárgy, amelyet a helyi hatóságok teljes beleegyezésével nem sikerült volna kényelmesen tanulmányoznunk és lefényképeznünk ; nem volt könyv vagy máig is megmaradt kézirat, amelyet nem vizsgálhattunk vagy másolhattunk volna a legaprólékosabb figyelemmel. A legkisebb részletekig felkutattuk a legjelentékenyebb és legtitkosabb szentélyeket, amilyen például a *gSer k'an*, amelyet még Youngnak sem sikerült meglátnia.

Főlössleges hangsúlyoznom a gyűjtött fényképanyag roppant fontosságát ; minden templom belsejét, csodálatos freskóikkal együtt, pompásan sikerült fényképeken örökítettük meg ; ezek, megfelelő magyarázatokkal, meg fognak jelenni az Olasz Királyi Akadémiától kiadott Indo-Tibetica sorozatban.² A fényképeken megörökített festmények nem

csupán a gugei művészetet világítják meg fényesen, hanem ha sugallójuk, a misztikus és liturgikus irodalom segítségével magyarázzuk őket, nagyszerű ikonografiai vezérfonal gyanánt szolgálnak és egyúttal a legjobb kulcsot adják kezünkbe a láma-vallás szimbolizmusának megértéséhez. Kétségtelen, hogy a templomgondozás elhanyagolása, az időjárás viszontagságai s a pusztító évek miatt a nagyszerű multnak ezek a csodálatos emlékei rövidesen romhalmazzá válnak. A pusztulás folyamata több helyen már meg is kezdődött; a Sutlej egyre hatalmasabb eróziói már Tolingot is fenyegetik és a templomot övező néhány sor *mc'od rten* (ejtsd: *csorten*) máris összeomlott. Rabgyelingtől Shangtseig és Shangig, továbbá Gartoktól Tolingig az egész területet romok borítják s nyoma sincs már az életnek; nagyszerű mult s végzetesen elveszőfélben vannak még a nyomai is.

Ha jártak is előttem alkalmi utazók Nyugat-Tibetben, — amennyire én tudom, kevesen — kétségtelen, hogy senki sem járt ott azzal a céllal, amelyet én magam elé tűztem, és senkinek sem jutott eszébe történelmi, archeologiai és epigraphikai szempontból tanulmányozni az országot.

Ez a krónika, mint címe is mutatja, nem akar több lenni, mint útinapló; a lehető legpontosabb ugyan, de nem foglalkozik részletkérdésekkel, mint majd a tudományos kötetek; ezek nyilvánosságra hozzák, tárgyalják és magyarázzák a gyűjtött epigraphikai, ikonografiai, művészeti, kéziratok, folklorisztikus és prehistoriai anyagot, azoknak a tibeti, szanszkrit és kínai irodalmi forrásoknak a segítségével, amelyek alkalmasak arra, hogy jobban megvilágítsák.

Ennek a krónikának nincs semmi irodalmi igénye; nem akar egyéb lenni, mint pontos, adatszerű igazolása egy tudományos utazásnak, és útmutatóféle azoknak, akik a jövőben elmennek abba az országba, hasonló célokkal, mint aminőket én tűztem magam elé.

Két szerzője van ennek a könyvnek, én és dr. Gherzi, a Királyi Tengerészeti százados-orvosa, aki felülmúlhatatlan útítársam és megértő munkatársam volt; egészen az ő érdeme az imént említett nagyszerű fényképanyag.

Ő írta a rendszeres útinaplót, napról-napra, én a többi; de nyilvánvaló, hogy a könyv egész tartalmáért én vállalom a felelősséget.

A földrajzi nevek írásában a *Survey* írásmódját alkalmaztam, hogy megkönnyítsem az azonosítást: de ahol csak lehetséges volt, minden helyet tibeti nevén neveztem, úgy amint a feliratokon vagy a kéziratokban találtam.

Mint ebből a kötetből kiderül, miután Csaparangot elhagytuk, átkeltünk a Suttlejen és Bashahr államon keresztül tértünk vissza.

Következő útunk feladata lesz, ugyanezen elvek alapján, tanulmányozni azt a másik utat, amely Almorából, Mana vagy Niti érintésével, Gartokba visz. Ugyanazt, amelyen Andrade is végigment. Remélem, hogy ha ismét élvezhetem a Miniszterelnök érdeklődését, aki lehetővé tette kutatóutamam, továbbá az Olasz Királyi Akadémia hathatós támogatását, valamint az indiai angol hatóságok hozzájárulását, nemsokára befejezhetem kutatásaimat és így kiegészíthetem Nyugat-Tibet rendszeres tanulmányozását, amivel már évek óta foglalkozom.

Giuseppe Tucci.

A Tucci-féle tibeti tudományos kutatóút krónikája.

Június 13.

Június 13.-ának tikkasztó délelőttjén, — miközben a pathankoti kisvasút fáradságosan kapaszkodik fel a fennsíkra — pillantjuk meg először a havat; a Dhaoladhar heglánc fenséges gerincei, mint kék szigetek bukkannak ki a sűrű sötétségből, amely napnyugtakor reszkető homályt borít a látóhatárra. Hogy kissé felüdüljünk, kiülünk a kocsi lépcsőjére, de nem fenyeget semmi veszedelem, mert a vonat, az erős emelkedés miatt, lassabban megy, mint a gyalogos ember.

A kis állomások mind egyforma alakúak és egyforma színűek, és mind zsúfolt, mintha minden faluban országos vásár volna; a mozgó árusok feketés lepényt, banánt, sört és szódavizet kínálnak az utasoknak. De inni nem lehet: a palackok egész nap az izzó napon álltak, szinte forrók. Jégnek nyoma sincs. Az indusok mindent elkövetnek, hogy még keményebbé és keservesebbé tegyék az életet, ebben az országban, ahol élni: az év nagyobb részében annyit jelent, mint szenvedni. Valószínűtlennek tetszik, hogy már ilyen közel látjuk a havat és mégis 45 fokos hőségben gyötörödünk; Chanku is, a tibeti szelindek, Tucci minden eddigi tibeti útjának részese, szokatlanul kezes és nyugodt; meg lehet símogatni kockázat nélkül: nem harap. A hőség lebírta rendes vadságát.

Kevéssel napnyugta után megérkezünk Palanpurba (Kangra); a homokos föld naptól perzselt vígasztalan síkságai után, — csak itt-ott tarkítja ezeket néhány borzas cserje és egy-egy elsárgult csenevész fa — pompás fenyvesek és friss zöld rétek következnek. Ez már nem az indiai alföld

fojtó és nyomasztó levegője, hanem erős gyantailattal itatott langyos levegő. Teherautón átszállítjuk minden ládánkat és az expedíció hatalmas felszerelését a *bungalow*-ba, túl a falun, az erdő sűrűjében. A *bungalow*-k az angol kormány gondviselészerű intézményei; minden autó-úton és sok távoli karavánúton ott vannak ezek a kedves és kényelmes téglapületek, bennük két vagy több szoba, felszerelve mindennel, ami csak kell, hogy kényelmes szállása legyen az utasnak. Az első este a *bungalow*-ban csupa gyönyörűség; vége az őrijítő vonatdübörgésnek, ágyban alhatunk.

Június 14.

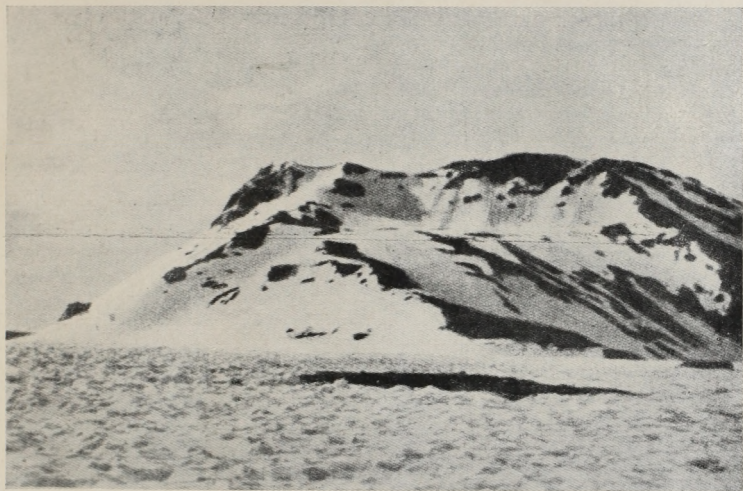
Reggel hatkor indulás Sultanpurba; az ütött-kopott teherautó valószínűtlenül tele van zsúfolva poggyásunkkal. Tapasztaljuk az első izgalmakat: a kocsi úgy rohan a kanyargó úton, mint a részeg; dülöng, csikorog, zihál és vagy harmicszor kiböfenti a vizet a hűtőből. Az útunkba akadó néhány majom rémülten menekül ettől a szörnyeteg-től a fák legmagasabb ágaira. Dél tájban megérkezünk a kis Mandi-állam határára, megfizetjük a vámot és bevonulunk a városba. Megpróbálunk reggelizni a *bungalow*-ban, de mocskos a hal, meleg a szódavíz s így kénytelen-kelletlen éhen maradunk és üres gyomorral folytatjuk az utat Sultanpur felé, kocsink pokoli dübörgésében. Rozoga batárunk sofförje úgy rohan, mint az örült, a holdkóros öntudatlanságával, a sziklába vágott út peremén, amely a Bias-folyó felé lejt. Elég volna egy gumirepedés, és negyvenkét ládánkkal együtt belehemperegnénk a folyóba. Bizonyos megkönnyebbüléssel érkezünk meg este Sultanpurba, ahol három kashmiri szolgánk vár: Kalil, a főkaravánvezető, Abdul a szakács és Sheikh a teherhordó. Mind a három veteránja az expedíciónak: Kalil részt vett a Nanga-Parbat expedícióban és feljutott 7000 méter magasságba; Abdul, a Shikari; — így hívják azokat a bennszülötteket, akik a vadászokkal mennek, mint vezetők — több ízben volt már Turkesztánban és Közép-Ázsiában és egészen Kína határáig eljutott. Utoljára rakjuk le felszereléssel és

élelmiszerekkel tömött ládáinkat, most újra kell rendeznünk őket, mert legközelebb már karavánnal indulunk tovább.

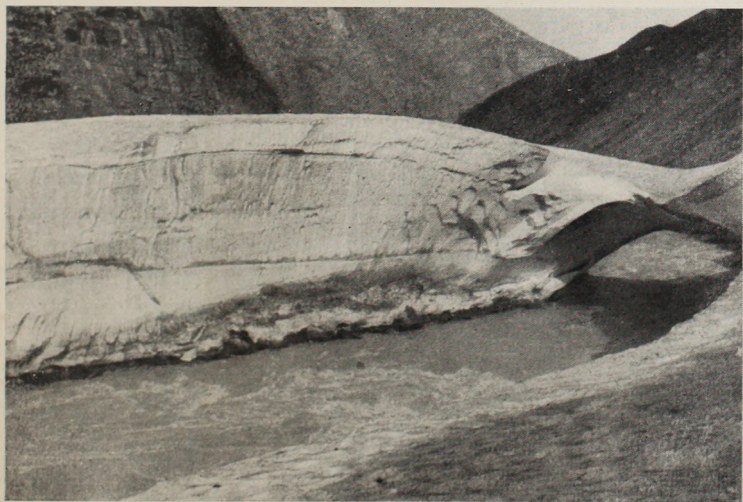
Sultanpur (Kulu) nagy falu, körülbelül 3000 lakossal; a Bias medervölgyében fekszik, szinte kellős közepében a Pirpanjal végső nyúlványainak; a hegy lejtőjén sűrű lúcs és jegenyefenyő erdőség húzódik fölfelé rendetlenül s megszűnik a gleccserek és a havas csúcsok alatt. Sultanpur, különleges fekvésénél fogva, India legtermékenyebb tartományai közé tartozik; valóban, az angol ültetvényesek a völgy erdőit pompás kertekké és dús gyümölcsösökké alakították át s kitűnő minőségű zöldséget és gyümölcsöt termesztenek. Az egyetlen zavaró körülmény, ami megakasztja a falu fejlődését, a síksággal való közlekedés nehézsége; tudniillik az út, amely kénytelen követni a Bias folyását, hosszú és veszélyes, az esős évszakban pedig gyakran görgetegek torlaszolja el. Levegővonalban Jhatringi és Sultanpur közt rövid a távolság; a két völgyet csak egy hágó választja el egymástól, a Bhabu, s bár nem nagyon magas, mégsem alkalmas élénkebb forgalomra; csak egy alagút és a kangrai vasút meghosszabbítása biztosíthatna fényes jövőt a falu mezőgazdaságának.

Az első naptól fogva a karaván megszervezésével foglalkozunk, ellenőrizzük az Olaszországból hozott és az Indiában beszerzett anyagkészletet: arányosan el kell osztanunk az élelmiszereket az egyes ládáknak, úgyhogy mindegyikben legyen minden, ami tizenöt napra szükséges; megvizsgáljuk és kipróbáljuk a sátrakat, a kis ágyakat és minden egyéb tábori felszerelést; újra rendezzük a fényképező-, filmező és egészségügyi felszerelést. Jól tudjuk, milyen zord a terep, amelyen át kell haladnunk s milyen nehéz szállítóeszközöket találni, ezért igyekszünk mindennek a mennyiségét a lehető legkisebbre csökkenteni.

Naponta elmegyünk a falu bazárjába; ez az utolsó falu a határ felé s ezért aránylag bőségesek az árukészletei; ezek a határmenti bazárok rendszerint érdekesebbek a többiekénél, a megfigyelhető típusok nagy változatossága miatt; egyszerű, nehéz, nyersgyapjú tunikákban igen mutatósak a tibeti pásztorok; nyájaikkal gyapjút és kőst hoznak,

A Rohtang hátán.

Hóhíd a Chandra völgyében.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A Shigri.

A Shigri gleccsere.

Átkelés a Sgihrin.

hogy a határmenti piacokon becseréljék lisztre, teára és ipari cikkekre; fiatal és öreg szerzetesek, naptól és esőtől fakult vörös gyapjúruhájukban, bamba csodálkozással arcukon kóvályognak a bazár kis boltjai között. Nekik, akik megszokták a tibeti fennsíkok végtelen, pusztaságait s az úttalan és kockázatos hágókat, ezek a bazárok, — amelyeket Európa s főleg Japán eláraszt legváltozatosabb termékeivel — mintegy a Nyugatnak és varázslatos s ördögi ügyeskedéseinek első és lenyűgöző felderengését jelentik.

Némelyek e zarándokok közül a messzi-messzi Khamból jöttek, gyalog átmentek egész Tibetben, vállukon kis poggyászukkal, amelyet összefont pálcák tartanak össze: benne nehéz gyapjútakaró, néhány vörösréz bögre, egy-két facsésze, egy pár tartalék-cipő, néhány zacskó tea, só, szóda és árpaliszt és az imádkozó-malom; néha van náluk kettős dob is (*damaru*) és tizenhatéves lány bal combcsontjából készített trombita (*rkan glin*, ejtsd: kanlin). Ezek az eszközök az ördögűzés szertartásához kellenek, de arra is jók, hogy a babonás népben szent rémületet keltsenek a titkos hatalmak állítólagos felidézője iránt és éppen ezért eredményessé és gyümölcsözővé teszik a kéregetést; kis ezüst vagy vörösréz doboz csüng a nyakukban, teli képecskékkel és szent ereklyékkel: ilyesmik nélkül egyetlen tibeti sem merne útra indulni.

Mindig van náluk szent könyv is, amely csalhatatlan talizmán a hosszú és veszedelmes zarándokút kockázataiban, mivel a szó jelképe alatt az isteni ígét zárja magába.

Elegendő járkálni Sultampur bazárjaiban s azonnal észre vesszük, hogy határmenti faluban vagyunk. A népek és tájszólások kavarnak és összekeverednek: a bennszülöttek majdnem mind hinduk, mellettük ott vannak Spiti pásztorai, Ladakh karavánosai, nagyobbrészt muzulmánok; lejöttek áttelelni Sultampur környékén s megvárják a kedvező évszakot, hogy rakományaikkal és áruikkal újra nekivágjanak Leh útjának; vad külsejű és kemény arcvonású Baltik utakat javítottak az indiai alföldön s most hazafelé indulnak, föl, a Himalaya hosszú és fáradtságos ösvényein.

Sultanpuri kereskedők is összeállítják karavánjaikat; Baralacha érintésével Lehbe mennek és onnan küldik szét az indiai árucikkeket egészen az orosz és a kínai Turkesztánig; kangrai pásztorok, festői nyersgyapjú kazakjaikban hajtják nyájaikat, föl, Lahul, a chandrai völgy és nyugati Ladakh füves síkságaira. Tibeti zarándokok jönnek visszafelé a buddhizmus szenthelyeiről: Bodhgaya-ból, ahol Sakyamuni a megvilágosodást kapta, Benares-ből, ahol első szentbeszédét elmondta, Amritsarból, ahol egy furcsa legenda szerint Padmasambhava született³ és Mandiból (a tibeti források Zahor-ja), ahol az egyik felesége született ennek a híres csodatevőnek, aki a buddhizmusra térítette az akkor még műveletlen és vad Tibetet. Nyelvek és táj-szólások találkoznak itten: a pahari, vagyis a bennszülöttek nyelve s mellette az urdu, a tibeti, az indi.

Szépek és frissek az asszonyok. Katrainban vásár volt. Most látjuk őket visszatérni karonfogva, koromfekete hajukba font óriási virágokkal. Rendszerint annyit dolgoznak, mint a férfiak, sőt gyakran többet. Sohasem tétlenkednek és nem olyan makacsok és durcásak, mint az alföldiek. Ékszerük nem sok van: általában sokkal szegényebbek, semhogy bőven cicomázhatnák magukat. Csuklójukon a szokásos karperecek, lábukon a karikák; koráll- és türkiznyakláncok, végül ezüst diadém-féle, amelyről vastag csüngő lóg a homlokukba.

A leggazdagabb nők aranylemezt viselnek az orrukban, középeben gránáttal; bal orrcimpájukon kis lyuk van, abba akasztják.

Nyakláncukon gyakran kerek ezüst tok lóg; ráolvasásokat és varázs-mondásokat tartalmaz. Ezt a díszet a Himalaya és a Himalaya-alj minden törzse viseli, Assantól Gilgitig és nyilvánvalóan a tibeti Gau-származéka. Van minden alakú és minden nagyságú, majdnem mindig ezüst, ritkán arany filigrán munka: türkizek és korallok vannak belefoglalva.

Meglepő gyorsasággal elterjedt a hír, különösen tibeti területen, hogy ideérkezett egy Sahab s beszél és olvas az ő nyelvükön, ismeri vallásukat és megvásárol minden ódon

tárgyat, könyveket és festményeket. Néhány Spiti tartománybeli szerzetes, akikkel a bazárban találkozunk, ellát bennünket az első tájékoztatással: hogy milyen az út, mennyi a hó a hágón és milyenek az átkelés lehetőségei.

A *bungalow*ban gyorsan telnek a napok az előkészületekkel; minden felszerelés együtt van, csak a legnehezebbje van hátra: az útirány megválasztása és a karaván összeállítása.

Két hágó van, amelyeken át le lehet jutni Chandra völgyébe s onnan Spitibe: a Rohtang-La⁴, 3900 méter magas, aránylag könnyű átjáró pony- és yak-karavánok számára, de körülbelül június 20.-ig nem járható; és a Hamtah-La (körülbelül 4200 méter), amely csak teherhordó karavánokkal járható. Tucci nem akarja megvárni, míg a Baralacha jege felolvad és nem akar az általánosan használt úton eljutni Spitibe: ez nemcsak jelentékenyen késleltetné az indulást, mert a hágó július közepe előtt nem lesz járható, hanem körülbelül tizenöt nappal meghosszabbítaná útunkat s hozzá olyan terepen, amely alig nyújt érdekességet s amelyet már előző kutatóútjain úgys bejárt.

Június 15.

A jagatsukhi teherhordók semmi áron nem akartak elindulni a Hamtah-hágón át, egyrészt azért, mert valószínűleg nem lehet még átkelni súlyos kockázat nélkül, — csakugyan, a múlt héten két teherhordó lezuhant — másrészt, mert ezekben a napokban kezdődött az aratás, ami úgyszólván az egész lakosság munkaerejét igénybe veszi. De valószínű, hogy vonakodásuk igazi oka ennek a népnek természetes lustasága; ezeknek még a nagy hegyek közelsége sem adja meg azt az erőt és férfias határozottságot, ami viszont annyira jellemzi a tibeti népeket.

Valamikor érvényben volt a kötelező szolgálmány; lakossága arányában minden falunak kötelessége volt kiállítani bizonyos számú embert és lovat; később azonban a hittérítők visszaélésnek minősítették ezt a kényszermunkát és az ő követelődzésükre eltörölték a szolgálmányokat;

ma már nincs más belőle, mint az a kötelező árszabás, amelyet a kormány állapított meg azok számára, akik önként beszegődnek karavánokhoz. Érthetők azok az emberbaráti szempontok, amelyek a hittérítőket abban a munkájukban vezették, hogy a bennszülött törzsek jólétét emeljék; de ha a kötelező szolgálmány visszaélés is munkás és szorgalmas népek körében, jó munkára nevelő eszköz lehet lusta és fegyelmet nem tűrő emberek között. Hogy át lehet-e kelni a Rohtangon, arra vonatkozólag a hírek még mindig nagyon bizonytalanok; egyesek szerint könnyű szerrel át lehet kelni rajta, mások szerint egyáltalán nem.

Hosszú és keserves tárgyalások után elhatározzuk, hogy pony-karavánnal elindulunk, a Rohtangon és a Chandra-völgyén keresztül, hogy elérjük Spiti tartományt.

Kelat-Bridge, június 21.

A huszonnégy lóból és tizenhét emberből álló karaván hajnalban, Kalil és Abdul parancsnoksága alatt elindul a *bungalow* teréről, hogy megtegye az első, tizenötmérföldes útszakaszt, a kelati hídig.

Mi viszont csak két óra tájban indulunk a rettenetes teherautóval. Tessék, már megint ennek az örült autóvezetőnek a kezeiben vagyunk; igazán sajnálhatjuk, hogy nem mentünk gyalog a karavánnal.

Tucci első osztályon utazik (ez az egyetlen, szörnyen szűk hely a vezető mellett); Ghersi viszont másodosztályon: a postazsákokon ül. Az utasoknak nem egyszer le kell szállniuk, hogy minden erejük megfeszítésével tolják az autót, amelynek sehogysen sikerül fölkapaszkodnia a hidakat megelőző rövid kaptatókon. A hidakon mindig ott van a hirdetmény, figyelmezteti az utasokat, hogy tekintettel a gerendázat rossz állapotára, a hatóság semmiféle felelősséget nem vállal s ennél fogva az emberek csak saját felelősségükre és kockázatukra mehetnek át rajtuk; a teherautó azonban, amely tizennyolc személyt visz tizenkettő helyett és roskadásig meg van rakva mindenféle áruval, olyan örült sebességgel vágat át a hidakon, hogy az

ódon faszerkezetből baljóslatú csikorgásokat és egyáltalán nem biztató ingásokat csal ki. 17 óra tájban megérkezünk a kelati hídhoz. Táborunkat már rendben találjuk egy kis síkon a Bias partján, amely a legutóbbi esőktől vadul és örvénylőn rohan.

Ez az első táborunk. Minden pompás rendben van ; a sátrak újak és tiszták, fehér köteleik keményen feszülnek a cövekeken ; belső berendezésük tökéletes, a kis székekkel, az asztallal, a mosdótállal és a vízálló vászonból készült fürdőkáddal ; ijedten gondolunk rá, mennyire össze fog zsugorodni ez a fölszerelés kutatóútunk ötödik hónapja után. Abdul már megszerkesztette az első tűzhelyet, három, derékszögben összerakott kőből, egy öreg fa mellett és a pattogó tűzön ott sül már első karaván-vacsoránk.

Napnyugta táján haragos fekete felhők borítják el az eget, az első monszun-szelek megkergetik őket, mire megállnak és összeverődnek a Pirpanjal nagy hegylánca fölött. Vacsora után sietnünk kell sátrainkba, mert hirtelen ropant erővel lezuhan az eső : mennydörgés, villámlás, orkán-szerű szél. A tábori ágy melegében nagy részvétellel gondolunk a szerencsétlen karavánosokra, akik egész éjjel ott gubbaszkodnak egy-egy fa alatt, nincs védelmük a vihar ellen, nincs melegítő jó tűzük. 23 óra tájban úgy vesszük észre, hogy a folyó robaja érezhetőn erősödik ; nem állandó láрма, hanem meg-megszakadó moraj, egybevegyül a mennydörgés ropogásával. A megdagadt folyó robogása mintha megrendítené a földet. Éjfél tájban az az érzésünk, hogy a víz már egészen közel van sátrainkhoz ; felkelünk és kimegyünk, hogy tájékozódjunk helyzetünkről.

A folyó hihetetlenül megdagadt, tajtékzik, rohan. Megszemléljük a tábort és kellemetlen meglepetésünkre megállapítjuk, hogy sátraink régi kis szigeten állnak, amely szárazság idején összefolyik a környező mezőkkel, de az esős évszakban visszakapja eredeti jellegét. Két embert kiküldünk őrségre a sziget végébe, azzal a megbízással, hogy állapítsák meg a víz magasságát és abban az esetben, ha helyzetünk rosszabbodik, hívjanak bennünket. Egy óra mulva Gherisi megint szemlekorútra megy és látja, hogy az őrszemek

elaludtak az esőben és a vízben, amely kezd régi medrében futni köztünk és az országút között. Elhatározzuk, hogy minden poggyászsunkat átvisszük a partra és csak a sátraikat hagyjuk a helyükön, mert ezeket nagyobb veszély esetén könnyen átszállíthatjuk. Gheri óránként fölkel, hogy tájékozódjék a helyzetről; és így köszönt ránk a hideg, nedves, szomorú hajnal. Embereink piszkosan, álmosan és lomhán újra felrakják a poggyászt a lovakra. Még napkelte előtt úton vagyunk Manali felé.

Manali, június 22.

Két óra alatt megtesszük a két mérföldet, amely a kelati hidat Manalitól elválasztja; ez Panjab utolsó posta- és táviróállomása. Az idő továbbra is rossz; koromfekete felhők és sűrű köd takarja a fölöttünk meredő hegláncot, amelyen át kell kelnünk; a szél fokozott hevességgel dühöng tovább. A monszunok ideértek és megtörnek a Pirpanjal gátján.

A hágó állapotáról szóló jelentések még mindig igen ellentétesek; sokan azt mondják, hogy még járhatatlan. Embereink jajveszékelnak, mert nem találnak szénát az állatoknak, jogtalanul előlegeket követelnek, hogy készleteket vásárolhassanak, kérik a kialkudott bérek fölemelését s követeléseiket azzal okolják meg, hogy kegyetlen az időjárás és nagyon nehéz az út. Úgy látszik, nincs komoly szándékuk elvinni bennünket Spitibe és átkelni a Chandra völgyén, amelyen rendszerint sohasem szoktak járni, különösen ebben az évszakban.

Mivel nem lehet megkockáztatni az átkelést a hágón olyan emberekkel, akik teljesen megbízhatatlanok és csak nagyhangú ígéretekkal tartanak bennünket, s ezeknek tapasztalataink szerint, nem igen lehet hitelt adni, — elhatározzuk, hogy elbocsátjuk ezeket az embereket és visszatérünk első elgondolásunkra: a Hamtah-hágón kelünk át és mihelyt lehetséges, nagy csapat teherhordót szerződtetünk, akár a kormánytól megszabott béreknél nagyobb fizetéssel is.

Megkezdjük hát az alkudozásokat a helybeli teherhordókkal.

Június 23.

A teherhordók hosszas huzalkodás és szájaskodás után elfogadják feltételeinket és kezdik mérlegelni a poggyászt, hogy a terhet egyenletesen oszthassák el. A mérlegelés körüli vitatkozás is eltart estig. Minden készen van és holnap indulhatnánk; de a teherhordók, miután újabb tanácskozást tartottak, késő éjjel visszajönnek hozzánk és új bért kérnek, körülbelül a kétszeresét annak, amiben néhány órával ezelőtt megállapodtunk. Csak olyan ember tárgyalhat nyugodtan ezekkel, aki alaposan ismeri az eszközjárását.

Elbocsátjuk a teherhordókat és újra tárgyalni kezdünk a mi embereinkkel. Újabb javaslatok, végeérhetetlen viták, esküdözések a Koránra és végre megegyezésre jutunk, amelynek értelmében holnap reggel indulunk föl a hágóra.

Napnyugtakor az erdő szélén a karavánhoz tartozó muzulmánok hatalmas fenyő alatt félkörben összegyűlekeznek és kelet felé fordulva csöndben leborulnak. A nomádélet, amelyet kereset kedvéért és természetes hajlamuknál fogva folytatnak, új országok felé viszi őket. Mielőtt neki-mérészkednének annak az útnak, amelyről mindeddig csak rosszat hallottak, könyörögnek a Próféta kegyelméért.

Hír szerint a Chandra-völgy nem járható és hosszú kerülőt kell tennünk a Baralachán át, ha Spiti tartományba akarunk jutni.

Egy zarándokcsapatban Kína határáról érkező utazó lámával találkozunk; nyolc éve járja már a tibeti kolostorokat és most Mandiba és Amritsarba készül zarándokolni. Modora, beszédmódja, ruházata azokat a buddhista papokat juttatja Ghersi eszébe, akikkel két évvel ezelőtt találkozott Kínában, Sechuen határán. A tibeti bizonyos tekintetben olyan, mint a hindu: sokat van úton, természetesen gyalogszerrel, néha része van a keletieket jellemző szíves vendéglátásban, néha a véghetetlen, szinte ijesztő pusztaságokban alszik. Ennek a kóborlásnak nem az az oka, mintha új és új tapasztalatokat akarna szerezni: meglehet, hogy a zarándok sok helyet, amelyen áthalad, nem is vesz észre és fáradságában, éhségében, imádkozásában

nem is lát. Azért utazik, hogy vallásos érdemeket szerezzen, hogy meglátogassa hite szenthelyeit, hogy közelebb jusson Istenhez. A zarándoklás már elszakadás az élettől, az az elszakadás, amelyet úgyszólván minden keleti vallás megkövetel, mint az Isten bírásának elengedhetetlen feltételét.

Egyre több a tibeti: nyilvánvaló, hogy Tibet kapujában vagyunk. És magától értetődik, hogy az elmúlt századokban is igyekeztek birtokukba keríteni és őrizni az utakat, hol Ladakh királyai, hol Spiti fejedelmek, hol a tibeti fejedelmek. Manaliban még ma is él az a hagyomány, hogy a templom közelében nagy buddhista könyvtár van befalazva vagy elásva; és beszélnek, hogy néhány évtizeddel ezelőtt Lhassából eljött egy láma, hogy birtokba vegye, de nem sikerült neki, mert azok a varázsszavak, amelyeknek védelmére bízták annakidején a könyvtárat, hatalmasabbak voltak az ő misztikus erőinél.

Miközben javában folynak az előkészületek küszöbön álló elutazásunkra, napoleoni tábornagyi egyenruhában megjelenik táborunkban Alimas, a vándor bűvész, — akit az éhség hajtott a Himalaya széléig — hogy bemutassa nekünk ügyességét. Hamarosan előkészíti titokzatos eszközeit; csakugyan kivételes ügyességgel tünteti el a legkülönfélébb tárgyakat, égő cigarettákat talál a nézők zsebeiben, néhány pillanat alatt apró növények sarjadnak a kezei alatt; igen szórakoztató s annál inkább, mert ez az utolsó ilyenfajta látványosság, amin ebben az évben résztvehettünk.

Rahla-Rohtang, június 24.

Kalil felelős a karaván fegyelméért s ezért minden lehetőit elkövet, hogy az indulás gyors és rendezett legyen, bár a pihent és csökönyös lovak egyelőre nyugtalanoknak; némelyik, alighogy rárakták a terhet, eszeveszett vágásban elrohan, mindenfelé elhullatja a poggyászt, aztán végre maga is összerogy a kötelek és kötőfékek hínárjában. Az idő továbbra is felhős és nedves; de időnkint, mikor egy-egy szélroham meghasítja a felhőzetet, kibukkannak a

Losar.

A Kanzam La és kőrakásai.

Losari nők.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Láma táncjelmezben Losarban.

Spiti völgye Losar és Kioto között.

Parilungbi völgyében.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

havasok, a csúcsok és hágók, amelyeken nemsokára át kell kelniük.

Az út a Bias balpartján halad, az erdő nyúlványai közt, amelyek úgyszólván hirtelen-váratlanul végződnek a Rohtang alatt. A kis fennsíkokon tibeti nomádok táborhelyei füstölögnek, durva gyapjas szövetből vagy yakbőrből készült sátraikkal; ormaikon apró szent zászlók lobognak, rajtuk imádságok és formulák; ezeknek mágikus ereje elúzi a gonosz szellemeket és befolyásukat s védelmezi a zarándokokat az út és az időjárás veszélyei ellen. Rengeteg pásztor vonul nyájával fölfelé a nyári legelőkre.

Délben megérkezünk az első kapaszkodó lábához; Rhala-ban lassan-lassan megint minden kezdetlegessé válik; az ember mellőzi a gépi eszközöket, s a természet révén, amely itt felségesebben és a maga végtelenségében tárul elé, visszanyeri az életnek azt az egyszerűségét és kezdetlegességét, amelyet Indiában a Nyugat befolyása már-már teljesen eltűntet. Az útfelügyelőség *bungalow*-jának kis verandáján ebédelünk, — sajnos, ez az utolsó *bungalow* — miközben a karaván zöme megkezdí a hosszú kapaszkodást a kanyargós kaptatón. Az egyre hevesebben tűző napsütésben mi is megkezdjük a kapaszkodást, a hágóra vezető végükérhetetlen lépcsőkön. Ezek a roppant lépcsőfokok részben odasodródtak, részben úgy vágták őket az eleven sziklába; gígászi lépcsőzet, kacsaringósan kanyarog fölfelé és ellenállt a századoknak és a hegyomlásoknak. Roppant mű, mutatja egyúttal a régiségét is ennek az útnak, amely összekapcsolja Indiát Tibettel és amelyen a kedvező évszakban századok óta hagyományosan óvatos türelemmel kelnek át ugyanazok a karavánok és szállítják mindig ugyanazokat a termékeket. Ezekben az országokban nagyon lassan változik valami.

A mű roppant méretei adtak alkalmat a legenda keletkezésére: a lépcsőzetet, — mondják — a tibeti epika nagyhírű hőse, Kesar építette; tetteit egész Tibetben zengik az néekmondók s még ma is lelkesedést és szenvedélyes izgalmat keltenek a pásztorok és lámák e műveletlen népében.

A kilátás a végtelenbe szélesedik; a völgyek, az erdők

és a folyók összezsugorodnak, szinte eltűnnek a szürke és ködös messzeségben. Balra tőlünk emelkedik a 4500 méter magas Bias Rikhi, embernemjárta gúláival, mintha a Himalaya kapujának őre volna. Jobbra más meredek és jeges csúcsok húzódnak délkelet felé, egészen Hamtahig, amelytől a hágó a nevét vette. A Bias szinte szerény kis patakká fogyott, eltűnik a forrásait rejtő nagy havas tövében. De augusztus táján, mikor a hó majdnem egészen elolvadt, látni alulról, hogy fent a hágó legtetetjén roppant szikla bukkan ki: szent hely ez, *kunda*: a hinduk, még Kangrából is, tömegesen zárandokolnak oda s virágot és tejet helyeznek el ott. Utótt-kopott, nagyon régi dombormű ábrázolja itt Vyasát, a híres jóst; a legenda szerint ő a hindu epika legnagyobb részének szerzője.

Félúton megpillantjuk egy szent kígyó barlangját; a kígyót minden utas megtiszteli azzal, hogy tejet önt a sziklába vájt négyszögletes mélyedésbe. A szürkés, kis kígyó a barlang szájában hever, várja az adakozókat és egyáltalán nem törődik a jövő-menő emberekkel. Ez a kígyótisztelet, amely még ma is el van terjedve India sok részében, legfontosabb része volt a Bon-ok vallásának; ez a vallás Tibetben megelőzte a buddhizmust, és ha hivatalosan át is adta a helyét ennek, tovább él azokban a szokásokban, legendákban és szertartásokban, amelyek át- meg átszövik a tibetiek egész életét; a kígyók (*ktu*), a források és folyók őrei, tekintélyes csoportját teszik a *sa bdag*-oknak (ejtsd: sadag), a föld védőszellemeinek, akiket meg kell engesztelni, ha nem akarjuk, hogy életünk az ő szeszélyük, kényük-kedvük játéka legyen.

Még megvilágítja a nap a legmagasabb csúcsokat, mikor megérkezünk harmadik táborhelyünkre, a Bias Rikhi melletti fennsíkra. Napnyugta után a hőmérséklet hirtelen süllyed és sűrű köd burkol be bennünket.

Ejjel makacsul esik az eső; ennek az eredménye, hogy leválík néhány hó- és kőgörgeteg s nagy robajjal ledübörög a völgybe.

Koksar gninpa, június 25.

Félőtkor, miközben embereink még a lovakat rakják, megindulunk a hágó tetejére. Kilenkor a Rohtangon vagyunk; a hó még nagyon magas. Könnyű északi szél apró örvényeket kavar a frissen hullott hóban. Hideg van. De nem érezzük: a türkizkék égen ragyog a nap, visszaverődik a kúpokon és a jeges csúcsokon, amelyek szikráznak és csillognak, hosszú sorban, ameddig a szem ellát. Ez a Himalaya első üdvözlete; ezzel hívogat magányosságába és csöndjébe: elárad rajtunk ennek a földnek kimondhatatlan varázsa; úgy érezzük, hogy itt bensőségebb és mélyebb a szellem élete.

Régi és nagykiterjedésű gleccserek merednek Koksar szűk völgyére, magas és sárgálló moréna-homlokzatukkal. 3900 méteren járunk, a Monviso magasságában és alig hinné az ember, olyan magasak és fönstégesek a mindenfelől fölénk meredő csúcsok. Innen a hágóról a Chandra völgye olyan keskeny, hogy hosszú és mély sziklahasadéknak látszik. Kelet felé, amerre a völgyet mintha ciklopsi fal zárná, a gleccserek csillogásában és a csúcsok káprázatos összevisszaságában kirajzolódik a Shigri-csoport (6550 méter).

A vízvászláston kőhalomba tűzött száraz ágak, rajtuk rengeteg színes szövetszalag: az utasok ajánlták fel ezeket a hágót őrző istenségeknek. Az ilyen kőhalom neve Lhato; néha falazott az alapjuk, afféle kis házikó, abban lakik az isten; fehér vagy vörös a házikó, aszerint, hogy nő- vagy férfi istenség lakik-e benne; yak-szarvak, bennük *c' an* (ejtsd: csan), vagy tibeti sör, egészítik ki az áldozati ajándékokat és ha fölértek a hágóra, a *«Lha so so lha rgyal lo»* kiáltás köszönti az istent. Karavánunk tíz óra tájban ér fel. Norbu, embereink közt az egyetlen buddhista, szövetsávt szakít le a kazakjáról, rákötözi a Lhatora, miközben hangosan mondja az imádságokat.

Hosszadalmas és fáradságos a leereszkedés a régi és fagyos havon; déltájban lent vagyunk a szűk völgy fenekén és kis füves térségen tábort ütünk. Az égbolt szürke és megint megered az eső.

Dorni, június 26.

Egész éjjel szakadatlanul zuhogott az eső, reggel kilenc óra tájban kezd alábbhagyni és így elhatározzuk, hogy indulunk. Néhány emberünkkel mi ketten nyitjuk meg a menetet, hogy utat törjünk; elhengerítjük a nagyobb sziklatömböket, betömjük a legmélyebb gödröket, utat vágunk a legmeredekebb hóban, egészen addig a tágas hómezőig, ahol már nem olyan kockázatos a haladás.

A finoman szitáló eső egyre-másra lavinákat és görgetegeket indít el; a fagyoktól megporlasztott sziklafalak a víz hatása alatt lemorzsolódnak és leomlanak. 17 órakor kis síkságot találunk, tábort ütünk; szürke és hideg tábor. Ez az eső, amely itt dobol sátrainkon és szinte átítatja a nyirkos és ködös levegőt, még csak növeli a magányosság szomorúságát.

Chatni, június 27.

A karaván előtt haladunk, hogy a szokott módon utat vágjunk a lovaknak.

Körülbelül másfél mérföldnyi út után óriási kőgörgeteghez és frissen lezuhant sziklatömbökhöz érünk; teljesen elzárják az utat. Órákhosszat tartó megerőltetett munkával elgörgetjük a köveket, betömjük a lyukakat, kerülgetjük a havat.

Veszedelemes munka, mert elegendő kimozdítani helyéből egy kis kődarabot, hogy egyszerre lezuhanjon a fölötte tornyosuló roppant tömeg. Meg kell vizsgálni a hómezőket is, mert gyakran alámossa őket a víz és beomolhatnak a karaván súlya alatt. 14 órakor a szünni nem akaró eső és köd arra kényszerít, hogy felüssük hatodik táborunkat egy kis hómező tövében.

Chaksum, június 28.

Derült reggel; a völgy egész rettentő szépségében feltárul előttünk. Nyugat felé kitárulnak a völgyek; Hamtah felé húzódnak a hágóhoz, amelyen át kellett volna kelnünk, ha a jagatsukhi teherhordók nem tagadták volna meg a

szolgálatot. Hó és gleccser mindenütt; tömör hóhidak kötik össze a Chandra partjait, amely zavarosan-dühösen rohan. Dél tájban az ösvényt mellékfolyó zárja el; a fölöttünk lévő gleccserből zuhan meredeken alá. A karavánnak sikerül átkelnie rajta olyan helyen, ahol a víz tó módjára kiszélesedik, mi pedig visszamegyünk a közeli forrásokig, hogy arrafelé keressünk gázlót. Ez a kapaszkodás a partok mentén néha tragikus pillanatokat hoz, mert a sziklafalak meredek és mind csupa igen porhanyó szikla; nem egyszer az a veszély fenyeget, hogy a folyóba zuhanunk; de most már sokkal magasabban vagyunk, semhogy visszatérésre gondolhatnánk; tehát tovább kapaszkodunk, lassan, nagyóvatosan. Végre két óra múlva hóhídra találunk, rábizzuk magunkat és átmegyünk rajta a tulsó partra. A terepviszonyok ezen az oldalon is igen rosszak; minduntalan a magasból leszakadt sziklatömbök robognak el mellettünk roppant gyorsasággal és zuhannak bele irtózatossággal a tajtékzó örvényekbe. Még egy órára van szükségünk, hogy elérjük a görgeteges terep végét; innen a táborhelyig már rövid a távolság. Kemény nap volt és most első ízben érezzük is kissé a fáradságot.

Shigri, június 29.

Esőben indulunk a táborból; a terep ma is szörnyű, a hómezők régiek és gyakran mély hasadékok nyílnak bennük. Görgeteg és lavinák sűrűn verik fel tompa robajukkal a völgy csendjét. Rövid pihenőt tartunk Puti Runinál. Estefelé még egy folyón át kell kelni, a Bara Shigrin; ez a közeli gleccserből ered. Embereink reggelig szeretnének várni, mert akkor az átkelés könnyebb és a víz, mint a nap első óráiban rendszerint, kevésbé sodró. Mi ketten nekivágunk a folyónak és csak a mi példánk hatása alatt indulnak meg nyomunkban embereink a lovakkal, a folyó vad és fagyos sodrában. Majdnem éjszaka van már; tisztásra akadunk, felütjük sátrainkat, ezúttal nyolcadik ízben.

Már egészen közel van a Shigri csúcsa. Mindig elhagyott; minden táborunkat kis sík területeken ütjük fel; ezek nincsenek annyira kitéve a görgeteg- és lavinaveszély-

nek, szinte kötelező pihenőhelyei minden karavánnak, emberemlékezet óta. És még nevük is van: gyakran egy-egy hatalmas sziklatömb még természetes védelmet is nyújt az időjárás viszontagságai ellen; köröskörül az előttünk itt járt táborok, nagyobbbrészt tibetiek vagy kangrai pásztorok táborainak nyomai. Valamikor régen ez volt a leghasználatosabb út Spiti tartomány és India közt, legalábbis míg a Shigri gleccsere le nem zúdult és nem tette még kockázatosabbá és nehezebbé az átkelést.

Karchu, június 30.

Ma át kell kelnünk a Shigri nagy gleccserén, amely a Shigri hegységből lenyúlik egészen a Chandra partjáig.

A gleccser egyik része körülbelül nyolcvan évvel ezelőtt zúdult le a völgybe, olyan elemi erejű zuhanással, amely bizonyára a történelemelőtti földomlások borzalmait idézte fel. A lezuhant jégtömeg vastagsága negyven—ötven méter közt váltakozik s az egészet egy később rázuhant sziklatörmelékréteg borítja. A moréna-homlokzat tövében folyó ömlik; a magasban képződő új gleccserből fakad s miután óriási alagútban végigrohan a régi gleccser alatt, tajtékozva és zúgva beletorkollik a Chandrába. Az omladékokon nyoma sincs útnak, ami érthető is, mert az egész tömeg állandó és lassú mozgásban van.

Egyik legkitűnőbb emberünk, aki kora reggel velünk indult el a táborból, függőlegesen felállított kövekkel jelzi azt az útvonalat, amelyet legalkalmasabbnak tart arra, hogy a lovak végigmenjenek rajta. Valamennyien nagyon aggódunk: nem vagyunk még bizonyosak benne, vajjon annyi fáradsalom után sikerül-e legyűrni ennek a terepnek zordonságát, megrakott karavánunkkal, a kemény meneteléstől elcsüggedt, a rossz időtől levertt és ebben a kegyetlen évszakban csontig fagyott és szenvedő embereinkkel.

Olyan feldúlt terep ez, hogy szinte érthetetlen, hogyan tudnak átmenni rajta a szegény állatok.

Délben már túl vagyunk a gleccser kétharmadán, de a karavánnak semmi nyoma. Néhány tibeti üldögel itt fél-

körben, éppen ebédjüket készítik: kövekkel puhára vert kevéske ürühúst; ezek az első emberek, akikkel találkoztunk, mióta elindultunk Rahlából. Őszinte csodálkozással bámulják a két idegent, akik poggyász nélkül és európai ruhában sétálgatnak itt, a Chandra-folyó végtelenül szomorú és elhagyatott völgyének legnagyobb terjedelmű gleccserén.

Mihelyt Tucci tibeti nyelven megszólítja őket, abban a pillanatban földerülnek és igen barátságosakká válnak. Így tudjuk meg, hogy a Manali völgyéből jönnek, ahová fabeszerzés céljából mentek s most, mint mi, a Spiti völgyében fekvő Losarba igyekeznek. Minden ember két-három összekötött gerendát visz, ezeket gyapjúkötéllal kötözik a vállukra.

Ez az első bizonyíték arra, milyen kemény a tibetiek élete; Spitiben egyáltalán nincs fa s ezért lakói kénytelenek Manali vagy a Hamtah távoli erdeiben beszerezni faszükségletüket. Ezzel a teherrel jönnek a Rohtangból és holnap fölmásznak 4500 méternyire, hogy átkeljenek a Kamzan-la-hágón.

Mi is pihenőt tartunk velük és míg a karavánra várunk, elfogyasztjuk szerény ebédünket: konzervhúst és szardellát. 13 óra tájban a karaván megkezdí a nehéz kapaszkodást a gleccseren és a görgeteges sziklafalakon: ez körülbelül három órába telik; közben segítségükre kell sietnünk a tibetieknek is, akikkel találkoztunk. Háromórás izgalom volt ez. Késő délután megint a folyó ágyában folytatjuk utunkat; a folyó itt a törmelék fölött nagyon kiszélesedik.

Késő este megérkezünk a Chota Shigri-folyóhoz s itt. 4000 méter magasságban tábort ütünk. Most első ízben érezzük teljes bizonyossággal, hogy el tudunk jutni Spitibe.

Losar, június 30.

A nap rosszul kezdődik; egyik emberünk már ismételtén megjárta ezt az utat s azt tanácsolja, hogy a Chota Shigrin azon a hóhídon menjünk át, amely szerinte néhány száz méterrel feljebb van. Így megmenekülünk attól, hogy

reggeltől fogva a fagyos vízben gázoljunk. Szerencsétlenségünkre ezeknek a karavánosoknak rendkívül halvány fogalmaik vannak a távolságról; és így, hogy átkeljünk egy kis folyón, kénytelenek vagyunk bejárni mintegy három mérföldnyi utat a havon, csak azért, hogy mikor a tulsó partra érünk, megint a táborunk helyén találjuk magunkat s éppen ma, amikor a szokottnál többet kell gyalogolnunk. Megkezdjük a kapaszkodást a Kamzam-hágó felé (kb. 4500 méter); minduntalan az az érzésünk, hogy már felértünk az átjáróra, de sajnos, mindössze a látószögünk változott meg. Nevetséges volna az emberünktől megkérdezni, hogy hol a hágó, mert szerintem már körülbelül három órája állandóan száz méternyire vagyunk a hegy tetejétől.

Délben végre megpillantjuk a Lhato-t, lebegő szövet-szalagjaival; vége a kapaszkodásnak, de még nem kezdődik a leereszkedés. Enyhén lejtő széles fennsík tárul elénk a tetőn. Telistele van mindenféle méretű, függőlegesen felállított kőoszlopokkal. Az ilyenfajta mezők nem ritkák Tibetben: feljegyezte ezeket és tanulmányozta a Roerich-féle expedíció is.⁵ Az a tény, hogy a hágókon fordulnak elő, nyilván bizonyítja, hogy nem halotti emlékek: valószínűleg ősi alakjai a Lhato-knak és azoknak a kőrakásoknak, amelyeket ma is felhalmoznak a Lhato mellett, valahányszor fölérnek a hágóra; szóval nem sírkövek, hanem okvetlenül rituális emlékek.

A táj hirtelen megváltozik; mögöttünk, a Chandra-völgy felé, amelyen oly keserves nehézségek árán keltünk át, vakító fehér csúcsok és roppant gleccserek súlyosodnak meredeken a folyóra; kelet felé a Spiti rőt és hótalan hegységei. 14 óra tájban megkezdjük a leereszkedést a Lichu-folyó völgyében. Szemben velünk piszkos és sárgás hegység emelkedik, a százados eróziók valóságos várrommá alakították: csupa kúp, bástyatorony meg barlang s a nap az egész területet árnyakba burkolja. Álombeli látomás. Az út mentén hatalmas kőtömbök, telikarcolva történelemelőtti Ibex- és emberalakokkal; az emberek épp olyan típusúak, mint azokon a karcolatokon, amelyeket Ladakhban találtak s amelyeket Francke tanulmányo-

zott. Emberünk jelenti, hogy már csak két mérföldnyire vagyunk Losar falutól. Majdnem éjszaka van már: megtettünk legalább négy mérföldet és a falunak még se híre, se hamva: — azon a gerincen túl van Losar — biztat emberünk; de a gerincen túl következik a másik gerinc, aztán a harmadik, aztán kis folyó, aztán hegyi patak, aztán még egy gerinc. Még egy utolsó, meredek és fáradságos hegynyúlvány s aztán több mint két mérföldnyi távolságban feltűnik egy kis, fehér ház a folyó partján; «az a ház szemben van Losarral», mondja utoljára vezetőnk. Most már igazán közel vagyunk; már yakokkal találkozunk, gyapjas tibeti ökrökkel, amint lomhán hazafelé ballagnak a legelőről vagy a munkából. Mikor sátrainkhoz érünk, az égen már fenn ragyog a Venus.

Július 1.

A Spiti-folyó néhány mérfölddel feljebb ered s itt Losarnál⁶ a medre rendkívül kiszélesedik. A falu huszonegy házból és a templomból áll s a folyó partján épült, a hegy tövében; a házak furcsa módon hasonlítanak a gyarmati erődítményekhez, téglalapalakúak vagy négyszögletesek, falaik enyhén lejtősek; rendszerint emeletesek és csak az emeleteken van egy-két átabotában kivágott ablak s középpüthet veranda, amely a ház valamennyi szobáját összeköti a kis kápolnával; a tető lapos, rajta sűrű gaz és száraz fűréteg. A földszinten vannak az istállók: ezek télen úgyszólván a központi fűtés szerepét töltik be és fölraktározzák a meleget a fölöttük lévő szobák számára.⁷ Ezeknek a spitii házaknak az alaprajza úgyszólván mindig állandó egyformasággal ismétlődik. Minden tetőn vígan lobognak a hosszú rudakra erősített zászlócskák, rajtuk a szokásos *dharani*-k, vagyis szent formulák, majdnem mindig szanszkrit nyelven, de apotropikus erejük annál hatásosabb, minél kevésbbé értik a jelentésüket.

Reggel óta gyülekezik már az egész falu sátraink körül; és mi rögtön barátságot kötünk a falu főembereivel, a papokkal és az orvossal. Barátságot kötni a papokkal és megnyerni hajlandóságukat, annyit jelent, hogy megnyíl-

nak az ember előtt a templomok és a házak kapui: ha a papok nagylelkűek az idegenhez, akkor a világiak is tartózkodás nélkül megmutogatják neki vallási tárgyaikat. Ez a tibeti nép a lamaizmus híve, a lámák (*bLama*) lelki uralma alatt él. Valójában visszaélnék ezzel a szóval, mert a láma az, ami az indiai guru: vagy olyan ember, aki különös képességekre tett szert s ekként *siddha purusa* vált belőle, vagyis tökéletes ember, — vagy pedig olyasvalaki, aki a tanítványt beavatta valami vallási és misztikus igazságba és mint ilyennek joga van, kettejük érintkezésében, a lelki tanító címre. Különben a tibeti szerzetesek legnagyobb részének egyszerűen csak a «pap» elnevezésre volna joguk (*grva pa*; ejtsd: trapa). Végül az orvos, ritka kivétellel, a falu legműveltebb és legtapasztaltabb embere: sokat utazott, tud írni és olvasni, gyakran jobban, mint a szerzetesek; ezekben, Nyugat-Tibet e tartományaiban, úgy látszik, nincs meg az az értelmi képesség és misztikus tökéletesség, amelyre elődeik emelkedtek, mikor megalkották azokat a templomokat, amelyek valamikor Tibet nagy részében a világosság és a szellemi műveltség világítótornyai voltak.

Délután meglátogatunk néhány magánkápolnát (*mc'od k'an*). Majdnem mind egyforma, csak a tárgyak mennyisége és gazdagsága változik, a család vagyoni helyzete szerint. A kápolnát mindig a háznak a terraszra néző, legjobb szobájában rendezik be; apró kis ablaka éppen csak annyi fényt bocsát be, amennyi szükséges, hogy nagynehezen felismerhessük a tárgyakat. Rendszerint a jobboldali falat foglalja el a könyvtár, itt vannak főlhalmozva a szent könyvek, féltékenyen szövetbe csavarva és két fatábla közé szorítva.

Tucci alaposan szemügyre veszi ezeknek a kis magánkönyvtáraknak minden kötetét: vannak köztük nyomtatott könyvek és vannak kéziratok. A lamaizmus jól ismert szövegei közt néha talál valami figyelemreméltót, ami nagyon érdekl: például a tibeti epikus legenda hőse, Kesar *di gLin*-eposzát, régi fametszetben: ez az első, ami ebből a híres epikus ciklusból napfényre került,⁸ továbbá különféle

misztikus tárgyú iratokat; öt csak a *rnam t'ar*, vagyis a tibeti szentek életrajzai érdeklik; ezek igen gyakran értékes földrajzi és történelmi adatokat tartalmaznak. De mindezeket a jelentékenyebb könyveket fel kell kutatni, úgy-hogy az ember egyenkint megvizsgálja a vastag és poros köteteket, amelyek ezeknek a kápolnáknak többé-kevésbbé gazdag könyvtárait alkotják. A könyvtárak javarésze az ismert liturgikus kézikönyvek, — útmutatók a vallási szolgálatokban, az áldozat vagy az ördögűzés szertartásaiban — továbbá a buddhista dogmatika és misztika leg-híresebb fejtegetései: ilyen például a «Nagy Anya» (*yum c'en mo*), vagyis a Prajnaparamita, amely rövidebb, néhány sornyi és hosszabb, 100,000 sornyi, fogalmazásban magában foglalja a «Nagy Jármű»-buddhizmus tanításainak lényegét. Ezek a szövegek igen nehezek és valószínűleg nincs egész Spitiben egyetlen szerzetes sem, aki meg tudná magyarázni mélységes értelmüket, vagy ismerne valamit abból a beláthatatlan exegetikus irodalomból, amelyet hindúk és tibetiek összeírtak, hogy felderítsék, magyarázzák, osztályozzák ezeknek a szövegeknek legrejtettebb értelmét is.

Mégis felolvassák ezeket a szövegeket a szertartások során, abban a meggyőződésben, hogy a Buddha magasztos kinyilatkoztatását tartalmazó szent könyvből csodatévő erő szabadul fel, megment minden veszélytől s békét és boldogságot ad az elköltözöttek lelkeinek. Gyász vagy szerencsétlenség esetén, vagy pusztán azért, hogy vallásos érdemet szerezzenek maguknak, gyakran meghívják a szerzeteseket, — a falubeli sovány jövedelmekhez képest nem megvetendő díjazásért — hogy hangosan szavalják el vagy gépiesen olvassák fel ezeket a szövegeket s egyáltalán ne törődjenek azzal, hogy megértsék vagy megértessék a tartalmukat.

A könyvtár után az oltár; kis asztal, rajta rendszerint páratlan számú vörösréz- vagy ezüstedények sorakoznak, teli kristálytisztá vízzel, néhány vajmécs, tálak áldozati rizzsel és árpával és a *bumpa*, vagyis a szenteltvíztartó. Aztán középpött a legnagyobb istenség, körülötte a kisebbek. A többi falakat zászlók (*t'anka*) borítják, a jól ismert

vászonrafestett képek, igen gyakran nagyértékűek, nemcsak ikonográfiai, hanem művészi szempontból is. Egyik sarokban a nagydob, nagy falában, és a mindennapi vallási szertartáshoz szükséges tálak.

Az egyik ilyen magánkápolnában értékes festményre bukkanunk; 160 ezüst rúpiát kínálunk érte a tulajdonosnak; nem fogadja el, mert apja, mikor a halálos ágyán kezébe adta ezt a képet, azt mondta neki, hogy családjának boldogulása és földjeinek termékenysége ettől a szentképtől függ. Semmiféle magyarázat és semmiféle kecsegtető ígéret nem tudja megtörni makacs ellenkezését.

Július 2.

Reggel felmegyünk a falu templomáig, ahol a lámák istentiszteletet tartanak, amelyen mi is részt veszünk.

A templom (*lha k'an*) szerény és meglehetősen új, aminthogy minden egyéb is újnak látszik ebben a faluban. A sárga felekezet tulajdona; Felső-Spitiben, egészen Ka-zeig, ez az egyetlen sárga gyülekezet.

Délután népi táncok és énekek: az asszonyok szörnyen csúnyák, szívesen engedik, hogy fényképezzük és filmezzük őket. Alkonyatkor a falu valamennyi papja megjelenik a táborban, mind szertartási ruháikban, hegyes sárga sapkában, ez felekezetük megkülönböztető jele; a cintányérok, csengettyűk és dobok muzsikájára megkezdik szimbolikus táncaikat.

A filmfelvevőgép nagyon felkelti kíváncsiságukat; a szertartás végén mind körénk tódulnak; a bátrabbak belenéznek a lencsébe, abban a reményben, hogy láthatnak valamit vagy titkot fedezhetnek fel. Kénytelenek vagyunk úgy vacsoráznunk, hogy az egész falu körüláll bennünket; pompásan mulatnak, mikor látják, hogy tányérból eszünk, evőeszközökkel. Az üres konzervdobozokon parázs veszedés közben hajbakapnak.

Késő éjjel lámák és világiak, — napközben rendíthetetlenül ellenálltak minden kecsegtető ígéretünknek — suttyomban, mint az összeesküvők, odajönnek sátrunkhoz

és eladásra kínálják szent könyveiket és kultusztárgyaikat. Napközben csak a nyilvánosságtól való félelem őrizte meg tisztességüket. Végre még az orvos is megérkezik sátrunkhoz, óriási takaróba burkolódzva, amely teljesen felismerhetetlenné teszi, és magával hozza orvosi könyveit, amenynyit csak talált otthon; csak az aggasztja, hogy a lakosság valahogy meg ne tudja és fel ne ismerje. A szentkép tulajdonosa az egyetlen, aki nem mutatkozik: valószínűleg az atyai átok tartja vissza a szentségtörő üzletkötéstől.

Kioto, július 3.

Mielőtt felszedjük sátrainkat, a papok kijönnek a táborba, hogy felajánlják «a lámák drágakövének» (*bla ma rin po c'e*), ahogyan Tuccit elnevezték, a szentelt magvakat és cserébe megkapják áldását; Tucci ünnepélyesen áldást oszt, kezét fejükre teszi, azok pedig térdet hajtanak. Es az áldás után, természetesen, a soré (*gsol ras*) következik: így hívják tibeti nyelven a baksist. Kilenczor átgázolunk a Spiti-folyón, a szerzetesek segítségével; levetik vörös tunikájukat s meztelenül belemennek a jéghideg vízbe, hogy vezessék lovainkat, amerre a gázló kevésbé veszedelmes. Tizenkét mérföldet megyünk jó úton, megpihenünk Hansiban és máris Kiotóban vagyunk: kis zöld sziget a rengeteg sívárságban. Alig néhány ház: a nagy szegénység jele. Még *Lha k'an* sincs és csak két családnak van házikápolnája, meglehetősen hitvány kegyszerekkel.⁹

Kibar, július 4.

Korán reggel elindulunk Kibar felé. Az út homokos, de könnyű, egészen a hágóig; neve a helybeliek ajkán *Lha t'an rtse* (nem pedig Lhanartsa, mint Francke mondja); nevét attól a templomtól kapta, amely valamikor régen a hágó körül elterülő füves fennsíkon emelkedett. Ménesek legelésznek lustán ezen a zöld fűszőnyegen, amelyet a fölötte elterülő hómezők táplálnak és termékenyítenek. Mi is élvezzük ezt a puha és nedves fűvet és kis időre abbahagyjuk

a menetelést, hogy pihenőt adjunk az állatoknak és meg-
 ebédeljünk. Utána az út rendkívül kellemetlenné válik ;
 le kell ereszkednünk egy mély, sziklás szakadékba, amelyet
 a Parilungbi százados eróziója vájt.

Meredekfalú szakadék a folyó fölött ; a keskeny ösvény
 óriási sziklákra kapaszkodik vagy ciklopsi lépcsőkön ereszkedik
 lefelé. Az állatokat folytonosan az a veszély fenyegeti,
 hogy a mélységbe zuhannak. A karavánosok kiáltá-
 sokkal ösztökélik őket és úgy segítik előre, hogy ketten
 húzzák őket a kötőfékjüknél fogva, másik kettő pedig a
 farkuknál fogva visszatartja. Aztán fáradtságosan felka-
 paszkodunk Kibarig egy lejtőn, amelynek mintha sohasem
 akarna vége szakadni.

Mielőtt nekivágnánk útunk ez utolsó, meglehetősen
 zord részének, rövid pihenőt tartunk Tumléban (*Tumlas*).
 Az egész mindössze egyetlen kunyhó és följebb néhány
 nomádsátor. Ebben a kunyhóban egy Bonpo-varázsló
 lakik, vagyis egyik utolsó követője Tibet ősvallásának,
 amelynek tanait állítólag Senrab (*Gzen rab*) rendszerezte ;
 a legenda szerint Zan Zunba való ember, vagyis a nyugat-
 tibeti Guge tartományba, amelyen majd át kell haladnunk.
 Ennek a helynek Bonzeten (*bon Ts'e stan*) a neve.

Sajnos, a varázsló nincs otthon ; felesége bizalmatlanul
 nyitja ki előttünk a kunyhó ajtaját és bizonykodik, hogy
 férjének nincsenek se könyvei, se szobrai. Nem hisszük el
 neki, de hiábavaló volna reménykedni, hogy erőt tudunk
 venni tibeti öregasszonyok megvesztegethetlen babonás-
 ságán. Egyébként, egyik hansii bizalmasunk tájékoztatása
 szerint más ősi Bonpo-családok is vannak Spitiben : házu-
 kat különleges neveken ismerik, mint a templomokat :
bon sKu ag, Kyaharban és *bon rnam glin*, Chikimben.

16 órakor bevonulunk Kibarba ; felütjük tizenkette-
 dik táborunkat, 4020 méter magasságban.

Július 5.

Meglátogatjuk Kibar¹⁰ templomait : mind szerény
 arányúak és nem valami érdekesek, mert újak.

Zoravar, tibeti hadjárata folyamán, valószínűleg le-

rombolta a falut. Az egyetlen, igazán régi templom romokban hever: a községtől északra épült, fennsíkon, a megművelt földek legszélén; a lakosok ajkán *Lha k'an sgan*¹¹ a neve és megmaradt romjai teljesen hasonló alaprajzot mutatnak, mint a vidék legrégebbi szentélyei, amelyek *Rin c'en bzán po* és az első gugei uralkodóház korából származnak. A másik két templom egymás mellett áll a falu magasan fekvő részében és a nevük: Kanghiur Lakan és Lakan gongma (*bka' agyur lha k'an* és *lha k'an gon ma*).

Az előbbi a Kanghiur (*Snar t'an* kiadása) egyik másolatáról kapta nevét; ezt a másolatot nem régiben itt helyezték letétbe.¹²

De sokkal érdekesebb az a házikápolna, amelyet a falu egyik tekintélyes családjának házában találunk: Csan-csublin (*Byan c'ub glin*) a neve és valószínűleg a XVII. századból származó falfestményeket őriz. Igen kitűnően van megfestve Pratisara (*so sor abran ma*) alakja, körülötte a többi istenségek, Tara, Avalokitesvara és a lamaizmus sok híres mestere. Közben felkeres bennünket a Chansod,¹³ vagyis Ki kolostorának vagyonkezelője, akit meg kell majd látogatnunk legközelebbi útszakaszunkon: testvére a falu orvosának, aki egyúttal a kibari templom őre. Tekintélyes ember. Az apát távollétében ő ügyel Spiti leggazdagabb és legnagyobb kolostorának vagyonára és fegyelmére. Lhassában volt; sokkal jobban ért a világi, mint az egyházi dolgokhoz és mint minden Chansod, velünk is igyekszik valami üzletet kötni. De megértetjük vele, hogy bőkezűségünknek az a feltétele, milyen fogadtatásban részesülünk majd a kolostorban.

Július 6.

Fölkeressük Chikim¹⁴ falut a folyó tulsó partján. Táborunkból látszanak házai és mezői, de nagyon hosszú az út odáig és vissza kell mennünk a Parilungbi komor völgyén. Mint rendesen, bemegyünk a falu minden gazdag házába, hogy lássunk, fényképezzünk és vásároljunk, könyveket vagy ikonografiai anyagot. Az orvos háza valóságos

kincstára az értékes tárgyaknak és festményeknek, de ő maga olyan igazhitű, hogy csak igen keveset tudunk vásárolni. Egy másik magánkápolnában gyönyörű fafaragásos könyvtáblát találunk, közepén, növényi díszítések közt, ott ékeskedik a legfelső Pentas öt Buddhája.

Délután visszatérünk Kibarba, ugyanazon az átkozott úton; egyike ez a legrosszabb utaknak, amiket egyáltalán láttunk.

Rögtön megérkezésünk után elhivatjuk a falu orvosát és elhozzatjuk valamennyi gyógynövényét, amelyekkel rendszerint gyógyítani szokott.

Azok, akik tibeti tanulmányokkal foglalkoznak, tudják, milyen nehéz meghatározni a különféle növényeket, amelyeket az orvosi könyvek említenek. Sokszor a szótárak is csak ilyen általánossággal ússzák meg a dolgot: «növény-név». A bejárt vidékek gyógynövényeinek teljes gyűjteményét kell összeállítanunk s minden alkalommal fel kell jegyeznünk a növény helyi nevét, egyrészt, hogy ellenőrizzük a velünk közölt adatokat, másrészt mert ugyanazt a növényt más-más vidéken gyakran más-más néven ismerik. A növényteni meghatározást majd illetékes szakemberre bizzuk, mihelyt visszatérünk Európába.

És aztán minden követ megmozgatunk, hogy orvosi könyveket gyűjtsünk: a tibeti orvosi irodalom nagyobb-részt Indiából származik, kisebb része Kínából, de itt helyben úgy átdolgozták, hogy érdemes kinyomozni.

Ennek a keleti orvostudománynak a tanulmányozása nem csupán tudományos különlegesség: százados tapasztalatai bukkannak eléink olyan népnek, amely kétségtelenül nagy megfigyelő képességgel van megáldva és meg tudta találni a gyógyító erejét sok olyan növénynek, amely bőven terem ezen a földön. Nem lehet a priori elutasítani azt a lehetőséget, hogy a mi tudományunk is hasznot húzhat olyan gyógyfüvek elfogulatlan és alapos tanulmányozásából, amelyeknek a hatóereje és természete előttünk java-részt még titok.

A varázsló orvos.

A varázsló orvos tánca.

Freskók a kibari Byan c'ub glinben.

A Ri-i kolostor.

Kibar.

Chikim.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Julius 7.

Felveszünk a karavánba egy lámát, hogy segítségünkre legyen könyvek felkutatásában és megkönnyítse bejutásunkat a kolostorokba. Lámánk tekintélyes ember: tulajdonképpen a kazei kolostor tagja, és ő az a pap, akit kiszemeltek Spiti Nonójának — így hívják ennek a tartománynak az alkirályát, — nevelésére és lelki gondozására.

Ünnepnap van: holdtölte napjának előestéje. A templom szerény káptalanja, vagyis valójában az orvos-varázsló, aki a templom őre, pazar lakomát ad a falu egész népének: asszonyoknak, férfiaknak, öregeknek és gyermekeknek. Tulajdonképpen a lakosság maga hívja meg önmagát, mert mindaz, amit most eléje tálnak, csak csekély töredéke a hagyományos tizednek, amit a templomnak és egyházi hatóságainak fizetnek.

A lakomát ördögűző szertartás előzi meg; ennek során a buddhista törvény védőistenségei, az úgynevezett *C'os skyonok* (ejtsd: Csokion), leszállnak a varázsló testébe és ösztökélik, hogy minden ereje megfeszítésével rettenetes harcot vívjon a gonosz szellemekkel, a démonokkal, az ördögökkel, akik acsarkodnak az emberek életére, a nyájak gyarapodására és a föld termékenységére. 16 órakor a Gompa terraszáról a papok kezdik szólítani a hívőket az összejövételre: hangos szóval és dobszóval hívogatják őket. Az asszonyok megindulnak a templom felé, mind ünnepi ruhában, ezüst és türkíz díszekkel: finom és fekete hajfonatuk, amelyet ezüstoffonallal csomóztak össze és türkízes koralltűkkel tűzdeltek meg, rendben omlik le a hátukon.

Fényképezőgéppel és filmfelvevőgéppel felszerelve magunk is indulunk az érdekes vallási szertartásra.

A tágas terraszon az asszonyok letelepednek a földre és fonogatva várják a szertartás kezdetét; a férfiak segítenek a papoknak az ünnepség előkészületeiben. A fiatalabb papok középujt ülnek, hangos imával hívják az istenséget, réztrombiták és tengeri kagylók tompa hangja kíséri imájukat. A leggazdagabbak selyemruhákat hoznak, ezeket majd

a tánchoz fel kell venniök. A szertartás azzal kezdődik, hogy teát szolgálnak fel, vagy sampát, ami vízzel kevert árpaliszt.

Közben a templom belsejéből zürzavaros hangok szűrődnek hozzánk; litániáznak a papok és az orvos-varázsló, aki várja, hogy megszállja az isten és készül viaskodni a gonosz szellemekkel az isten védelme alatt. Ez a különös teremtés, akit az istenek akarata eszközéül választottak, egyszerre csak kilép a templomból, pazar egyházi ruhákban. Egyik kezében súlyos kardot szorongat, a másikban egy üveg árpabort, kis kortyokat iszik belőle, talán hogy még nagyobb bátorságot öntsön magába a rettentő küzdelemre: a muzsika, a dobok örült pergése izgatja a nagy vállalkozásra. Lassankint egyre izgatottabbá válik: tánca egyre szenvedélyesebb és féktelenebb; testét borzongások és remegések járják végig; kardja elkezd forogni a levegőben és a viaskodás hevességéből ítélve ezer meg ezer gonosz lélek támad rá s ő az isten segítségével valamennyit sorra ledöfi.

Mikor már minden ördögöt megölt az isteni vitéz, néhány szem árpát szór az ujjongó tömeg közé s aztán ájultan segédeinek karjaiba hanyatlik, akik beviszik a templomba.

A gompá ¹⁵ szolgálai most árpabort osztanak ki a hívők közt; ezek a sűrű iddogálástól kezdenek karban énekelni. A részeg tömeg késő éjszakáig énekel és muzsikál az istenek tiszteletére. És nem mindennek van határozottan vallásos jellege, ami itt történik. Visszatérünk a táborba, hogy újra kezdjük végeérhetetlen és fárasztó alkudozásainkat a titkos könyv- és kegytárgy-árusítókkal.

Ki, július 8.

Megindulunk Ki ¹⁶ felé, ahová meghívtak a híres kolostor megtekintésére; a Chansod hívott meg bennünket, akivel az előző napokban barátságot kötöttünk. Jelenleg vagyonkezelője és ideiglenes főnöke a kolostornak. A kolostor igazi főnöke, a *skushok* ezidőszerint tíz éves és Tashilumpo-ban tanul, ott is marad tizennyolc éves koráig, amikor majd hivatalosan behelyezik gompájába.

Ez a fiú *tulku* (*sprul sku*), vagyis nem élő Buddha,

amint gyakran írják, hanem megtestesült Buddha; a megtestesült: *bodhisattva*, miután elérte a legmagasabb tökéletességet, lényegileg Buddhává lett: lemond a Nirvana boldogságáról és fogadalmat tesz, hogy itt marad a földön, hogy példájával és szavával előmozdítsa a teremtmények legnagyobb részének üdvözülését. Ez a tudat-elve így száll át testből testbe, — mert a testnek, mint minden anyagi tömegnek, megsemmisülés a sorsa — de folttalan marad, a maga megszerzett és örök tisztaságában és szentségében. *Ki* kolostor megtestesültje a nagy fordító, *Rin c'en bzan po*, aki 1000 körül élt és művével, valamint a szanszkrit szövegek tibeti fordításaival elterjesztette Buddha vallását az akkor még félvad népek közt, amelyek ezekben a zord völgyekben éltek; és mint egyikünk¹⁷ bebizonyította abban az életrajzban, amelyet róla írt, a buddhista hitet állította a Bonpo-kultuszok helyébe, még pedig legnemesebb alakjában és mélységesen misztikus megnyilvánulásában. Rendszerint vagy Spitiben vagy Nyugat-Tibetben testesül meg; jelenlegi életében Sumrában öltött emberi alakot, ebben a kis faluban a Bashahr-fennsík szélén, Spiti tőszomszédságában. *Ki* után a legnevezetesebb kolostor, ahol rendszerint lakik a megtestesült, a kanami, Kunavarban; ez Nyugaton is híres, mert itt dolgozott hosszú éveken át a tibeti tudományok úttörője, Kőrösi Csoma Sándor.

Július 9.

A kolostor úgy épült, mint valami fellegrvár, tökéletesen kúpalakú és igen meredek lejtőjű domb csúcsán; hosszú, hepehupás út kígyózik fölfelé, egészen a körfal kapujáig. Egészen közel a bejárathoz zarándok lámával találkozunk: úgy halad előre, hogy minduntalan földre veti magát és megcsókolja a földet¹⁸; mikor észreveszi, hogy filmezzük, kézzel-lábbal tiltakozik, de a szentségtörés már megtörtént. Egy rúpia lecsillapítja méltatlankodását.

Belépünk a kolostorba; a Chansod fogad bennünket; sikátorokon és sötét lépcsőkön át a gomba legtetejére vezet, ahol tiszteletünkre teát szolgáltat fel. Keresztbevetett lábakkal leülünk az alacsony kis asztal mellé, miközben ven-

déglátó gazdánk, hódolata jelül, nyakunkba akasztja a hagyományos fátyolstólát. Tibetben mindig vigyáznak a rangsorra, még pedig nagy gonddal; csakugyan, Tuccinak jade- és ezüstcsészében szolgálgják fel a teát, Ghersinek ezüst, a Chansodnak pedig ezüstveretű facsészében. Ugyanez a csökkenő arány mutatkozik székeink magasságában is. Gheri hallott már a tibeti teáról, ami valami szörnyű kotyvaléka a zöld teának, kecskevajnak, szódának és kősonak, de most valóságosan meg kell kóstolnia. Nem valami kellemes dolog rászánnia magát: kimondhatatlan áldozatnak érzi, hogy le kell nyelnie ezt a kotyvalékot: zsíros és nyálkás, mint valami rossz leves s a tetejébe még rettenetesen sós is.

A fiatal papok mind körülöttünk vannak és nagy kíváncsisággal figyelnek bennünket: csak az idősebbek emlékeznek Francke 1909. évi látogatására a kolostorban. A főtemplom terén a Chansod vallásos táncot rendez, részt fognak venni benne a kolostor papjai valamennyien. A nagyszámú zenekarban vannak cintányérok, dobok, csengettyúk, rendkívül hosszú vörösréztrombiták (*dun rin*), ezüstklarinétok (*rkan glin*) és tengeri kagylók (*dun dkar*); a zenészek alacsony falon ülnek, sorban és várják a táncosokat. Tánclépésben érkeznek az egyik sikátorból az első papok, előttük két cintányéros. Dús selyem mandarinruha van rajtuk, arcukon pedig óriási méretű és ördögien vigyorgó, szörnyű papírmásé-álarc. Kettesével egyre jönnek a többiek, mind tánclépésben, mind másféle álarcban: az egyik koponyákkal és színes szalagokkal teleaggatott irdatlan nagy kalapot visel, a másik képzeletbeli, ijesztő állatfejbe rejti arcát. Mind különféle alakú és nagyságú fegyvert szorongatnak a markukban, bizonyosan a gonosz szellemek kiirtása céljából. Ezekben a táncokban minden szimbolikus: részben a hitehagyott *gLan dar ma* király meggyilkolásának emlékét idézik, aki a IX. században vissza akarta állítani a Bon-vallást és üldözte a buddhizmust; de javarészt meg-egyeznek a Tantra-felekezet minden ünnepségén szokásos egyik lényeges szertartással amelynek neve *avesa*; ennek során a *sadhaká*-t, vagyis azt, aki a szertartást végzi, meg-

szállják az ijesztő istenségek (*k'ro bo*) s ezeknek segítségével végrehajtja a megtisztulást, vagyis kiűzi mindazokat az ellenséges erőket, amelyek megakadályozzák a vallási törvény diadalát. Miután visszatértünk a táborba s a falu kisszámú lakosai is hazamentek és mindent betakart a sötétség, íme, a Chansod személyesen jön sátrunkba s ugyanazzal a méltósággal, amellyel ma fogadott bennünket, eladásra kínál néhány, tulajdonában lévő szent tárgyat.

Kaze, július 10.

Rövid menetelés Kaze-ig.¹⁹ Balra tőlünk ösvény vezet Langja-ba, ahol, Kibarban szerzett értesüléseink szerint, állítólag Bonpo-templom van. Norbu, ez az értelmes és ügyes ember, este fáradtan tér haza kutatóútjáról: nyomozása eredménytelen volt. Más felekezet él ezen a területen; a *dGe lugs pa* (ejtsd: Gelupa); a sárga vagy reformált felekezet után, amelyet *Tson k' a pa* alapított, — ez volt az egyetlen, amellyel eddig találkoztunk — ebben a kazei körzetben a *Sa skya pa* (ejtsd: Sakjapa) felekezet következik; így nevezik *Saskya Pan c'en*-ről, akit elsőnek iktattak be mongol uralkodók Tibet birtokába s aki az első reformot végrehajtotta a lamaizmus kebelében. A felekezet története Nyugat-Tibetben, a Tuccitól felfedezett bizonyítékok szerint visszanyúlik a XIV. századba.

A kolostor, amelyet valamikor régen vagy az egyik fejedelem bőkezűségéből vagy valamelyik hitközség adakozásából építettek, hatását az egész környékre kisugározza és magához vonzza a falvak világi embereit, akik lelki védelme alatt élnek. Minden felekezet, amellet, hogy megmarad a lamaizmus nagy egységében, sajátos módszereit alkalmazza a misztikus élményeknek vagy a szertartások végzésének, az egyik ezt, a másik amazt az istenséget vagy tanítót tiszteli jobban; de nyoma sincs türelmetlenségnek vagy ellenségeskedésnek az egyes iskolák között, legfeljebb a *rNin ma pa* (ejtsd: Nyinmapa) felekezet iránt nyilvánul meg ilyesmi, mert felkarol és ápol bizonyos Bonpo-csókevényeket. De Padmasambhava imáadásban és

vallásos tiszteletben részesül valamennyi felekezetben : és a nép nem osztozik a szerzetesek ellenszenvében az egymással vetélkedő irányzatok iránt, hanem egyformán istenfélő tiszteletet tanúsít minden templom, minden isten és minden pap iránt, mertho élni abban a világban, amelyben ezernyi erő mozog, működik és keresztezi egymást ; ezekkel pedig, nagyobb bajok elkerülése végett, tanácsos jó viszonyban lenni.

Ebben a faluban van a mi lámánk kolostora ; kissé otthon is érezzük magunkat. Forró napsütésben kezdünk felkapaszkodni a kolostorhoz ; látszik is már a hegység egyik hasadékán át, fönt a magasban, a kopár sziklán ; úgy símul rá, mint a sólyomfészek. Lassan haladunk ezen az úton, ha ugyan megérdemli ezt a nevet ; csupa kő és hihetetlenül meredek ; egyetlen lépést sem lehet tenni, hogy meg ne csússzék az ember és el ne indítson egy kis körgörgeteget. Délben, halálos-fáradtan, — bár talán inkább a melegtől, mint a kapaszkodástól — körülbelül 100 méternyire a gerinctől (4100 m) pihenőt tartunk, hogy megébedeljünk.

A mi lámánk ereje is fogytán van ; megkínáljuk sajttal és ha idejében nem lépünk közbe, bizony az ezüstpapírral együtt megeszi. A melegtől, meg kissé a szokatlan ételtől, kissé a fáradságtól a gyomrát kezdi fájlalni és úgy gyógyítja magát, hogy az ösvény mentén, a sziklák közt, mészhöz hasonló, porhanyó követ keres és azt eszi. Mi viszont, amint fölérünk a hágóra, megfogadjuk tanácsát és vadbogáncs-szárat rágszálunk, miután gondosan leszedtük tüskés leveleit és meghámoztuk. Kesernyész és kellemes íze csillapítja égető szomjúságunkat.

De a kolostor még mindig nagyon messze van : a hágón túl óriási kiterjedésű füves fennsík, több, mint 4000 méter magasságban. Távolabb, a látóhatár szélén, gigászi hegyek. Érthető, miért kapta a kazei kolostor ezt a nevet : «a szekta őrszeme», és megértjük azt is, miért mondja Francke, hogy rövid kazei tartózkodása alatt nem volt ideje felmenni a kolostorba.

A kolostort roppant meredek peremére épített igen

magas falak veszik körül. A fehér, vörös és fekete sávokkal telefestett, tömör és erősen lejtő falak miatt a gomba olyan-
nak látszik, mint valami hatalmas középkori vár. Tompán és ünnepélyesen harsognak a szerzetesek réztrombitái a nyugati Láma tiszteletére s hangjuk végigvisszhangzik a völgyeken. Az egész káptalan elénk jön az úton, a falak alatt pedig a többi papok megfűjják a remek ezüstitrombitákat. Bármily fáradtak és kimerültek vagyunk is, alkalmazkodnunk kell a jámbor zárándokok szokásához és szeretátásosan körbe kell járnunk egy kövekkel fedett, végeérhetetlen kis falat, amelybe bele van vésve Avalokitesvara szent formulája. Így egyenkint megvizsgálhatjuk és lefényképezhetjük a fogadalmi feliratokat; majdnem mind *Ni ma rnam rgyal* ladakhi király idejéből származnak; fontosak, mert néhány Gaga — így hívják Spiti Nono-it — nevét is őrzik és bizonyítják, hogy családjuk azoktól a régi kormányzóktól ered, akik Ladakh királyainak nevében igazgatták ezt a tartományt.²⁰

Az ünneplő káptalan kíséretében a sikátorokon és az elhagyatott udvarokon át feljutunk a kolostor legmagasabb pontjára, a *Lha k'an*-ig; komor árnyékában, ahol az istentisztelet alatt a szerzetesek szoktak guggolni, hosszúkás párnákra telepszünk és megisszuk a szörnyű teát, a legrosszabbat, amelyben egyáltalán részünk volt. Megvizsgáljuk a silány festményeket és felkutatjuk a szegényes könyvtárt; sikerül találnunk valami érdekes dolgot, amit aztán lámánk tekintélye révén szabad magunkkal vinnünk. Aztán következnek a szokásos táncok; azzal végződnek, hogy bőséges adományt juttatunk a kolostornak és kevés lakójának. Este egyetlen iramban rohanunk le a táborba.

Lithang, július 12.

Könnyű menetelés Kazétól Lithangig, ahol tizenötödik táborunkat tartjuk. Lithang megint új vallási érdekkör. Itt már nem a *Saskya pa* felekezet uralkodik, hanem a *rNin ma pa*, a «régiek» felekezete s tulajdonképpen ennek egyik mellékága, a *rDsogs c'en*, a «tökéletesek».

Nagyobbrészt Pin völgyéből jönnek. Magas, vállas alakok, szakállt viselnek, hosszú hajukat aszkéta-módra felcsomózzák a fejükre ; mondják, hogy kiválóan értenek a mágikus műveletekhez és a nép istenfélő tisztelettel viselkedik irántuk. Goncsenek ezek (*sGom c'en*), elmélkedéshez és a yogák legnehezebb gyakorlataihoz szokott emberek, rendkívüli erőket tudnak kifejteni, s ezek a közfelfogás szerint az elért szentség jelei és pecsétjei. Egyikük, akivel hosszabb beszélgetést folytattunk, nyíltan kimutatja megvetését a könyvek és a dogmatika iránt, s ez épp úgy jellemzi a zarándok-lámákat, mint az indiai Sadhu-kat vagy bahun-okat. A vallás nem megismerés, hanem tapasztalat, felemelkedés magasabb szellemi ormok felé és maradandó birtokuk azoknak az örök igazságoknak, amelyeket semmiféle teológia nem tud felfedni és kapuikat csupán a belső és közvetlen látomás tárhatja fel előttünk.

Ezek az emberek pontosan a mi ellenlábasaink : a világ és a belőle származó viszonyok, érintkezések és korlátozások, mind csak mágikus délibáb ; elrejti szűzi ragyogását annak a kozmikus tudatnak, amelyben szakadatlanul következnek egymásra a látszólagos jelenségek hullámai, ezeknek pedig csak a mi tudatlanságunk ad kézzelfogható alakot és értéket.

Bizonyos, hogy Tibetnek nem mindegyik tanítója tudta elérni ezt a tisztaságot és ezeket a tökéletességeket ; de aki tud beszélni nyelvükön és meg tudja nyerni bizalmukat, túl a zord arcvonásokon és az elhanyagolt külsőn, gyakran mélységes lelki boldogságokat sejt meg bennük.

Lhalung, július 13.

Amint elindulunk Lithangból, a karaván két oszlopra szakad ; mi a sátrakkal, a fénykép- és filmfelszereléssel, a konyhával és két emberrel Lhalung felé tartunk, a Lingti völgyében, míg a karaván zöme, Abdul parancsnoksága alatt, a fővárosba indul, Drangkharba. Perzselőn tűző napon, fáradságos út után, délután érünk Lhalungba.

Azt hittük már, sohasem lesz vége ennek az útnak.

Ki. Szent tánc.

Kaze-i kolostor.

Kaze. Táncok a kolostorban.

Aszkéta a «tökéletesek» szektájából Lithangban.

Drangkhar.

Po-i asszony.

A chalungi templom belseje.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Most megint a sárga szekta területére jutottunk. Még az este meglátogatjuk a Lotsava gompáját és minden, tanulmányozásra érdemes részletét lefényképezzük. A kis templom nem ismeretlen, mert már Shuttleworth is meglátogatta, és Jelentésben számolt be róla.²¹ De ő, hogy a különféle istenképeket meghatározhassa, kénytelen volt a helyi lámák felvilágosításaira támaszkodni; csakhogy ezek, sajnos, már egyáltalán nem értik az előttük ismeretlen misztikus élményeken alapuló szobrászati szimbolumokat, és hogy ne kelljen szégyent vallaniok az idegen előtt, csak úgy találomra adtak mindenféle magyarázatot; egy jobboldali férfiszobrot (Vairocana) nő-istenséggel azonosítottak (Vijaya); egy baloldalt álló nő-istenségre azt mondták, hogy Avalokitesvara, és így tovább.

Ha nincs kéznél művelt láma, — és Nyugat-Tibetben művelt láma végtelenül kevés akad — akkor a templomokat és kápolnákat ékesítő kép- vagy szobor-sorozatok magyarázatához irodalmi források és liturgiai munkák alapján kell hozzáfogni; ezekben, a szertartás leírása kapcsán, majdnem mindig megvan az istenekről való elmélkedés mintája, s az istenek elhelyezése abban a misztikus diagram-mában, amely jelképesen ábrázolja őket. Most első ízben láttunk a nagy *Rin c'en bzhan po* idejéből származó templomot; kitűnő állapotban maradt meg; a stukkószobrok épségben vannak, de valamelyik rosszízű pap jónak látta élénk színekkel befestetni őket s ezzel elcsúfította eredeti szépségüket.

Csak az oltár egyik szögletében kapott helyet az elmélkedő Buddha fából faragott ősi szobra; indiai munka, talán egyidős a templommal, valamelyik jámbor zarándok hozta Indiából. Meg akarjuk vásárolni; nem adják; ez a falu védőistensége; szent szobor. Isteni alkotás, nem emberkéz műve, rancsun (*ran abyun*), «magától keletkezett», — így neveznek minden régi tárgyat; és mégis, odalökik a sarokba, az évek megfeketítették, a szent vaj sűrű rétege elrútította; fáj a szívünk ezért a műkincsért, amelyet gondosan kell tanulmányoznunk.

Tucci a szokottnál korábban távozik a sátorból; azt mondja, hogy álmában újra látta ezt a szobrot; a szobor arra kérte, hogy vigye el a maga házába, a maga templomába. Súlyos az eset: a szerzetesek összedugják a fejüket: közvetlenül meg kell kérdezni az isteneket, ők tisztábban látják a dolgokat, mint mi, tőlük kell megtudni, mire határozzák el magukat; a falu varázslójára hárul a nehéz feladat. Vele együtt indulunk a templomba; olyan, mint valami remetelak, fönt a meredek tetején. Belépünk. Derengő világosság; a félhomály elmossa a tárgyak körvonalait, szinte kiragad bennünket a valóságból és álmodozó hangulatba ringat.

A papok, akik részt vesznek a szertartáson, elfoglalják helyeiket. A főoltár előtt kis asztalt helyeznek el, ráteszik varázs-eszközeiket, a *damaru*-t, vagy kettős dobot, a *kanlint*, vagyis a halotti trombitát, amely tizenhat éves lány bal combcsontjából készült, néhány kis ezüst amforát a szenteltvíznek, edényeket és csészéket árpaszemekkel és csan-nal, pálcikákat, töröket, színes szöveteket. Az asztal előtt földön ül a varázsló, hosszú fehér tunikában, fején tarka paróka; színes szövetszalagokból készült fonat csüng róla; kezében selyemhurokkal összefűzött nádköteget tart, amely állatszármban végződik. Az asztaltól jobbra és balra három-három pap.

Az egyik szerzetes a falu ügyvédjének szerepét tölti be; a szobor nem hagyhatja el a községet, amelyet századok óta védelmez; egy másik szerzetes Tucci mellett emel szót és az isten kegyelmét esdi a fehér zarándokra, aki hittelettől ide távoli országokból. A szertartást a dobok lassú és ütemes pergése vezeti be, s a cintányérok fülsiketítő csattogása kíséri: a varázsló várja, hogy az istenség leszálljon belé és általa jelentse ki akaratát, elmélkedésbe merül, miközben segédei pávatollal szenteltvizet hintenek arcába és időnkint árpaborral itatják, ezüstserlegből, amelyet körben négy domborművű koponya díszít. A lámák rekedt és egyhangú kornyikálással darálják a formulákat, amelyek-

kel az istent idézik, miközben a hangszerek dübörgése pokolivá fajul. Egyszerre irtózatossá remegés kapja el az elmélkedésbe merült varázslót, megrázza egész testét: talpra szökken, mint a rúgó. Fölfelé fordított szemeinek csak a fehérje látszik, lélegzete zihál, állkapcsai összezárulnak, minden arcizma görcsösen összerándul, arca teljesen elváltozik. Verejték önti el fejét és kezeit. Az egyre növekvő révületnek ez a szakasza néhány percig eltart, zihálása már megdöbbenő: s mivel a száját zárva tartja, sziszegve lélegzik az orrlyukain keresztül.

Segédei megpróbálják megitatni: hallani, amint metszőfogai keményen kopognak a serleg szélén, miközben a bor ruhájára ömlik.

Körülötte a szerzetesek ritmikusan hadarják imádságaikat, rémült szorongással, mint akik a természetfölötti küszöbén állnak. Mi ketten a földön gubbaszkodunk és némi remegéssel várjuk a végét ennek a szertartásnak, amely egyszerre feltárta előttünk az emberi lélek legrejtettebb zugait s mintha homályos erőket szabadított volna fel, amelyek eddig tudatunk legmélyén szunnyadoztak.

A varázsló, egyre növekvő izgalmában, marékszámba dobálja az árpát jobbra-balra: néhány szem a tenyerében marad és segédei ezeket gondosan megszámlálják. Ha páratlan a számuk: jó jel; ha páros: tagadó választ jelent.

A szertartást háromszor megismétlik. Végre az istenség félreérthetetlenül megnyilatkozik és a megszállott beszélni kezd: fogai görcsösen vacognak, csikorognak, a hangja fejhang; szavai olyan gyorsak és töredezettek, hogy még a papoknak sem sikerül megérteni a jelentésüket. De azért folyton mélyen hajlonganak, mert az isten az, aki beszél, és minduntalan ezt a szót hajtogatják: csagzal (*p'yag ats'al*), ami annyit jelent, mint «hódolat».

A megszállott most hirtelen néhányszor megforog maga körül; segédei odanyújtják neki a szobrot. Görcsös vonaglásainak a hevéssége mintha megkétszereződne. Remegő kezekkel elveszi a szobrot és odanyújtja Tuccinak, aki a fejére teszi, — mindig így kell tenni, mikor szent tárgyat adnak valakinek — és mély elmélkedésbe merül. Csendben

telik el néhány perc ; a varázsló izgalma csillapodni kezd. Az istenség készül elhagyni testét. Segédei leveszik parókáját és egyéb felszerelését. Megszűnnek a vonaglások, lélegzete megint rendes, két erős borzongás véget is vet a szertartásnak.

A varázsló révülten nyitja ki szemeit ; olyan, mint a nyavalyatörős, aki a roham után nem tudja, hol van. A szobor tehát, a lakosság akaratával ellentétben, saját elhatározásából, lejön sátrainkba, tizenhatodik táborunkba. Napnyugta után, amikor Lhalung házaiban talán éppen az istenség váratlan feleletét tárgyalják, Kalil titokban elmegy a varázsló házába, hogy annak ne legyen oka panaszkodni szűkmarkúságunk miatt.

Drangkhar, július 15.

Három óra alatt elérünk Drangkharba,²² Spiti fővárosába és találkozunk karavánunkkal.

Drangkhar mintha a folyó fölött tornyosuló meredek szikláról könyökölné ki ; régi királyi palotájának csak romjai maradtak meg. Háborúk viharai sópörtek itt végig : Zoravar, az ő Dogra-ival, valóságos istenostora volt ennek a vidéknek. Valami harminc háza a düledező falakhoz és a régi város romjaihoz támaszkodik. Kevés maradt meg mostanig : köztük a templomok, de ezek is megsérültek és elszegényedtek. Drangkhar már csak névleges főváros ; a Nono a maga családi házában lakik egy kis faluban a Spiti jobbpartján, Kyulingban,²³ majdnem szemben Kaze-vel.

Meglátogatjuk a falu *Lha k'an*-jait ; szinte egymásra támaszkodnak, egymás fölé épültek. Kicsinyek, omladozók, falfestményeiket elmosta a bomladozó mennyezeten bezuhogó víz, elcsúfultak, düledeznek.

Mindegyiknek külön neve van : a legelső és legnagyobb *adus k'an*, vagyis a káptalan gyűlésterme ; a középső *zim cun* ; a legelső *nan ga ts'an*.

De mindezeknek a szentélyeknek összefoglaló neve *Zla od dgon pa*, vagyis *Zla od* kolostora ; talán annak a híres embernek emlékére nevezték így, aki szanszkritból tibeti nyelvre fordította a buddhista iratokat.

Az *adus k'an* freskói valamikor igen jelentékenyek voltak; megmaradt rajtuk Padmasambhava, Vijaya, Tara, Sakyamuni alakja: Tucci lemásolja azt a hosszú feliratot, amelyet Franckenak nem sikerült elolvasnia. Megvan benne annak a szerzetesnek a neve, aki a kolostort építtette és megfestetett néhány istenséget, valószínűleg a XVII. században. Aztán felmegyünk a másik templomba; képei — a szokásos, Buddha életét ábrázoló freskókön kívül, a nagyobb képek alatt lévő lábazaton — nyilván a templom alapításának jeleneteit örökítik meg: áldozatokat hozó asszonyok hosszú menetét ábrázolják; ezek a festmények rendkívül érdekesek Nyugat-Tibet viselettörténete szempontjából. A meglehetősen épségben megmaradt freskók közül feljegyezzük és lefényképezzük azt, amely lámát ábrázol, szokásos szertartási ruháiban (*c'os sgos*), a prédikáció misztikus kéztartásával (*dharmacakramudra*). Meglehet, hogy *Tson K'a pa*, de az sem lehetetlen, hogy *acarya*-t, vagyis mestert ábrázol; személyét, feliratok hiányában, nem tudjuk pontosan megállapítani.

Ettől az alaktól jobbra, kissé magasabban és kisebb arányokban fehérruhás szerzetes ül: ruhájának színe azonnal elárulja, hogy *ras pa*, egyike azoknak a Milaraspa (ejtsd: Milarepa) felekezetbeli aszkétáknak, akik nyersgyapjú kazakot szoktak viselni. De jellegzetes sapkája biztosabb azonosítást is megenged: ez a szerzetes *Tagzanrepa sTag* (*ts'ans ras pa*), a hemisi kolostor híres alapítója: a XVI. század vége és a XVII. század eleje közt élt.

Ez a festmény tehát fontos chronologiai adatot szolgáltat arra vonatkozólag: melyik az a végső határ, ameddig felvihetjük, ha nem is a templomnak, de legalább freskóinak korát.

Az utolsó kápolnában sok bronz- és fabálgvány van felhalmozva: legérdekesebbek azok, amelyeknek ezüst szemük és fekete fém szemgolyóik vannak. Ez bizonyosan helyi művészi típus, amely ősi hagyományokat őriz. Általában nagyon régi szobrok, és jellemzőknek kell tartanunk őket Nyugat-Tibetre és Guge tartományra. Még sok ilyent fogunk találni útunk folyamán és igit meg kell jegyeznünk.

zetes példányokat összeszedni belőlük, éppen nagy történelmi fontosságuk miatt, mert figyelemreméltó maradványai azoknak az iskoláknak, amelyek, mint Guge festményei is, az indiai művészet közvetlen hatása alatt fejlődtek ki s aztán nyomtalanul eltűntek. Kangra tartományban is sok kis hindu istenszobrot láttunk s ezek is ugyanazokat a jellemvonásokat mutatják. Itt, Drangkharban, látogatásunk során, lehetetlenség bármit is vásárolnunk. Kíváncsi és gyanakvó emberek uszálya húzódik nyomunkban s ezek rögtön felháborodnának, mihelyt vásárlási ajánlatot tennénk. Ez a nép talán jobban szereti a pénzt, mint amenynyire fél a szentségtörő adás-vevés miatt haragvó istenektől, de visszariasztja a rettegés a botránytól. Maguk a papok, ha a tárgyak nincsenek bejegyezve a kolostor leltárába, nem haboznak eladni szobrokat, festményeket vagy kéziratokat, természetesen csak jó drágán; a lelkiismeretükkel rögtön megbékélnék és minden kétségüket elhallgattatják, csak ne legyen rá tanú. Ezért csupán arra szorítkozunk, hogy jelekkel megmutatjuk Kalilnak azokat a tárgyakat, amelyek érdekelnek bennünket, ő aztán majd igyekszik négy szemközt beszélni a kolostor őreivel vagy a lámákkal és megkezd velük a végükérhetetlen tárgyalásokat a minket érdeklő tárgyak megvásárlása ügyében. Ezekben az országokban nem szabad sietni; aki csak néhány órára állna meg egy faluban, bizonyosan nem látna semmit, mert idő kell hozzá, hogy megnyerjük a gyanakvó hegyilakók bizalmát, akik féltékenyen őrzik hagyományait és hiedelmeiket. Másrészt azok a kutatások, amelyeket mi szándékozunk végezni, semmiképpen sem sikerülnének a lakosság s főképpen a lámák feltétlen és önkéntes támogatása nélkül, és ezért lassan haladunk és tartózkodásunk aránylag mindenütt hosszúra nyúlik.

Spitiben, épp úgy, mint Ladakhban, az asszonyok sokkal szorgalmasabbak a férfiaknál; ha nincs sürgős mezei munka, a férfiak lustán otthon ülnek s vagy fonalat sodornak durva orsóikon, vagy az imádkozó-malmot hajtják: kényelmes rendszer ez, mert lehetővé teszi, hogy miközben lelkük üdvösségéről gondoskodnak, egyéb, nem mindig lelki,

ügyeiket is lebonyolítsák. Ha az ember beér a faluba, az asszonynépség mind a mezőn van ; és mintha férfiak és nők hivatást cseréltek volna : a férfiak őrzik a házat és a gyerekeket és mint az árnyék, nyomunkba szegődnek, akármerre megyünk.

De általában olyan kedélyesek és vidámak, hogy az ember szívesen megbocsátja nekik ezt a tolakodó kíváncsiságukat. A többférjűség, magától értetődik, itt is divat.

Po, július 17.

A fővárost elhagyjuk, legközelebbi táborunk Po. A Spiti-folyó, amely eddig roppantul széles volt, néhány mérföldnyire Po-tól hirtelen megkeskenyedik ; vize eddig lomhán hömpölygött, most örvényessé válik, mert beszorul a szűk mederbe, a két meredek, sziklás part közé.

Mióta Manalit elhagytuk, csak itt, Po-ban találkozunk megint fákkal : leereszkedtünk 3500 méternyire. Itt látjuk a legcsúnyább embereket, akikkel életünkben találkoztunk. Az asszonyok olyanok, mint a boszorkányok, a hosszúhajú férfiak pedig zsványképűek ; még a falu lámája sem valami biztató külsejű. Itt csak a nyelv tibeti. Az emberek anthropológiai jellege egészen más.

Útközben találkozunk Spiti Nono-jával ; fiatalember, s nem csupán hódolni jött elénk, hanem szeretne kínai mandarin-ruhákat eladni nekünk. Minket nem érdekelnek különösebben az ilyenfajta tárgyak s különben is olyan borsos összeget kér értük, hogy még egy gyűjtő sem fogadhatta volna el ajánlatát.

Tabo, július 18.

Le kell térnünk a járt útról, amely a folyó mentén halad ; a hatalmas áradás több helyen elborította.

A lakosok ellentmondó útbaigazításai alapján megindulunk egy ösvényen, amely körülbelül egy mérföldnyire Po-tól kanyargósan felkúszik a meredek sziklára s kis fennsíkba torkollik ; a fennsíkot hirtelen mintegy 150 méter széles és legalább 200 méter mély, meredek szakadék vágja el.

A fenekén szűk és kiszáradt medre valami hegyipataknak, amely valószínűleg a Spitibe ömlik. Ez az egyetlen út, hogy Tabo-ba ²⁴ juthassunk. A karaván leereszkedése izgalmas: Gheri, miközben alulról filmez, úgy látja, hogy az egész karaván minden pillanatban lezuhanhat. A lovak az egyensúlyozás csodáit művelik; a legjobban megakart lovakat nagyon lassan eresztik le, miközben az emberek láncba fogódzkodnak és a farkuknál fogva tartják vissza őket. A lezuhanó sziklák sárga porfelleget vernek s ez mindent beburkol. A veszedelmek a patak medrében sem szűnnek meg: a lovaknak két-három méter magas ciklopsi lépcsőkön kell leereszkedniök, amelyeket az erózió vájt ki; a karavánosok roppant fáradsággal gödröket tömnek be, kinyúló sziklákat egyengetnek, utakat vágnak.

Másfél óra mulva kiérünk a Spiti partjára, a világosságra.

Az ösvény az erősen lejtős és omladékos hegyoldalba van vágva; a folyó tajtékozva és dübörögve rohan alattunk, őrült sebességgel. Egyetlen elhibázott lépés, és biztos a halál.

Dél felé átgázolunk a Spiti egyik mellékfolyóján s kevéssel utóbb megérkezünk Tabo-ba, amely *Rin c'en bzán* potól alapított nagy kolostoráról híres.

Ez a tizenkilencedik táborunk.

Július 19—20.

Nagy barackfa alatt állítjuk fel sátrainkat, a nagy kolostor körfalának tözsomszédságában.

Sárgálló, homokos és málló fennsík; mindenfelől zord és kopár hegyek. Egyik magasabb csúcson, észak felé, még ott maradt néhány széles hófolt. A kolostorban mindössze egy világi ör és két szerzetes lakik. A falu körülbelül félkilométerrel messzebb van; kevés ház, szegény emberek; a leggazdagabb és legtekintélyesebb család az orvosé. A gompa nyolc templomból áll, a legnagyobb az általános *gTs'ug lag k'an* nevet viseli; kétségtelenül ez a legrégibb is.

Rin c'en bzán po építtette és azóta soha feléle viszontagságon ment át: a mai építmények nagyobb része alig régibb

Kőbe vésett formulák és imádságok a taboi úton.

A karaván útbán Tabo felé.

A taboi kolostor.

Taboi csorten.

Chang temploma és várának romjai.

A taboi templom stukkószobrai.

a XIV. századnál, mindazonáltal freskói és szobrai rendkívül érdekesek, nemcsak Nyugat-Tibet művészettörténete, hanem a buddhista ikonografia tanulmányozása szempontjából is.

Újra elkészítjük a templom alaprajzát, mert úgy látjuk, hogy Francke-é nem pontos, azután megkezdjük a templom részletes tanulmányozását.²⁵

A *gTs'ug lag k'an* bejáratától balra hosszú fríz ábrázolja *Nor bzán* történetét, amely egyike a legnépszerűbbeknek Tibetben; az egymás után következő képek sorozata festői eszközökkel jeleníti meg a legendát; jobbra Buddha életének tizenkét főeseménye, ezeket nagyobbrészt tönkretette az idő és elcsúfította a víz. A templom közepén *Vairocana* négyszeres stukkó-szobra, a falak mentén harminchárom szobor, ugyancsak stukkóból, majdnem természetes nagyságban, páratlanul tökéletes alkotások, változatos színekkel befestve. Francke ezekben a szokrokban a hindu pantheon harminchárom istenségének ábrázolásait vélte felfedezni; valóban furcsa ötlet, ha meggondoljuk, hogy ez a harminchárom istenség inkább irodalmi felsorolás, mint a tömegek élményében élő vallásos valóság és hogy ha néhány hindu istenséget, mint például *Brahmát* és *Indrát*, fel is karolt a buddhista ikonografia, mint Buddha kísérőit, nyilvánvaló okokból nem juthattak ilyen fontos szerephez. Tuccinak sikerült irodalmi és liturgikus szövegeket találnia, s ezek segítségével megfejtette a templom falai mentén ábrázolt vallásos ciklust, amelyről még a vallásuk dolgaiban végképpen tudatlan modern lámák sem tudják már, hogy mit is ábrázol. Ez tehát a Tantra szektákban otthonos *Sarvavid-Vairocana* misztikus ciklus; e szekták meghonosítása Tibetben *Rin c'en bzán po* nevéhez fűződik. Úgy hogy ezek a templomok mintegy építészeti és szobrászati szimbolumai annak a csodálatos fordítói és apostoli munkának, amelyet ez a nagy szent kifejtett az örök hó országában.

A *lotsava*-k, vagyis a fordítók, ahogy a buddhista gondolatnak ezeket a tolmácsait nevezik, nemcsak nyelvészek voltak, akik le tudták fordítani a maguk nyelvére a mahajana-buddhizmus elméleti és liturgikus iratait, hanem

főképpen aszkéták; elmentek Indiába és ott, évekig tartó tanulás után, elsajátították a misztikus tanításokat s elvitték hazájukba, de már nem mint könyvekben feljegyzett száraz formulákat, hanem mint élményeket. Ezeket a tibeti templomokat nem azért építették, hogy a bálványimádás gócpontjai legyenek, amivé egy részük később lett, hanem, hogy szimbolumai legyenek azoknak az igazságoknak és misztikus beteljesüléseknek, amelyek a Tantra-irodalom többé-kevésbé homályos burkolatában kifejeződtek. Mihelyt Tucci a taboi szobrokban ábrázolt misztikus ciklust kinyomozta és felfedezte azt az indiai iskolából eredő rituális irodalmat, amely ezt megvilágítja, a kéztartás és a színezés alapján rögtön meg lehet határozni a sorozatban szereplő istenségeket.

A *gTs'ug lag k'an* végében egy kápolnában ott van Amitabha és a falakon a *bhadrakalpa* ezer Buddhája; a *bhadrakalpa* a kozmikus korszak, vagyis az, amelyben élünk; alul: a templomalapítás jelenetei, szerzetesek és adományozók alakjai, akik bőkezűségükkel hozzájárultak az építkezéshez. A könyvtárból, főképpen a prasnaramitából csak gyér töredékek maradtak meg; ezek, ha nem is egyidősek a templom alapításával, bátran úgy tekinthetők, mint néhány százéves és hű másolatai a «Nagy Jármű» buddhizmusa legszentebb dogmatikus szövegeinek; szegényes nyomai a nyugat-tibeti buddhizmus egyik leghíresebb helyének és legtevékenyebb gócpontjának, ha ugyan igaz a krónikáknak az az állítása, hogy a XIII. században a gugei királyok parancsára ebben a kolostorban ült össze az a zsinat, amelyen részt vettek Tibet leghíresebb tudósai és mesterei.

A *dKyil k'an*, vagyis a szentély, ahová hosszú tanulás után bebocsátották az ujoncokat és megadták nekik a keresztiséget azokban a titkos tanításokban, amelyekre mesterük méltóknak tartotta őket, ma már csak szerény kis kápolna; benne a mindenfelől bezuhogó víz elcsúfította a falakat, betemette a padlót, tönkretett úgyszólván minden *mandala*-t, ami díszítette. Ezek a *mandala*-k nem mágikus körök, mint gyakran fordítják, hanem misztikus síkok

festői szimbolumai, amelyeknek eléréséhez a Tantrák mutatták meg az utat. Odabocsáttatni a szent diagramma színe elé annyit jelentett, mint megkapni a tanításba beavató ki nyilatkoztatást; ez pedig, ezek szerint az iskolák szerint, meg tudja adni az üdvösséget, ha a tiszta megismerésből átváltozik azzá a valósággá és lelki birtokká, amely végrehajtja az ujonc ujjászületését. Megfejtésük lehetővé teszi nekünk, hogy megállapíthassuk: melyek azok a tanítások, amelyek leginkább fűtötték a régi vallási közösségek lelki életét.

Byams pa kápolnájában Maitreya nagy szobra trónol; európai módon ül; ő a jövőendő korszak Buddhája. A többi mind rom.

Figyelemreméltó festmények vannak a *Brom ston* nagy templomában; valószínűleg a ladakhi királyok idejében készültek, a XVII. században.

Egyébként szobor egy sincs; csak régi oszlopfők és egy deodarpa kapu, talán azoknak az indiai művészeknek a munkája, akiket Guge királyai hívtak be Kashmírból.

Mindössze ennyi nyoma maradt annak a templomnak, amely valamikor páratlanul dicsőséges és tekintélyes volt. És néhány év múlva az a kevés is eltűnik, ami még megmaradt, ha nem sietnek megmenteni. Hihetetlen, hogy a nagyszerű multnak ezeket a pompás maradványait manapság mennyire nem gondozzák; részben a szegénység, de részben a nemtörődömség is oka ennek. De az a jelleg, amelyet egy-egy ilyen épület a felszentelés szertartása révén kapott, nem vész el, akármilyen állapotban van is ma. A rom épp oly tiszteletreméltó és áhítatra gerjesztő, mint az a templom, amelyben istentiszteletet tartanak; azok az istenek, akiket valamikor elhelyeztek benne, soha többé nem hagyják el; és mivel ez a nép, amelyet csupán a templom szent jellege érdekel és amely csupán ennek tulajdonít értéket, egyáltalán nem ismer semmiféle esztétikai, művészi vagy archaeologiai szempontot, nyilvánvaló, hogy egy templom megóvása, bármily fontosnak tartjuk mi, Tibetben másodrendű fontosságú. A templom és romjai minden viszontagság után is szenthelyek maradnak. Ha mégis

helyreállítanak egy templomot, ennek csak az a vágy az indítóoka, hogy vallásos érdemet szerezzenek maguknak, mert valamely szent épület újjáépítése vagy helyreállítása jó *karmá-t* szerez s ez nemcsak az adományozóra áldásos, hanem — az érdem áthárulásának elvénél fogva, amit a Mahayana elismer — családtagjaira vagy általában minden teremtményre is.²⁶

De ez a többé-kevésbbé érdekből fakadó áldozatkészség csak akkor volt lehetséges, mikor Nyugat-Tibet királyai vagy ladakhi utódaik ezt az országrészt és templomait pártfogásukban tartották: ma, amikor a vidék elszegényedett és a hit hanyatlani kezd, a kolostorok, sajnos, a maguk és a hitközségek erejére vannak utalva, ezeknek pedig sem az anyagi erejük, sem a jámborságuk nincs meg ahhoz, hogy helyreállítsák és őrizzék a templomokat.

A kolostortól keletre, szakadékos és omladozó sziklán elhagyatott apró cellák sora: valamikor a szerzetesek téli lakásai; köztük sok igazi és valódi zamkan (*ts'ams k'an*), vagyis elmélkedő-cella; a lámák hosszú időre, gyakran tizenkét évre egyfolytában, be szoktak zárkózni, minden néven nevezendő érintkezést megszüntettek a világgal, hogy csak elmélkedéseiknek és elragadtatásaiknak éljenek. Most minden pusztta és elhagyatott. Mintha valami pusztító vihar söpört volna végig ezen a vidéken és a lelki élettel együtt megfojtott volna minden emberi tevékenységet, meddővé tette volna a földet és mindent megátkozott volna.

Egyenkint átvizsgáljuk a csorten-eket (*mc'od rten*), amelyek a kolostor körül az egész völgyet elborítják; vannak nagyok és kicsinyek, gyakran száznolc egy sorban, mert ez a buddhizmus liturgiájának szent száma.

Négyszögletes alapzaton kissé összelapított gömb-forma, rajta egy csomó kerék; ezek a buddhista lelki aszkézis különféle fokozatait, vagy dogmatikájának lényeges elemeit szimbolizálják. Az alapzaton gyakran kis ablak van; ha benézünk rajta, kis kamrát látunk, benne egymás hegyénhátán ódon és használhatatlan szent tárgyak, könyvek és főképpen *ts'a ts'a*. Az angolok ezeket *potted lamas* néven nevezik; napon száradt, földből készült érmek ezek, meg-

felelő vörösréz bélyegzőkkel istenségek vagy híres aszkéták képei vannak beléjük nyomva ; gyakran igazi és valóságos ereklyék, mert anyagukba tudományukról és szentségükről híres lámák hamvait is belegyúrták.

Néha zománcozzák, kiszínezik vagy kiégetik őket, talán azért, hogy tartósabbak és könnyebben megőrizhetőek legyenek : a nagy kolostorokban a zárándokoknak osztogatják, akik nagy áhítattal őrzik őket Gau-ikban, azokban a kerek, négyszögletes vagy templomalakú, ezüst vagy vörösréz kis ereklyetartókban, amelyek mindig ott csüngnek nyakukban vagy övükben, hogy megvédjék őket minden veszedelemtől.

Némelyikbe szanszkrit nyelvű formulák (*dharani* és *mantra*) vannak belepréselve ; ezek misztikus mondások, a legtöbb ember számára érthetetlen nyelven és a szó jelképében a buddhista tanítás lényegét tartalmazzák ; majdnem valamennyit Indiából hozták : beszédes bizonyítékai azoknak a lelki kapcsolatoknak és mindennapos érintkezéseknek, amelyek valamikor az örök hó országát Sakyamuni földjével összefűzték. Ez a sok *ts'a ts'a* egyúttal élénk világosságot vet a vallási szekták elterjedésére a régi Tibetben, és ezért sokat összeszedünk belőlük ; egy rúpiát ígérünk minden újfajtáért, amit hoznak. Így a világiak és a lámák babonás aggodalmai is lecsillapodnak, gyűjteményünk pedig szemlátomást gyarapodik.²⁷

Lori, július 21.

Tabo völgyétől mindössze három mérföldnyire fel-
 útjuk ötödik táborunkat, hatalmas barackfák alatt, Lori-
 ban, Spiti tartomány utolsó falujában : olyan, mint valami
 zöld oázis Hurling vígasztalan és kopár sivatagja küszö-
 bén ; három állam, Spiti, Bashahr és Tibet határa talál-
 kozik itt. Lori lakosain már érzik India vagy még inkább
 felső Bashahr szomszédsága, külsejükön is, ruházatukon
 is ; általában nem oly férfiasak és izmosak, mint Spiti hegy-
 lakói, nem olyan bizalmat gerjesztő a tekintetük ; közöm-
 bös, fásult és gyanakvó embereknek látszanak ; némelyik-
 nek a haja hosszú és borzas, ruháik hihetetlenül rongyosak.

Ha nem tudnók, hogy alapjában véve derék emberek, zord és vad külsejük megijesztene bennünket. Egyik magánházban a kápolna meglehetősen régi falfestmények nyomait őrzi: eszünkbe jut, hogy *Rin c'en bzan po* életrajzai szerint, a nagy buddhista apostol ebben a faluban templomot épített; ez a félig elpusztult kápolna valószínűleg annak a templomnak az utóda.

Zangzam-híd, július 22.

Korán reggel útnak indulunk Hurling sivatagja felé; hegyes és teljesen kopár táj, körülbelül harminc mérföld hosszú; a Spiti nagy kanyart ír le rajta, amint délre fordul, hogy Namgia szomszédságában a Sutlejbe ömöljön. Lóritól néhány mérföldnyire, a Pangdom sziklái alatt, amelyek meredeken esnek a folyóra, az ösvény hihetetlenül megszűkül, minduntalan a sziklába vágott roppant lépcsők szakítják meg s így kénytelenek vagyunk ismételten lerakni a lovakról a poggyászt és vállunkon vinni a ládákat, miközben alattunk a sziklás és nagyon magas partok közé szorított folyó vadul és fülsiketítő robajjal rohan. Furcsa és cikornyás hegyek vesznek körül, sűrű csillámrétegek barázdálják őket s ezeken ezerszeres visszfénnel táncolnak a sárgás és köves sivatag forró napjának sugarai; a levegőben, a karavántól fölvert porban, ugyancsak varázsosan csillognak a szikrázó szemcsék. Déltájban pihenőt tartunk, hogy megebédeljünk, a Karitha, a Spiti kis mellékfolyója partján, miközben a karaván, Kalil parancsnoksága alatt, tovább megy a Pare-Chu felé, amelynek partjára minden áron el kell érniük még az éj beállta előtt, mivel az út bizonytalan és víz sincs közben sehol.

Hogy szomjunkat oltzuk, nekünk is a Karitha zavaros vizét kell palackjainkba gyűjtenünk; fekete, mint a tinta és iszapos; akkor sem jobb, ha leülepedik. Annyira tele van törmelékkel és homokkal, hogy úgy érezzük, mintha valami szörnyen mocskos levest nyelnénk; egyáltalán nem csillapítja szomjúságunkat. Hiába keressük az első történelmi feliratot, amelyről Francke²⁸ beszél és amelynek itt kellene lennie az út mentén Hurling közelében: a máso-

dikat viszont megtaláljuk, de a legjobb akarattal sem tudjuk felfedezni rajta *Byan c'ub od* nevét.

Ezután magunk is folytatjuk útunkat az áttüzesedett homokban, a lélegzetünket fojtogató, fullasztó és poros levegőben: körülöttünk végtelenül ünnepélyes csönd; szemben velünk sárgás dombok végtelen sora, rajtuk minduntalan felbukkan és eltűnik karavánunk, amint lassan kapaszkodik és ereszkedik a napsütötte kopár kis völgyekben. Váltakozó fehér és fekete sávokkal barázdált vörös és rozsdaszínű sziklák tornyosulnak fel félelmetes csavarulatokban s koronázzák ezt az útszakaszt, amely szinte lenyűgöz bennünket rettentő vígasztalanságával.

Messze délkelet felé mint három havas és jeges piramis, égis nyúlnak Purgyul isten sérthetetlen székhelyének, a Leo-Purgyul hegynek büszke csúcsai.

Alig hogy belépünk a Pare-Chu völgyébe, lenyugszik a nap; a tájkép egyszerre megváltozik: nincsenek már cikornyás és színes hegyek, nincs már a finomszemű csilálmhomok, helyettük csupa lukacsos kő, mint a habkő, mind egyformán szürke és feketés; régi tűzhányók és kéneseleforrások kráteralakú mélyedései elárulják a vidék vulkáni jellegét. Lent a mélyben, a folyó balpartján, Kalil már fölállította a sátrakat néhány hatalmas szikla tövében, amelyek megvédik őket az esetleges omladékoktól; a nemzeti színű zászlócska lobog az esti friss szélben s némi vídámság bélyegét nyomja táborunkra, amely ezen az estén a szokottnál is elhagyatottabbnak és szomorúbbnak látszik. Látjuk, amint a Chumurtiba vezető út, kelet felé, belevész a vad hegyszorosba.

Chang, július 23.

Néhány órással később indulunk, mert a lovak nem jöttek meg idejében a távoli füves fennsíkokról, amelyek szegényes zölddel szegélyezik a hó határát; még tegnap este felhajtották oda őket embereink, hogy valami kis legelőt keressenek, mert sátraink körül egyetlen szál fű sincs.

Az út meglehetősen jó; egy erős sodrú hegyipatak évek folyamán nagyon mély és szűk medret vájt magának

a túlságosan porhanyó sziklában, úgy, hogy a karavánt fáradságos, nagyon unalmas és néha kalandos kanyargásra kényszeríti; aztán sárgás és homokos hegyszakadékbá jutunk, olyan, mint valami szűk csatorna, alig két-három méternyire látjuk az utat magunk előtt. A nap merőlegesen tűz ránk és amint visszaverődik a törmelékről és a sziklákról, pokoli módon megsokszorozódik forrósága. Ez a folyosó hirtelen zöld és bővízű völgybe torkollik: közepében látjuk fehérteni Chang házeit; Bashahr állam utolsó faluja ez, Spiti határa irányában. Három kis falu, omladozó, alluviális talajon, amely a Leo-Purgul előhegyeitől a folyó felé lejt; köröskörül sok-sok, nagykiterjedésű, árpával és búzával bevetett terraszz; csatornák barázdálják keresztül-kasul és biztosítják állandó öntözését.

A középső faluban ütik fel a tábort, fasor árnyékában, kis patak mellett, amelyben forrásvíz folyik.

Itt aztán Abdulkának alkalma lesz bebizonyítani szakácművészetét, mert eddig csak konzervekkel táplálkozunk. De nem lehet folyton konzerven élni, még akkor sem, ha az a konzerv olyan gondosan és olyan szakértelemmel készül, mint a Cirio-konzervek. Itt, Changban akadunk első ízben csirkékre: de a lakosok nem szívesen adják el, mert tudják, mi lesz a szerencsétlen állatok sorsa és még csak közvetve sem akarnak közreműködni az *ahimsa* parancsának megszegésében; ez a parancs a buddhizmusban is, a hinduizmusban is él és tiltja bármiféle élőlény megölését. Tenzin, egyik szolgánk, kénytelen azt hazudni, hogy fajnemésítés céljából falujába akarja vinni a csirkéket.

Valóban, ezen a vidéken érzik már a Bashahr államban uralkodó orthodoxiának egyelőre még távoli és közvetett befolyása; de valószínű, hogy az embereknek ebben a túlságos aggodalmaskodásában alapjában véve némi számítás is van: az *ahimsa* örve alatt akarják kényszeríteni az idegent, hogy mindent drágán fizessen meg. Ha már vétekezniök kell, tanácsos minél nagyobb hasznot húzni a vétekből.

Bashahr állam közelségét a népviselet is mutatja. A férfiak hosszú haját viselnek, mint régen az apródok, fejü-

kön csinos, fehér gyapjúsapkát, fekete bársony szalaggal; ruhájuk nyers gyapjú, hosszú tunika módjára szabva, kétoldalt sötét szövettel szegett hasíték; nagyon szeretik a virágokat; az asszonyok hajukat, a férfiak sapkájukat díszítik velük. A papok itt nem a lámák vörös tunikáját viselik, hanem a világiak rendes kazakját és ezektől csak a nyakukban csüngő buddhista rózsafűzér különbözteti meg őket.

Nyilvánvaló, hogy határterületen vagyunk, ahol a Tibetből behozott lamaizmus mellett megmaradtak a legősibb helyi kultuszok és hagyományok s egyúttal a hinduizmus többé-kevésbé felismerhető hatásai. A valláskutatót legjobban érdeklő hitvallások halmozódása ez: a lamaizmus ezen a vidéken, mint általában az egész felső Kunavarban, nagyon kevésbé tiszta; ezek itt az utolsó hullámai s lassan-lassan összefolynak már a hinduizmussal. *Rin c'en bzan po*, meglehetősen sikerrel, leverte az ősi kultuszokat: Guge királyai, akik itt uralkodtak, templomokat építettek és befejezték a buddhizmusra térítés munkáját. A bashahri hindu uralkodóházak támogatták a többé-kevésbé hinduizmussal színezett helyi hagyományok feltámasztását: most figyelemreméltó hajlam mutatkozik a visszatérésre a lamaizmushoz s ez mindenekfelett néhány hittérítő és «megtestesült» apostoli és hitterjesztő munkájának köszönhető; ezek főképpen *rNin ma pa* és *dGe lugs pa* szektáiba tartoznak: vonzza őket a dúsan termő vidék és a sok pompás völgy, amelyek, úgy látszik, kedveznek elmélkedéseiknek és misztikus elragadtatásaiknak; letelepednek, egyre többen jönnek utánuk és híveket toboroznak. Ott vannak Li, Poo, Lippa területén: és furcsa, majdnem mind Khamból jönnek, Kína határáról. Ez magyarázza meg, hogy Felső-Kunavar csekélyszámú lámái közül néhány, továbbá egy po-i aszkéta és egy chini-i orvos ebben a távoli tartományban fejezte be tanulmányait vagy nyerte el a misztikus beavattatást.

Július 24.

Korán reggel, jobbkéz felől állandóan igen hosszú *mani*²⁹ kísér bennünket, elindulunk, hogy megnézzünk egy

régi templomot s a falu fölé tornyosuló és a folyó jobbpartja felé ereszkedő meredek hegység csúcsán épült vár romjait.³⁰ A kis templom öreg, füstös és nagyon rendetlen, mert nincs pap, aki őrizze; a freskók mind eltűntek s némelyiket valószínűleg újabb keletű durva festmények takarják.

Az oltár felett, középen, Padmasambhava csúnya szobra. A templom azonban nem a *rNin ma pa*, hanem az *aBrug pa* szektáé; ez a legelterjedtebb szekta egész felső Kunavarban; hatása a tashigangi gompából sugárzik ki, amelyet néhány nap múlva meg fogunk látogatni. Csak itt-ott vannak apró szigetei a *rNin ma pa* vagy a *dGe lugs pa* szektának, ami, mint említettük, néhány helyi láma hatásának tulajdonítható.

Francke sem ezt a templomot nem látogatta meg, sem a másik, sokkal jelentékenyebbet, a falu közepén; sőt úgy látszik, hogy a másodikról nem is volt tudomása.

Úgy látszik, *dPal ldan Lha mo*, *Srimati-devi* istennek van szentelve; kicsiny és sötét.

De a megfeketedett és füstös falakon történelmi, ikonográfiai és vallási szempontból nagyjértékű freskók jelentékeny nyomai vannak.

A lamaisztikus pantheon rendes istenségeinek alakjai mellett alvilági istenek és istennők vannak s ezeket Tuccinak, kéziratok és fametszetek alapján sikerült meghatározni. Ezek a *narag*-ok, a halottak tiszteletével és a *p'o ba* szertartásával összefüggő istenségek; kötelességük biztosítani a haldoklók újjászületését, akár valamelyik buddhista paradicsomban, akár a létezésnek boldog formáiban, belevetítve ezekbe a tudat elvét, ami, a lamaizmus szerint az emberi személyiség magvát és folytonosságát képviseli, mindaddig, míg el nem éri a Nirvanát.³¹

Nako, július 25.

Háromórás út Nakog-i³²; jóval nagyobb falu, mint Chang, de ez is három faluból áll; mind a három külön hegyoldalon épült, három hegyi patak választja el őket egymástól; a patakokat a Purgyl egészen közeli hómezői táplálják.

A falu szélén, kíváncsiak csoportjában, áll és vár bennünket a *lamberdar*, vagyis a falu bírása; a szokásos kölcsönös udvariasságok után barátságosan elkísér egy árnyas térségre, festői kis tó partján, ahol tábort üthetünk. Közvetlenül a Purgul alatt vagyunk; csupa párkány, kúp és pillér, mint zord bástya választja el Nyugat-Tibetet Bashahr államtól. Csúcsait, amelyek meredeken tornyosulnak, mint gígaszi falak, majdnem örökösen köd borítja. Mintha örökké vihar volna odafönn, mintha Isten el akarná rejteni trónusát az avatatlanok szeme elől. Onnan indulnak a vizek, amelyek megtermékenyítik a földet és a viharok, amelyek pozdorjává törik az embert és műveit. Az istenség, aki ott lakik, Nako-nak és a szomszéd falvaknak félistene, a *sabdag*; ő védelmezi a környéket, őt szólítják az aratóünnepeken, az ő dicséretét éneklik bizonyos nagyon régi eredetű népének, amelyeknek kéziratos szövegét Tucci megszerezte. Különösen menyegzői szertartásokon énekelnek igen régi eredetű himnuszokat; ezeknek ősi magja korábbi a buddhizmus bevezetésénél; e himnuszok jellegzetesen Bonpofohászokat és szertartásokat őriztek meg. Nincs falu, amelyben ne találánánk belőlük néhány példányt.

A híres hegy nevének írásmódja igen bizonytalan: Purgul (Francke), Purgeol (Gerard), Porgial (a Survey of India földrajzi felvételei, 1863.), Riwa Phargul (Morsehead); ezt az alakot, mint a legvalószínűbbet, fogadta el Burrard és Héron is.³³ A purgyuli énekek példányában, amelyet Nako-ban találtunk, így olvassuk: *Pu yul*, más kéziratokban *Spur k'yul*; a tibeti név valószínűleg *Spur yul*, jól ismert emléke az indiai mitológiai földrajznak: *pretapuri*, a *preta*, vagyis a rémek városa vagy faluja.³⁴

De nem szabad elfelednünk, hogy ezen a Tibet és India közé eső területen s még Nyugat-Tibet határtartományai-ban is igen gyakran ősi helynevekkel van dolgunk, amelyek később, a lamaizmus behatolása után, hasonló hangzás, vagy többé-kevésbé önkényes etimológia alapján tibeti jelleget öltöttek.

Nem kétséges, hogy ezeknek a vidékeknek ősi törzsei a tibetitől különböző nyelveken beszéltek; s ha ezek el is

tűntek a használatban vagy eltűnőfélben vannak, mégis nyomokat hagytak a helynevekben és nem egyszer tovább élnek a tiszta tibeti alak mellett; jellemző példa erre Chumurti: összetett szó, részei a tibeti *c'u* = víz és a *murti*, amī Kunavariban ma is annyit jelent, mint forrás.

Július 26.

Két út keresztezésénél, egy kis templomban, századok óta fogadja a hívek alázatos hódolatát egy kő, amelyen a hagyomány Padmasambhava kezének lenyomatát szeretné felfedezni. Zöldes kő, nagyon sok van belőle ezen a vidéken, nem nagyon kemény, a víz könnyű szerrel kivájja s gyakran furcsa alakokat váj bele, amelyek szörnyállatokhoz vagy még gyakrabban emberi nyomokhoz hasonlítanak; ezeket a nép képzelete a legtiszteltebb vagy a legrettegettebb istenségeknek tulajdonítja.

A mi esetünkben igazán nem tudjuk, hogyan azonosíthatták a híres mester kezenyomát ezzel a szabálytalan vízvájattal. A lenyomatoknál jóval érdekesebb az a néhány falfestmény, ami még megvan s a legnagyobb valószínűség szerint a XV. vagy a XVI. századból való. Amitabha, Sakyamuni s mások szokásos alakjai mellett van a kaputól balra egy igen finoman festett Tara és egy Lokanatha.

Hasonlíthatatlanul érdekesebb a másik templom, fenn a fennsíkon, a falutól délnyugatra; a helyi hagyomány *Rin c'en bzan po* templomának tartja. Ez valószínű is; de kétségtelen, hogy a különféle kápolnákat később újraépítették és javígtatták. Csak néhány stukkó-szobor maradt meg, ezek a legfőbb Buddhák szent Pentasát ábrázolják, s megmaradt még egy nő-istenség (nem Ratnasambhava, mint Francke gondolja), valószínűleg Prajnaparamita nagyon szép, ugyancsak stukkó képmása. És ebben a templomban is, amelynek *Lotsava*-templom a neve, továbbá *Rin c'en bzan po* templomában, valamint a *gTsug lag k'an*-ról elnevezett templomban freskómaradványok is vannak: igen figyelemreméltó néhány *mandala*, amelyek összefüg-

gésben vannak a Vairocana-ciklussal. Itt ugyanazok az iskolák bukkannak előnk, amelyek a tabo-i templomot építették³⁵: lefényképezzük ezeket az értékes szimbólumokat, mert előnk fényt vetnek azokra a hiedelmekre és élményekre, amelyekből az aszkéták ismeretlen tömege valamikor vígasztalást és ihletet merített éppen itt, Spiti, Felső-Kunavar és Guge völgyeiben. Új műveltséget teremtettek ezek és olyan rajongásokat keltettek életre, amelyek később egész Tibeten eláradtak. Helyesen vették ezt észre a tibeti történetírók és krónikások, mikor — *gLang darma* hithagyása után, aki veszélyeztette a buddhizmus megerősödését és már-már újraélesztette az ősi Bonpo-kultuszokat — úgy beszélnek a buddhizmus új behatolásáról, mint egész Tibet művelődési és vallási történetének alapvető fontosságú eseményéről és elismerik, hogy ez éppen azokról a vidékekről indult ki, amelyeken most haladtunk át.

Újra végigjárjuk azokat az utakat, amelyeket a X. és XI. században tibeti *lotsava*-k és indiai *pandit*-ok róttak: leszálltak Indiába, hogy a híres egyetemeken vagy remetelakokban megtanulják a mesterektől és az aszkétáktól azokat a szent tanításokat és misztikus élményeket, amelyekből az üdvösséget remélték; viszont, mikor előzték őket az első muzulmán betörések, mikor elvesztették hitüket a hinduizmus hatalmas feltámadásában, mikor üldözőbe vette őket néhány uralkodóház rosszindulatú kormánya: visszamentek a Himalaya úttalan útjain, ahol a völgyekben és a fennsíkokon műveletlen pásztornép élt, ez pedig az újonnan megtértek lelkesedésével fogadta Buddha szavát. És az ő együttműködésük eredménye nem csupán az lett, hogy a tömegek teljesen megtértek, hanem ebből született a lamaizmus is; megtartotta ugyan sok sajátos és jellegzetesen tibeti jellemvonását, azonban egyszersmindenkorra meghonosította az örök hó országában a mahajana nagy elméleti rendszereit és mélységes misztikus élményeit. Ha egyszer majd jobban ismerjük nemcsak a formáit, hanem főképpen rítusainak és formuláinak belső jelentését, meg fogjuk érteni, mennyire téves dolog egy kalap alá venni és valami durva mágia zagyvalékának tekinteni a tanulmá-

nyozásra legméltóbb misztikus élmények és a legmélyebben átérzett aszkézisek egyikét.

Kétségtelen, hogy a lamaizmus most hanyatlásának korszakában van; de néhány modern megnyilvánulásból, az elkorcsosulás nyilvánvaló jeleiből, vagy egyszerűen olyan ritusokból és szertartásokból, amelyeknek belső jelentését nem ismerjük, nem lehet megítélni egy vallást, hiszen ebből merítettek ihletet olyan emberek, akik az emberiség legnagyobb misztikusai közé tartoznak. Ha ez lehetséges volt, akkor a lamaizmusban olyan elemek rejlenek, amelyeknek igen nagy a lelki értékük.

Amint kijövünk a templomból, az egyik pap hatalmas sziklához vezet bennünket; benne, mint mondja, tisztelteméltó lábnyom van; a hagyomány Purgul istennek tulajdonítja; ez, bár gigászi arányú, anatómiailag körülbelül megfelel az emberi láb nyomának, nem úgy, mint Padmasambhava lábnyoma.

Gheri közelebb megy a lábnyomhoz, hogy lefényképezze, de egy pillanatra megfedezkedik az erekle szentségéről és fölmege rá, hogy jobban beállíthassa; így, akaratlanul is, megbocsáthatatlan szentségtörést követ el.

Az öreg papok fejüket csóválják és korholó szavakat mormolnak: félnek is, mert arra gondolnak, hogy az isten talán rajtuk áll bosszút, mert erre a szent helyre vezettek bennünket.

Gheri leginkább amiatt aggódik, hogy ez az önkéntelen cselekedete esetleg akadálya lesz annak, hogy később a templomokban fényképezhessünk. Tibetben, ha nincs is postai szolgálat, a hírek meglepő gyorsasággal jutnak tovább és terjednek el.

Gherinek nagyon kínos éjszakája van: egy mákszemnyi kis csillámszilánk, nem tudni hogyan, belefúródott a jobbszeme szaruhártyájába, éppen a szemgolyó közepében. Kegyetlen fájdalma kokain-becsepegtetésre is alig csillapodik. Komolyan aggódunk, mert semmi módot nem találunk rá, hogy kivegyük. Tucci megpróbálja megszabadítani szenvedéseitől, de talán még az orvos gyakorlott szeme sem tudná észrevenni, ilyen körülmények között, az ilyen apró

és áttetsző idegen tárgyat. Ghersi, több kokain-becsepegetés után ismételten megpróbálja a tükör előtt kivenni a szálkát a szemészeti idegentestlándzsával, de minden kísérlete hiábavaló. Már-már arra gondol, hogy ha az isten így kezdi a bosszúállást, akkor ő bizonyosan nagyon csúnyán fogja végezni.

Tashigang, július 27.

Gheresi szeme még mindig fáj; nagy gyötrellem neki ez a meglehetősen hosszú menetelés, még hozzá rossz úton, a bekötözött félszemével; nem ügyelhet a karavánra, nem fényképezhet. Ma minden filmtévékenység szünetel. Kalil, mikor kihozza Ghersi sátrából a kis tábori ágyat, jól megtermett skorpiót fedez fel, amely fenyegetően emelgeti mérges ollóját. Purgyul isten még mindig nem békélt meg.

A karaván elindul; ezalatt a papok a táborba jönnek, hogy búcsút vegyenek tőlünk; elégedetten és mosolyogva nézik Ghersit; megállapították, hogy az isten bosszúja csak az igazi bűnöst sújtotta. Délben, roppant kiterjedésű törmenléken keresztül, elérjük a tashigangi hágót.

Már a Sutlej völgyében vagyunk; a folyó kavargva és vadul száguld a szakadék fenekén; jobbkéz felől dübörögve rohan a Spiti, ciklopsi sziklahasadékon át vág utat magának. Megfordulunk, hogy utolsó istenhozzádót mondjunk a megtett útnak, mint aki kedvesétől búcsúzik: a karavánélet során megszereti az ember az utakat. A lassú és óvatos menetelés, a fáradságos előretörés, a felkapaszkodás a csúcsokra és a tapogatódzó leereszkedés azt az érzést kelti bennünk, hogy lélekben összeforrtunk a vidékkel. Eszünkbe jutnak a részletek, a borzalmak és a vidék varázsa: a civilizáció megajándékozott bennünket a gyorsasággal, de megfosztott ettől a közvetlen érintkezéstől a természettel; az autó visz és szinte száguldva magával ragad és a vidék elfut előlünk, mielőtt még jól szemügyre vehettük volna és hirtelen eltűnik és szertefoszlik, mint messzi-messzi álom.

Miközben megkezdjük a leereszkedést Tashigang felé, a hegységről roppant szikladarab válik le, dübörögve le-

zuhan s közben sárgás porfelleget ver, amely lassan-lassan eloszlik a völgyben; óriási szikladarabok mennydörgés-szerű robajjal gördülnek le egészen a néhány házból álló faluig, amely régi omladékon épült. A sovány mezőkön, itt is, ott is, mindenütt hatalmas sziklatömbök. Ezek a békés parasztok egyáltalán nem törődnek az omladozó és porladozó hegy szüntelenül fenyegető veszélyével.

Mi örütségnek tartanók még a gondolatot is: falut építeni ekkora magasságban, olyan talajon, amely egyszer végzetszerűleg úgyis mindenestül leomlik, itt a kopár és meredek hegyoldal közepén. De ez a nép nem törődik vele. A mezők végében alacsony falakat épít, ezekre kőlapokat helyez, a kőlapokba formulák vannak vésve, mindenekfelett Avalokitesvara csodatévő *mantra*-ja (*Spyan ras gzigs*; ejtsd: Chenrezig): és biztonságban érzi magát. Még pedig azért, mert a tibetiek nem hiszik, hogy az anyagi és a lelki világot éles és pontos határok választják el egymástól; természetfölötti kapcsolatok újra összefűzik a kettőt. A természet nem gépies törvények láncolata, hanem bonyolult szervezet, amelyben tudatos erők mozognak, működnek és keresztezik egymást; ezek az erők kényük-kedvük szerint uralkodnak az embereken, kivéve néhány magasrendű teremtményt, akiben az ember úgyszólván megistenül és aki rá tudja kényszeríteni akarátát erre a világegyetemben kavargó sötét világra: kiváltságos lények ezek, birtokában vannak annak a mágikus pecsétnek, amely megnyitja a világegyetem lelki alvilágának kapuit; ilyen Milaraspa, vagy azok a csodatévőök, akikről a tibetiek azt mondják, hogy tudnak viharokat támasztani, jégesőt megállítani. Szerintük a viharok, a görgetegek, a lavinák, szóval mindazok a csapások, a helyek oly zorddá és veszedelmessé teszik az életet a tibeti fennsíkon, azoknak a tudatos erőknak a megnyilvánulásai, amelyek a legtöbb ember számára láthatatlanul és észrevétlenül ránk nehezednek komor fenyegetéseikkel. Úgy, hogy ahol mi gyámpilléreket építenénk és lemondanánk az élet minden reményéről, ott a tibetiek a *mantra*-khoz és a mágikus erőkhöz folyamodnak, ezek pedig összhangba kerülnek a leghatalmasabb kozmikus

Namgia.

Felsőkunavari férfi.

A Leo-Purgyul a Shipki szorospól.

Nako. Rin c'en bzán po temploma.

A karaván vezérkara. Balról jobbra: Abdul, Norbu, Kalil, Tucci, Gherzi,
a láma, a lamberdar, Sheikh.

Tiak felé.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

folyamatokkal s így meg tudnak akadályozni olyan eseményeket, amelyeket mi végzeteseknek tartanánk.

A kolostor, kevesebb hittel a mágikus formulákban, de több józan belátással, mindenesetre szilárd sziklán épült, két völgy között, minden veszedelemtől biztos helyen.

Kalil a karavánnal keresztülmegy a falun, hogy biztos és alkalmas helyet keressen, ahol fölülthetjük táborunkat: mi felmegyünk a gompába, amely egy nagyhírű «megtestesült» székhelye.

A templom terraszán öreg pap fogad bennünket udvariasan; várja a *skushok*-ot, akit már értesítettek érkezésünkről.

Végzetetlen békesség és nyugalom vesz körül bennünket s elmélkedésre hívogat; juhok jönnek fel és mennek le a lépcsőkön és járnak-kelnek szabadon a templomban; a bátrabbak odajönnek hozzánk és tányérunkból eszegetik az aszalt barackot: ezzel kínáltak meg, mint tekintélyes vendégeket szokás; a körülöttünk röpködő verebek is letelepednek mellénk: nem is törődnek vele, hogy mi is itt vagyunk. Úgy látszik, ez is egyike azoknak a remetekolostoroknak, amelyekről India klasszikus irodalma beszél.

Lassan lépked föl, a templom felé a *skushok*, előtte szolga; ez az első «megtestesült», akivel Gheri életében találkozott és bár ő nem buddhista és nincs is meggyőződve ezekről a lélekvándorlásokról, el kell ismernie, hogy ez az ember egészen más, mint azok a papok, akikkel eddig találkozott. Most a terraszra ér, rövid fejbiccentéssel viszonozza a jelenlévő szerzetesek hódoló üdvözlését és nagy méltósággal leül Tucci mellé; díszes, bő vörös tunika van rajta, vállain ugyancsak vörös köpeny, fején kis fekete sapka. Nagyon finom és értelmes az arca; szemei elevenek és feketék, lassan és méltóságosan beszél, a legcsekélyebb meglepetést sem mutatja látogatásunkon, pedig bizonyosan kivételes esemény számára. Gheri messzebb megy, hogy néhány felvételt készítsen a templomról és környékéről s közben élénk társalgás fejlődik ki Tucci és a «megtestesült» között vallási és misztikai tárgyakról; az öreg papok meglepetten figyelik.

Ez a «megtestesült» talán a legtekintélyesebb vallási személyiség az egész Felső Kunavarban; a tashigangi kolostornak köszönhető az *aBrug pa* szekta elterjedése az egész környéken és a tulajdonképpeni Tibet határövének sok részében, amelyeken nemsokára áthaladunk majd.

Elfelejtettük megemlíteni, hogy a mi *shushok*-unk nő ember: Tibetben is kötelező a szerzetesekre a papi nőtlen-ség; de a vörös szekta hívei ezt a szabályt nem veszik ilyen szigorún.

Maga a *skushok* kísér bennünket a templom középső kápolnájába: a félhomályban különféle istenségek szobrai-t látjuk; de csak egy-kettő érdekes közülük; nagyobbrészt sem ikonográfiai, sem művészi értékük nincs. De tudjuk, hogy ebben a kápolnában őriznek egy régi *ruchien-t* (*rus rgyan*); értesüléseink szerint igen nagy értékű; a legnagyobb bökkenő most rávenni a «megtestesültet», hogy mutassa meg. Kazei lámánknak csak hosszas tanácskozások után sikerül megszereznie ezt az engedélyt. A *ruchien-t* nagy óvatossággal kiveszik abból az erős ládából, amelyben féltékenyen őrzik. Finoman kidolgozott és vésett ember-csontokból készített köpenyféle ez: a leghosszabb csontok, különösen a lábszár- és vállcsontok szárából készültek a legnagyobb síkok, amelyek a közép-díszítményt alkotják; a lapos csontokból, például a koponyacsont lemezeiből készültek csattok módjára az összekötő lemezek, s végül a többi, kisebb csontokból golyókat faragtak, amelyek felfűzve, mint a rózsafűzér szemei, arra valók, hogy összekössék egymással ennek a hátborzongató ruhadarabnak egyes részeit. A nagyobb csontdarabokon a Tantra-ciklusok legtitkosabb istenségei vannak bevésvé: Samvara, Heruka, Hevajra, körülöttük kíséretük: Dakini, Nairatmya, Vajra-varahi, halotti istenségek és egyéb szimbolikus ábrázolásai annak a misztikus átszellemülésnek, amely az elmélkedőnek megadja a mindentől független végső ok birtokát. Ezt a *ruchien-t* különösen a *gcod* (csod) szertartásában használják, amelyre vonatkozólag Tucci igen gazdag irodalmat gyűjtött.

Ez a szertartás olyan, hogy a kevésbé edzett emberek

nem bírják ki a szabályban megkövetelt valamennyi éjszakán át, vagy már az első próbákon elvesztik az eszüket s nem ritkán az életüket is. A beavatandó köteles visszavonulni olyan helyre, ahová a holttesteket szokták kitenni s ahol állítólag a szellemek járnak; kezében a mágikus tör, emberi lábszárcsontból készült fuvola, a *kapala*, vagyis koponya, amelyet szükség esetén csészének is használ, végül a *damaru*, vagyis a rituális kis dob. Amint megérkezik ebbe a félelmetes magányosságba, köteles fohászzkodni a szellemekhez és a rontó erőkhöz, amelyeknek megszámlálhatatlan sokaságát ismeri Tibet mitológiája és babonája, és fel kell ajánlania nekik áldozatul a saját testét. Nyilvánvaló, hogy a beavatandó olyan lelkiállapotban indul, amely nem igen különbözik honfitársai többségének lelkiállapotától. Ott ég benne a vágy, hogy egyszer majd birtokába veszi az igazságot, és a megrendíthetetlen meggyőződés, hogy a jelenségeknek ez a világa csupán hiú látszat; de mikor megkezdí cselekményeit, elméje zsúfolva van azokkal a csalóka képekkel, amelyek századok óta benépesítik országa vallási tudatát. Ezek az erők és démonok az ő szemében valóságok; alaktalan és szörnyű külsejű rontó hatalmak serege ez, amelyet a tibeti ikonográfia bámulatosan ábrázolt képes pantheonjának ijesztő alakjaiban. A beavatandó, akit lever a félelmetes magányosság és környezet, az ősi hiedelmek lidércnyomása alatt nem csupán azt érzi, hogy lenyűgözi és földre teperi a rémület, hanem az is könnyen megeshetik, hogy ijesztő hallucinációk rabja lesz. De kis idő múlva, ha van ereje a kitartásra, a megszokás eloszlatja minden félelmét, elméje pedig visszanyeri a szükséges nyugalmat, hogy a megrendítő élmények után újra kezdhesse elmélkedéseit. Nem csupán azt fogja észrevenni, hogy még ebben a rémítő környezetben is elérheti az elmélkedéshez szükséges nyugalmat és derűt és bejuthat a misztikus folyamatba, hanem azt is, hogy a félelmetes rémképek tulajdonképpen csak meg nem világosodott elméjének torzszülöttei voltak. A démonok és a szörnyek nem tárgyi valóságok; túlszigázott elménk teremtményei, s a megszokás és az elmélkedés örökre szétfoszlatja őket.

Ekkor az aszkéta az élmények más síkjaira terjesztheti ki a veszedelmes és talán nem is nagyon rokonszenves cselekmények során szerzett meggyőződéseit; ennek az eredménye lesz a *sunya*, vagyis az «üresség» nagy és nehéz igazságának közvetlen megélése; ez az «üresség» nem a semmi, hanem a létezés felismerhetetlen lényege, amely mindig túl van és felül van a megszámlálhatatlan és változékony formákon és látszatokon. Valóban, a *csod* gyakorlása annak az iskolának tulajdona, amelyet általában «gyors útnak» neveznek: közvetlenül veszi birtokába az igazságot s mellőzi azt a hosszadalmas felkapaszkodást, amelyet a többi iskolák megszabnak.

Első félénk ajánlatainkra, hogy megvennők a *ruchien*-t, a «megtestesült» szinte megsértődik: mindenekelőtt súlyos szentségtörés volna eladni a templom egyik legtiszteltebb kegytárgyát, de ezenfelül a kolostor minden értékes tárgya leltározva van, a leltár pedig a rampuri Maharadzsza birtokában van. Helyette ezüstcsészéket ajánl megvételre; ezeket szabadon eladhatja, mert az ő tulajdonai; nem is érdekelnek bennünket, de különben is a valóságos értéküknél jóval nagyobb árat kér értük. A «megtestesült» üzleti ügyekben is a megelőző életében szerzett tapasztaltságot tanúsítja. Kazei lámánkra és Kalilra bízunk, hogy további kísérleteket tegyenek a *ruchien* megszerzésére, mert ikonográfiai szempontból csakugyan igen fontos és megérdemelné a részletes tanulmányozást.

Namgia, július 28.

Tashigang és Namgia közt rövid a távolság; de az út oly zord, különösen Namgia alatt, hogy majdnem hat óránkba telik, míg megteesszük a néhány mérföldet. Alighogy átmentünk a Sutlej öreg fahídján, az út a sziklába vajt hosszú, kanyargós lépcsővé változik; le kell raknunk a poggyászt azokról a lovakról, amelyek a legnagyobb ládákat cipelik és egyenkint kell őket felsegíteni a magas és meredek lépcsőkön. Egy kanyarodónál az a pony, amely a konyhát viszi, az egyik ládával nekivágódik a sziklának, lecsúszik a meredek szélén, néhány másodpercig szinte le-

beg, kapálódzik, s aztán, a maga és mindnyájunk szerencséjére, megkapaszkodik valamiben. Hat órákor felütjük huszonötödik táborunkat; mióta eljöttünk Manaliból, most első ízben vagyunk csupán 3000 méter magasságban. Itt Namgiában véget ér a kutatóút első része. Körülbelül egy hónap alatt áthaladtunk a Chandra völgyén, Spitin, kivétel nélkül meglátogattunk minden kolostort és templomot; lefényképeztük belsejüket, a freskókat, a szobrokat és a feliratokat, értékes tudományos anyagot gyűjtöttünk, amely nemcsak végleg megvilágítja az ország vallási és politikai történetét, hanem egyúttal élénk fényt vet a lamaizmus megnyilvánulásaira is, amelyeket mindmáig vagy rosszul, vagy sehogyszem ismertek.

Július 29.

Abdul parancsnoksága alatt négy ló és néhány teherhordó elindul Poo-ba a Spitiben gyűjtött anyaggal, hogy a falubeli Zialdar házában elraktározzák ezeket a ládákat visszatérésünkig. A teherhordók közt van a falu orvosa is, aki betegek hiányában az alacsonyrendű, de talán jobban jövedelmező teherhordó munkára adta fejét s ebben hűséges segítőtársa a felesége. Egyébként ezen a vidéken, mint majdnem az egész himalaya-alji területen, minden testi munka az asszonyokat terheli.

Az egész falu ³⁶ lázas munkában van: szedik a barackot és aratják az árpát; Felső Kunavarnak ezek a legfontosabb mezőgazdasági terményei.

Az apró és nagyon édes barackot napon aszalják és kiviszik Tibetbe, sőt Indiába is: az árpaliszt viszont legfőbb táplálékuk ezeknek az embereknek, akik növényi táplálkozásukhoz képest valószínűtlenül erősek. Van itt szőlőlugas is, — a szőlőt Chiniből telepítették ide — ott zöldel a *Lamberdar* háza alatt: vannak cirokföldek és egy szép diófa. A földek rendkívül termékenyek: de nagy fáradtságba kerül ilyen jól megművelni, mert a talaj nagyon kemény és köves: és az itteni éghajlatban, ahol gyakoriak a szörnyű hidegek, pusztaság volna, mint egyébként az egész Tibet, ha a nép kitartó szorgalommal nem vezetné

ide a vizet a hegyekből és a falu fölötti hómezőkről és nem vájné bele a sziklába földcskáját, amely ráterül és oda-símul a Sutlej felé lejtő hegyoldal vonalaira.

A magas hegységben is, ahol csak egy kis sík terület s egy kis víz van, fáradtságosan elhódítják a földet arra a néhány nyári hónapra, amikor az ilyen magas helyeken a földművelés egyáltalán lehetséges.

Ezeknek a földeknek a neve *risin* (*ri zin*; *ri zin k'a*), «hegyi földek»; nem ritkák Felső Kunavarban és Nyugat-Tibet határövében.

A nép sokat dolgozik, az asszonyok pedig nagyon vídáman is; fiatal és öreg asszonyok járkák reggeltől estig a táborunkkal szomszédos ösvényt, érett barackkal tetejeseen megrakott puttonyokat cipelnek a hátukon és árpakévéket. Mosolyogva és élénken jönnek-mennek, mintha nem is ismernék a fáradtságot; izmos, viruló, napbarnított asszonyok, eleven és fekete a szemük; szépen fésült hollófekete hajukat hosszú, vékony fonatokban viselik, hajukban ezüstbe foglalt korall- és türkíz-csattok. Kazei lámánk és a poo-i Lamberdar, akit felvettünk karavánunkba, már munkában van, hogy megszerezze az engedélyt a falu fontosabb házikápolnájának meglátogatására, és hogy kikeresse az öreg könyvgyűjteményekből a legritkábbakat és a tudományos szempontból legértékesebbeket. A poo-i Lamberdar a környék legfőbb hatósága; Zialdar fia; nagyon fontos, hogy velünk van: igen jól ismeri a tibeti nyelvet, ezen a nyelven olvas, beszél és kitűnően ír, sőt néhány angol szót is eltanult a morva hittérítőktől, mikor azok itt tartózkodtak Felső Kunavarban.

Devichand a neve; de buddhista, annak a buddhizmusnak a híve, amely kezd már sűrűn keveredni a hinduizmustal és ezen a környéken uralkodó vallás. A neve is hindu áthasonítása ennek a tibeti szónak: *devacsén* (*bDe ba can*), de ebben a hindu uralkodóháztól kormányzott országban arisztokratikusan előkelő a hangzása. De testi típusa a kunavari alréteg jellegzetességeit mutatja: testileg nem óriás, talán nem is oroszlánszívű. Néhány rokonával együtt bérli a postaszolgálatot, amelyet nyaranta

poo-i futárok bonyolítanak le Chini és Gartok közt ; ezért jól ismerik a határon túl is és hasznos szolgálatokat tehet még nekünk. De talán még nagyobb szolgálatokat tehet barátja, Tenzin ; hűségesen vele tart s mi ügyvédnek hívjuk, mióta némi büszkeséggel bejelentette nekünk, hogy egy ízben képviselte valakinek az érdekeit a rampuri udvarnál.

Ertelmes ember és tökéletesen ismeri az országot, mert néhány évig postai futár volt Poo és Gartok között.

Július 30.

A napot az utánpótlási szolgálat újjászervezésének szenteljük ; újra átvizsgáljuk a podgyászt és minden ládába tizenöt napra való élelmiszert csomagolunk, mert úgy számítunk, hogy kutatóútunk november 20-ig fog tartani.

Július 31.

Reggel meglátogatjuk a falu urának házát és kápolnáját ; gazdag földbirtokos, rokonságban van a rampuri Maharadzsával. Igen furcsa jelenség : a fején, előkelő rokonsága jeléül, nagyon széles és vastag, kerek karimájú különös sapkát visel, amely tűkkel van a hajába tűzve. Nagy mosolyogva fogad bennünket és feltűnő büszkeséggel mutatja meg kápolnájának festményeit és szobrai ; egyik-másik csakugyan jelentős, mind ikonográfiai, mind művészi szempontból ; ajánlatokat tennünk egészen fölösleges, mert társadalmi állása úgysem engedi meg, hogy eladjon valamit. Délután a táborban kellemes látogatóink vannak, három angol alpinista ; Nako-ba igyekeznek, hogy megkísértsék a Leo-Purgyul megmászását : a hegy abból az irányból könnyebben hozzáférhető ; mind a három csupa lelkesedés és nagyon bíznak benne, hogy sikerül a vállalkozásuk.

Gheri tiszta szívből kívánja nekik, hogy a Purgyul kegyesebb legyen hozzájuk, mint őhozzá volt. Annyi baja származott abból, hogy szórakozottságában fölmászott az

isten nako-i lábnyomára, hogy szinte joggal aggódik ezekért az urakért, akik egyenesen a házába akarnak betolakodni.

Augusztus 1.

A namgiai Lamberdart sikerült rávenni, hogy eladjon nekünk egy igen régi, keményfából faragott, szép ablakot; klasszikus példája annak a ma már úgyszólván teljesen eltűnt himalayai művészetnek, amely mutatja, milyen ügyesek voltak a régi időkben ezeknek az országoknak a művészei.

Legtöbb rajta a növényi motívum: apró rózsák, lótszok, egymásba fonódó szőlőindák. Az oszlopokon stilizált indák arabeszkjeinek fonatában ott a nyolc kedvező szimbólum: a szenteltvízes edény, a kagyló, a törvény kereke, a *srivatsa*, a két hal, a lótuszvirág, a zászló, az ernyő; csupa indiai örökség, szokatlanul sűrűn fordulnak elő Tibet minden egyházi és világi emléken; nem hiányzik a nap és a hold sem, szimbolumai azoknak a mélységes misztikus élményeknek, amelyekből kipattan majd a legfelső megvilágosodás tüze.

Értesüléseink szerint ezeket a fafaragásokat valamikor igazi *kanami* művészettel készítették, ami ma már, úgy látszik, teljesen megszűnt; és csakugyan, a modern munkák nem egyebek jól-rosszul megfaragott durva gerendáknál. Legrégibb példái vannak itt előttünk annak a himalayai művészetnek, amelyet sokkal nagyobb figyelemmel kellene tanulmányozni, mint eddig történt. Sok és jelentékeny emléke maradt ennek Bashahr államban, Sarajban, Kuluban; ezek a művek nem érik el ugyan az indiai mintaképek finomságát és báját, de van bennük erő és eredetiség és barbár egyszerűségükkel jól beleillenek abba a zord országba, amelyben keletkeztek.

Ez a kezdetleges és ősi művészet, amelyet minták és hagyományok nem igen kötöttek, úgyszólván a vonalvezetés és a rajz közvetlenségével tükrözi a himalayai törzsek egyszerű képzeletét; és természetes, hogy legtöbb ihletőjét azokban a határtalan erdősegekben kell keresnünk, ame-

lyek a sivatag Tibetnek ebben az előcsarnokában a hegyek lejtőit borítják; ezeknek a hegyeknek a gazdagságát ábrázolják — igaz, hogy az elkerülhetetlen stilizálás megkötöttségével az oszlopokon, az íveken, az ablakokon, mindenütt, ahol csak egy kis hely volt, amelyet telefaraghattak és megeleveníthettek a véső munkájával.

A Lamberdar háza nagyon gazdag az ilyen fafaragásokban; de családjának a faluban élvezett tekintélye megátolja abban, hogy eladja nekünk mindazt, amit szeretnénk, amit azonban nem lehetne titokban tartani. Mivel azonban neki is fáj a foga egy kis pénzre, egyszerre csak látjuk, éjjel, hogy nagy könyvcsomaggal érkezik hozzánk. A papiroshalmazban ott van Tibet és a ladakhi királyok híres szerződésének másolata, amelyről Francke is beszél.

Augusztus 2.

Egész éjjel hallottuk a *kanlin* és a *damaru* gyászos hangját és az imádkozók rekedt kiáltozását; tegnap késő este megérkezett a tashigangi «megtestesült» és Isten tudja miféle ördögűző szertartásokat rendezett; ezek, a lelki javakon kívül, amelyekben annyira bízik ez a nép, tekintélyes anyagi segítséget is jelentenek a kolostornak. Magával hozta a *ruchient* is, amelyet már láttunk Tashigangban, és most a lámával elküldi hozzánk, hogy alaposabban szemügyre vehessük, — mint a követ mondja — vagyis más szavakkal azért, hogy eladja. Ajánlatok, ellenajánlatok, bizalmas közvetítők jövése-menése, hogy a titok ki ne szivárogon. A vége az, hogy a tibeti misztikának és művészetnek ez a szép emléke birtokunkba kerül.

Hajnalban, cintányérok és dobok muzsikájával, a nép egészen a falu határáig kíséri a «megtestesültet», aki egyházi ruhákban, megrakodva rúpiákkal (a mieinkkel és a hívekével), jobbra-balra áldást oszt és pony-háton lovagol át a legközelebbi faluba, ahol újabb szertartások után újabb kereset üti a markát.

Shipki, augusztus 3—4.

Egész namgiai tartózkodásunk alatt felhők takarták a Leo-Purgyult és még most is haragosan rejti el csúcsát a felhők koszorújában.

Miközben embereink a táborban nagy sürgés-forgás közben felrakják a poggyászt a lovakra, mi nyolc óra tájban elindulunk Tenzinnel, szokás szerint előbb, mint a karaván, amelyet majd megvárunk valami szikla árnyékában, miközben elfogyasztjuk egyszerű reggelinket.

Két mérföldnyi út után egy kis vízfolyás — tajtékozva rohan a szűk és vad hegyszakadéokban — máris jelzi Felső Bashahr és Tibet határát. Egyúttal ez az a pont, ahol a tudvalévőleg angol hatóságok bölcs ellenőrzése alatt álló *Hindustan-Tibet Trade Route* járható része végződik.

Néhány száz méter után az út egy igen meredek hegy-szorosban teljesen megszűnik; embernek nehéz itt a leereszkedés, állatnak pedig, szinte azt hinnők, teljességgel lehetetlen.

Csakhogy már nagyon jól ismerjük lovaink képességeit és bizonyosak vagyunk benne, hogy, akár elkerülhetetlen késés árán is, de sikerül a karavánnak átmenni. Olyanoknak, akik nem bíznak meg embereikben és állataikban úgy, mint mi, tanácsosabb a másik utat választani, amely a Shipki-hágón kapaszkodik fölfelé, míg az az ösvény, amelyen mi megyünk, a Sutlej medre mentén halad és bár fáradságos kaptató, mégis mindig alacsonyabban van a tulajdonképpeni hágónál. De a szoros csakugyan szakadékos: meredek fal, szélein ösvényféle bontakozik ki a mélység fölött. Európában kötéllel másznák meg, mi pedig itt karavánnal akarunk áthaladni rajta.

14 órakor a hágón vagyunk és két óra mulva belépünk Shipki tibeti faluba. Tuccit nagy lelkesedéssel fogadja a nép, amely ismeri már 1931. évi útjáról, amikor éppen ebben a faluban betegedett meg; egy láma gyógyította meg. A délutánt azzal üjtjük el, hogy barátságosan elbeszél getünk ezzel a jóindulatú és kedélyes néppel s várjuk a karaván érkezését. De múlnak az órák s mi már aggódni kezdünk.

Lenyugszik a nap, s a hőmérséklet, mint ilyen magaságban rendszeresen, percről percre süllyed.

Kezdjük érezni a hideget, annál inkább, mert még nem is ebédeltünk s nincs rajtunk más, mint az utiruhánk: ing és rövid nadrág. Már leszáll az éjszaka, amikor messziről halljuk a vaspatkók kopogását és csusszanását a sziklákön, a falu fölött. De hamarosan csalódunk reménykedésünkben: a poo-i Lamberdar érkezik és jelenti, hogy lovaink ma este már nem érkeznek meg, mert az átkelés a namgiai szoroson kimondhatatlanul nehéz volt.

Egy ló lezuhant, de szerencsére a lóvezető megmenekült: ott maradt az úton a kötőfékkal és a kantárszárral, amely még idejében kioldódott. Tucci beburkolódzik abba a pokrócba, amelyet a Lamberdar nyeregnek használt, Ghersi pedig magára veszi Tenzin gyapjúruháját. Körülüljük a tüzet, mint a tibeti zarándokok és elfogyasztjuk vacsorára az ebédről maradt néhány szem barackot, meg a közeli mezőn talált kevéske egrest. 23 óra tájban a Lamberdar egyik személyes barátja meghív a házába: és mint magasrangú papokat szokás, kis házikápolnájában szállásol el bennünket. A háziasszony zugokon és lépcsőkön át vezet a kápolnába, ahol néhány piszkos takarót találunk: a napon szárított yak-trágyából készült rozoga padlóra vannak terítve. De a kemény hideg, a fáradság és mindenekfelett vendéglátó gazdáink szívessége arra int, hogy fogadjuk el.

Ócska szövetgöngyöleg a párnája Tuccinak, Ghersié kis árpalisztes zsák. A régi rongyok undorító szagát csak a vajmécsesek bűze ellensúlyozza; reszkető, vörösés lánggal égnék és hirtelen megelevenítik, ott az oltár fölött, Buddhának és Tantra-kísérőinek szobrait.

Hosszú és álmatlan az éjszakánk; ismeretlen apró állatok egész hadserege csíp, még a ruhán keresztül is, és viszkető daganatokat okoz; ismételt kísérleteink, hogy vilnyos lámpánk fénye mellett meghatározzuk őket, hiábavalóknak bizonyulnak.

A hajnal valóságos megváltás; de álmosak vagyunk és tétovák, testünk véges-végig csupa daganat és vörösség.

Mikor fagyoskodva és sajgó testtel kilépünk a kápolnából, találkozunk kazei lámánkkal, aki egy fa alatt töltötte az éjszakát; siralmas állapotban van: őt megint másféle állatkák szurkálták és csípték össze-vissza. 11 óra tájban végre megérkezik a karaván; az emberek nagyon fáradtak és rosszkedvűek. Kalil, a karavánfőnök, elmondja, hogy körülbelül hat órába telt a leereszkedés a szorosban, kénytelenek voltak levenni a poggyászt a lovakról és kézben s vállon vinni, körülbelül egy mérföldnyi úton, és hogy az a ló, amelyről a Lamberdar beszélt, a rakományával együtt zuhant le, mert az út hirtelen meglazult. Délre tökéletes rendben áll a tábor.

Meglátogat bennünket az a láma, aki Tuccit 1931. évi útján gyógyította; mongol ember, remete-kunyhóban lakik a falu fölött. Az ő számára az élet elmélkedés; nem tud semmi másról, csak az élményeiről és az elragadtatásairól. Minden egyéb csak délibáb az ő szemében, álom, s olyan árnyékalakok járnak-kelnek benne, amelyek őt nem érdeklik.

A világból csak a tibeti hegyeket és völgyeket ismeri, a zordon sziklákat és a pusztaságokat: minket zarándokoknak tart, olyan országból, amelyről nem tudja, hol van és milyen. Külső emberek vagyunk, csilinpák (*p'yi glin pa*): földrajzilag és lelkileg külső emberek.

De Buddha törvénye, amelyről Tuccival eszmecserét folytat, a megértés eszköze: a térbeli távolságot legyőzi a lelki közelség. Úgy válunk el, mint testvérek és a válás fáj.

Kiuk, augusztus 5.

Mikor elhagyjuk a shipki-i³⁷ tábor, a falusi lányok elköszönnek tőlünk, virágot hoznak, természetesen abban a reményben, hogy valami kis baksist kapnak; a hódolat nem önzetlen, de oly kedves és bájos, hogy az ember nem maradhat érzéketlen iránta. Miközben a karaván a legközelebbi táborhely felé menetel, sorra megvizsgáljuk a kis fogadalmi táblákat a «*mani*»-kon, amelyek hosszú-hosszú sorban húzódnak majdnem egészen Kiuk³⁸ faluig, és a jelentékenyebbeket le is fényképezzük.

A folyó túlsó partján, majdnem szemben velünk, kopár sziklán áll a Puri-kolostor, amelyet *Rin c'en bzan po* alapított; javarésze ma már romokban hever. Shipkiből kötélhídon közelíthető meg, vagy, ha letérünk az útról, Tiak felől. Kétórai menetelés után megérkezünk huszonhetedik táborunkba, amelyet Kiuk óriási fái alatt ütünk fel, miközben az ég felhőkbe burkolózik és finoman szemezni kezd az eső.

Serkung, augusztus 6.

A karaván zöme elindul Tiak felé, mi pedig, a kazei lámával, Kalillal, a sátrakkal és a konyhával letérünk dél felé, Serkung³⁹ irányában, ahol Spitiben és Shipkiben szerzett értesüléseink szerint *Rin c'en bzan po* Lotsava templomának kell lennie, freskókkal és szobrokkal. Még délelőtt megérkezünk Serkungba és megállapítjuk, hogy a híres templom tulajdonképpen csak kis magánkápolna, meglehetősen régi egyházi felszereléssel.

A kápolna a *Lha bran*-ban van, vagyis a falu legtekintélyesebb családjának házában, amely, mint valami vár magasodik a völgy és a falut alkotó néhány ház fölé.

A kápolnának nyilvánvalóan semmi köze sincs *Rin c'en bzan po*-hoz, de bizonyosan valamelyik ujjászületett alakjáé volt. Hogy mikor, nem tudjuk; efelől, úgy látszik, minden szájhagyomány elpusztult.

A faluban kisméretű és nem nagyon régi templom van. Serkung nincs rajta a *Survey* térképén.

Tiak, augusztus 7.

Leereszkedünk a Serkungot átszelő folyó partja mentén, amíg el nem érjük a Sutlej mellett húzódó utat, amelyről letértünk, mikor Kiukba mentünk. Nem messzire a két út találkozásától hosszú fal — rajta a szokásos fohászkodás Chenrezighez — vezet egy roppant nagy csortenhez, amelyen ott a nagybetűs felírás: «Hódolat a nagy Fordítónak». A fordító nyilván *Rin c'en bzan po*, ennek a környéknek leg-híresebb személyisége.

Valószínű, hogy ebben a csortenben ereklyéi is vannak a szentnek, de az is lehet, hogy életének valamelyik fontos eseményét örökíti meg. Nem szabad felednünk, hogy közel vagyunk születése helyéhez.

Az út aztán átvág a folyó jobbpartjára, a vízen keresztbefektetett és indákkal összekötözött keskeny gendahídon, amely súlyunk alatt himbálódzik, hajladozik és baljóslatún csikorog; aztán az út igen keskeny és törmelékes ösvénybe torkollik, amely felkanyarog a folyó fölé meredeken tornyosuló sziklákra. A kapaszkodás egyre nehezebb és veszedelmesebb. Le kell rakni a lovakról a poggyászt és vállon kell vinni. Jó néhány órai kemény fáradtság és kockázat árán is mindössze két mérföldet teszünk meg.

Estefelé megérkezünk Tiakba⁴⁰, ahol már fölütötte a sátorokat karavánunk egy barackosban. A Sutlej túlsó partján, szemben velünk, megbúvik a völgyben Radnis, *Rin c'en bzan po* szülőfaluja; nagyon szeretnénk ellátogatni a faluba, de a megáradt és rohanó folyón nem lehet átgázolni.

Fölkeressük *Rin c'en bzan po* templomát, amelyet életrajza is említ. Omladozik, elcsúfult, alig van benne kegytárgy, de még így is kétségtelenül meglátszik rajta a régiség; csak középső fala maradt épségben, rajta művészi munkájú stukkó-istenségek sora, a díszítő motívumok szokott keretében; ezeket India művészi hagyományaiból vették át; a szobrok *makara*-, *garuda*- és isten-ábrázolások.

A szobrok stílusa kétségtelenné teszi, hogy olyan kápolnával van dolgunk, amelyet a gupei dinasztia uralkodásának elején építettek.

A templom homályos; a középső cellát fakorlát zárja el, amelyet nem lehet kinyitni; mégis sikerül meghatároznunk a négykarú Avalokitesvara, továbbá Akasagarbha és Vijaya alakját, végül egy *siddha*, vagyis aszkéta alakját, ezt azonban nagyobb pontossággal nem lehet meghatározni.

Az oltáron, egyéb jelentéktelen bálványok közt, Padmasambhava jó bronzszobra, ezüst szemekkel; szép pél-

dánya a régi gugei művészetnek. A többi falakat későbbi korban ujjaépítették.

Nagyon érdekes a templom alaprajza; nem négyszögletes, hanem görög keresztalakú. Vagyis a *mandala* diagrammáját mutatja, a szent területet, amelyen szimbolumokban ábrázolják a mahayana misztikus élményeit.

A templom körül sok csorten és «*man*», feliratokkal, amelyeket lefényképezünk; a csortenek kétségtelenül nagyon régiek és valószínűleg a nagy fordító idejéből valók. Tiakban elbúcsúzunk a barackfáktól: innen kezdve nem találunk már fát egészen visszatérésünkig.

Miang, augusztus 8.

Elindulunk Tiakból, elhagyjuk a Sutlej völgyét, észak-keletre térünk s felkapaszkodunk a szűk völgyben Miang felé, ahol még egyszer táborozunk, mielőtt átkelnénk a shirangi hágón. Az út első fele élvezetes; kitűnő, árnyas, majdnem sík úton haladunk a folyó partja mentén. Minduntalan forrásokra akadunk, bennük kristályos, jéghideg víz; megtöltjük kulacsainkat és tartalék-edényeinket, az ízetlen forralt víz helyett, amelyet utunk kezdete óta ittunk. Némelyik forrás szent, mert a helyi hagyomány a forrás-istenségek, a *klu* vagy *naga* székhelyének tartja; ezért tisztelik meg az utasok színes szövetszalagokkal és kis zászlókkal, amelyekbe imádságok vagy formulák vannak belenyomtatva; ezeket a környező fákra vagy bokrokra akasztják. A Tiaktól körülbelül két mérföldnyire eső pompás forrás mellett lakott Jalamati, a Bonpo-vallás egyik ősi istensége, akinek a buddhizmusra térése — amit bő részletességgel beszél el az életrajza — egyike volt *Rin c'en bzán po* leghíresebb csodáinak.

Az út második fele meglehetősen kellemetlen; az út a folyó ágyában kanyarog; köves részek váltakoznak homok- és iszappadokkal, amelyekbe a karaván többször is belesüpped. 14 órakor tábort ütünk Miang⁴¹ legmagasabb pontján.

Ezt a falut szörnyű csapás sújtotta; kevésszámú

lakosa csupa asszony, gyerek és öregember ; az erős férfiakat mind elsodorta egy lavina három hónappal ezelőtt a shirangi hágón, mikor meg akartak menteni egy tibeti karavánt, amelyet a vihar beszorított. Még most is sírnak az asszonyok a súlyos csapás miatt ; roppant anyagi kárt okozott a falunak.

Ezek a szegény asszonyok csodálatraméltó kitartással dolgoznak hajnaltól napnyugtáig ; az egyik gyomlálja az árpaföldeket, a másik kihajtja a legelőre a nyáját, a harmadik tüzelőt gyűjt télire. Folytonosan azokat a szomorú gyászdolakat éneklik, amelyek elnyújtottan hangzanak, mint a visszhang, s mintha még jobban kiemelnék a környék vígasztalan szomorúságát. Az öregek és a gyerekek valamennyien a *dok-on (abrog)* vannak.

Nyugat-Tibetben ez a szokás a nyári hónapokban : csak az asszonyok és a gyerekek maradnak otthon, a férfilakosság a nyájjal, a yakokkal és a lovakkal kivonul a *dok-okra* ; nagykiterjedésű füves fennsíkok ezek, jóval a falvak fölött, közel a havas ormokhoz, amelyek felfrissítik őket hűvös szeleikkel, mert nyáron a völgyben, még három-négyezer méter magasságban is, erősen tűz a nap és kiégnek a legelők. Ez az oka, hogy Nyugat-Tibetnek amúgy is meglehetősen néptelen falvai nyáron olyanok, mintha mindenki kiköltözött volna belőlük.

Ez a szokás ősrégi eredetű. *Rin c'en bzán po* életrajzából tudjuk, hogy *K'yun ven*-ben született ; ma is így hívják azt a *dok*-ot, amelyre Radnis lakossága kivonul. Télen megint benépesednek a házak, de a nép igen gyakran troglodita-barlangokban él, hogy aztán kivonuljon és sátrakban üssön tanyát, mihelyt véget érnek a téli fagyok.

Egy öregasszony, aki a mezőről jött, hogy fát adjon el a konyháknak, távoli sziklát mutat nekünk, amely észak felől szinte elzárja a völgyet és föléje magasodik ; ott, sötét és szűk barlangban remetéskedik a falu egyetlen lámája, hogy elmélkedjék és kiengesztelje a bűnöket, amelyek a falura zúdították az istenek haragját.

Egy esztendeig ott fog remetéskedni cellájában ; a hívek visznek majd neki időnkint árpalisztet és vizet ; nem fog

A Nü-i második erőd romja.

«Mani» a Tiak-felé vezető úton.

A karaván a Shipki szorosban.

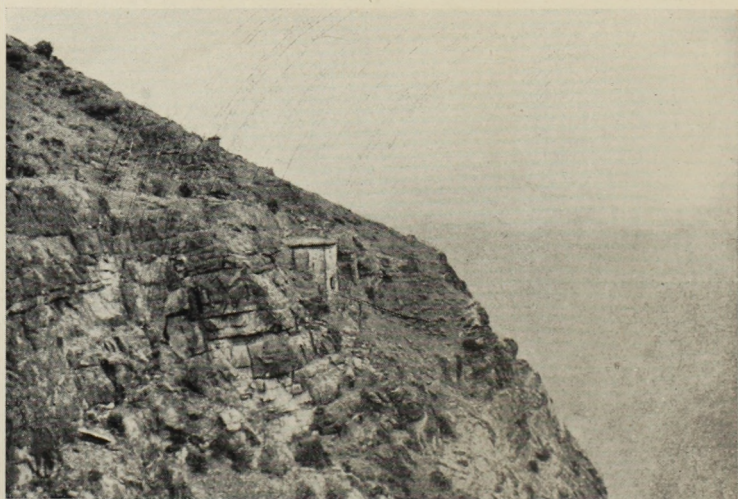
A kunyhó belseje a halotti szertartásokhoz előkészített tárgyakkal.

Nü-i házak.

Miniatürökkel díszített orvosi kézirat.

A gumphungi láma zamcanja.

beszélni senkivel és nem lát élő lelket; egyedül lesz elmélkedéseivel, látomásaival és elragadtatásaival. Ez az aszkétikus elzárkózás a *zamcan*-okba néha hosszú évekig eltart és többször is megismétlődhetik. Az újoncok, akik be akarnak jutni a Tantra-misztériumokba, nem nyerhetik el lelki vezetőjüktől a magasabbrendű beavattatást, ha előbb nem bizonyítják be, hogy birtokukban vannak azok a lelki és testi adományok, amelyeket csak az ilyen magányos remeteségekben lehet megszerezni, hosszas elmélkedéssel és szakadatlan gyakorlással. Mi nyugatiak szinte lehetetlennek tartjuk, hogy valaki ilyen hosszú ideig egyedül élhet, gyakran a legszörnyűbb sötétségben, anélkül, hogy ne érnék súlyos lelki és testi zavarok; de a tibetiek más lelki és anyagi világban élnek.

A társasélet az ő szemükben szinte rendellenes állapot: ebből következik, hogy ez a nép nem kíván semmit a külső környezettől, hanem igyekszik élményeit és életét a maga lehetőségeire és belső erőire korlátozni. Vallásos és misztikus meggyőződéseire támaszkodva olyan elmélyedésekre és gyakorlatokra szánja magát, amelyek felébresztenek, kifejlesztenek vagy tökéletesítenek bizonyos képességeket és erőket: ezek bizonyára nem az ő kiváltságaik, de bennünk nem tudnak megnyilvánulni, mert mi folyton a nyilvánosság előtt élünk és sohasem mélyedünk magunkba.

Sok olyan erőt, ami megvan a nagy lámákban, — mint például a szándékos lázas állapot sajátos jelensége, amelyben meztelenül tudnak feküdni a havon és a jégen, az érzéketlenség különféle megnyilvánulásai, a hipnotikus és médiumos jelenségek, a rendkívüli ellenállás a legkeményebb fáradalmakban — mindezt az erőt az elmélkedés ideje alatt szerzik meg hosszú gyakorlással, lélegzetük bonyolult idomításával és az önhipnózis szándékosan előidézett folyamataival. Bizonyosan sok a túlzás abban, amit erről beszélnek, de a kétségnek árnyéka sem férhet hozzá, hogy sok tibeti aszkétának olyan hatalma van testi és lelki énünk erőin, amelyet mi még csak tökéletlenül ismerünk.

És ezért azt kell kívánnunk magunknak, hogy elfogultság és balítéletek nélkül kezdjük tanulmányozni azt

a misztikus és mágikus tibeti irodalmat, amelyből a pszichológusok és pszichoanalitikusok sokat tanulhatnak.

A falu uralkodó szektája az *aBrug pa*: de templomuk nincs; csupán két-három magánkápolna van a legvagyonosabb családok házában.

Ez a Miang falu nagyon régi, és bár ma csupán mintegy húsz házból áll, a múltban bizonyosan sokkal jelentékenyebb volt. A fölötte emelkedő hegynyúlványon hatalmas vár romjai maradtak meg; valószínűleg ettől kapta a falu a Madsong nevet, amelyet a régi írásokban olvasok; a mostani lakosság fülében idegenszerűen hangzik. Kőből és napon kiszáradt mészkőtömbökből épült vár volt ez és a Miang-völgyének bejáratát őrizte. Feliratoknak semmi nyomuk; de lámánk igen szorgos kutatásai a falu közepén álló csortenben, néhány misztikus jellegű kéziraton kívül — amelyek Naropa hat törvényével foglalkoznak — napfényre hoztak egy ajánló lapot is. Történelmi vonatkozások vannak benne *Sen ge rnam rgyal* ladakhi királyra, aki meghódította Guge királyságot, véget vetett a helyi dinasztia uralkodásának és már akkor Lhassához csatolta az egész tartományt. A vár neve a hagyomány szerint Dordselin (*rDo rje glin*) volt. Vastag falai napon szárított, egyforma nagyságú, hatalmas sártömbökből épültek: hogy pedig ezek a tömbök tartósabbak legyenek, a sárba bizonyos mennyiségű száraz gázt keverték. Az alapzat hatalmas sziklakövekből épült, amelyek széles ciklopsi-falat alkotnak; különféle magasságban tiszta kőszárvá barázdálja a téglafalakat, talán azért, hogy erősebbé tegye az egész építményt.

A falu régiségét és jelentőségét bizonyítják azok a történelemelőtti időből való tárgyak, amelyeket a lakosok megmutatnak nekünk s amelyeket hosszas alkudozások után sikerül megvásárolnunk; némelyik hasonlít azokhoz a kis bronzcsengettyűkhöz, amelyeket Francke talált Lehenben, a temetkezőhelyeken; ezeket Francke fedezte fel és azt állította, hogy a *dardu*-k temetkezőhelyei; némelyek állatmotívumos csattokhoz, rozettákhoz, csigavonalas díszítményekhez hasonlítanak. Tibet történelemelőtti archaeo-

logiáját még el sem kezdték kutatni; érthető tehát, mily nagy jelentőségű az az anyag, amelyet gyűjtöttünk. Nehéz megmagyarázni ezeknek az embereknek, hogy mit akarunk; ezt a kifejezést: «történelemelőtti tárgyak», meg sem értenék; kárbavesztett dolog volna mezei munka közben talált tárgyakat kérni tőlük, mert elárasztanának mindenféle, még egészen újkeletű törött tárggyal is. Azt kell mondani nekik, hogy égből esett tárgyakat akarunk (*t'og ldin*; ejtsd: *tonti*); éppen ennél az állítólagos eredetüknél fogva, valamint ma már furcsa és szokatlan alakjuk miatt, ha ilyesmit találnak, talizmánul viselik. Aki kilenc ilyen össze gyűjt, azt nemcsak szerencsés embernek tartják, hanem szerencséje áthárul a falura is, amelyben véletlenül lakik.

Augusztus 9.

Mikor visszatérünk a folyó jobbpartjáról, ahol néhány régi *zamcan*-t néztünk meg, valami rothadó hús elviselhetetlen bűze füves síkság felé csalogatott bennünket, mint ahogy sajátságos módon vonzza az embert minden, ami a halállal összefügg; egy rombadőlt kápolna mellett nőhulla szétszórt maradványaira bukkanunk. Törzséről leszakított feje az ösvény kellős közepén, tovább egy bokor mellett a törzse, kifordult beleivel, néhány méterrel messzebb lábai és karjai. A különös és gyászos látvány eszébe juttatja Ghersinek a rablóktól nyugtalanított Közép-Kína tartományaiiban felnégyelt és meggyalázott nőhullák tragikus látványát; Tibetben ez rendes módja a temetkezésnek. A felnégyelés műveletét a falu lámája végzi; nagy késsel levágja a hulla végtagjait és fejét, aztán föl vágja a hasát, hogy megkönnyítse az állatok és a ragadozó madarak pusztító munkáját; ezeket a *kanlin* háromszoros harsogásával hívják a lakomára.

Ez a mód szokásos Tibet nagy részében, különösen a *dokpa*-k és a nomádok közt, és csak néhány vidéken szorította ki az elhamvasztás ritusa. A felnégyelés oka talán az a félelem, hogy a halott lelke visszatérhet testébe és ártalmukra lehet az élőknek; igen nagy akadály volt e szokás

megszüntetésének még a buddhizmus bevezetése után is, hogy Tibet nagy részében egyáltalán nincsen fa.

Az asszony nyolc nappal ezelőtt halt meg; ma ünneplik halála nyolcadát és nekünk sikerül meghívatnunk magunkat a szertartásra.

Összegyülekezik a falu néhány lakosa; az elhunyt leánya fogadja őket; letelepszene egy kunyhóféle körül, amelyet a ház verandáján tákoltak össze. Ideiglenes oltárt állítottak fel, rajta az áldozati ajándékok és a szent eszközök: dob, trombita, cintányér, csengettyű, *damaru*, kagyló, a *bunpa*, vagyis a szenteltvíztartó, benne pávatollak, továbbá a tál az áldozati ajándékokkal (*torma*), és a kunyhó közepén óriási vörösrézüst, színig tele *csan*-nal és nagymennyiségű *sampa*-val. Mivel nincs hivatalos láma, — amint említettük, a távoli *zamcan*-ba vonult elmélkedni — a szertartást egy világi vezeti; nem hivatásos pap ugyan, de, úgy látszik, ért a ritusokhoz. A szertartás a cintányérok szokásos csattogásával, a csengettyű fül-siketítő csilingelésével és a *vajra* (tibeti nyelven *rdorje*) rázásával; szimbolikus eszközök ezek, a buddhizmus rituáléja kézzelfogható jelképét látja bennük bizonyos misztikus erőknél, amelyeket a szertartás során fel kell idézni: a csengettyű az «üresség»-nek, vagyis minden dolog egyetemes kezdetének igazsága, a *vajra* pedig az *upaya*, vagyis ennek az igazságnak tökéletes megvalósítására szolgáló gyakorlat. A pap fejére teszi a *ringa*-t (*rigs lna*); ez afféle kéregpapírkorona, öt ötszögből készült, amelyekre rá van festve a szent Pentas, vagyis az öt legfőbb Buddha; ezek jelképezik a kozmikus fejlődés öt csírázó góciát, ahogy megjelentek a létezés zűrzavaros kezdetének kebelében: a szertartás végzője így szinte azonosítja magát a létezés alapjával, azokkal a hatalmakkal, amelyek a teremtet világ hullámozását kormányozzák, s ekképpen uralkodhatik annak minden erőin.

Hosszú és bonyolult imádságok után az elhunyt lelkét egy időre visszaidézik és beleköltöztetik egy lisztből és vajból gyúrt idétlen szoborba, amely állítólag a képmása; meghívják, hogy vegyen részt a lakomán és buzdítják,

hogy ne térjen vissza többé az élők közé, hanem várja meg, hogy ujjászűlessék Amitabha paradicsomában.

Mikor a halott lelkét már végképpen megengesztelték, a családtagok *csan*-t és *sampa*-t osztanak ki a jelenlévők közt és a halotti szertartás általános vígsággal végződik. A tibetiek a halállal szemben oly derültek, szinte azt mondhatnók, közömbösek, mint az indusok.

A halál olyasvalami, ami nem túlságosan aggasztja őket: a halál a mi szemünkben befejez egy valóságot és megnyit egy titkot, az ő szemükben csak kis rés a létezés végtelen láncolatában, amely az örökkévalóságban oldódik fel. A halál után újra kezdjük az életet, megrakodva multunk tapasztalataival, amelyek mindenhová elkísérnek bennünket folytonos ujjászületeinkben; olyan folytonosság ez, amely nem szakad meg soha.

Napnyugtakor térünk vissza a táborba; kelet felé a nyugvó naptól megvilágított Shirang-la vérvörös szikláit szikrázva és fémes sugárzással válnak ki a tibeti égbolt hátteréből.

Augusztus 10.

Alighogy elhagyjuk Miangot, az út meredeken kúszik fel a törmelékes sziklákon; a lovak erőlködve kapaszkodnak a sárga porfelhőben. Még dél előtt fölérünk egy széles, füves fennsíkra, amelyen az olvadó hó iszapos tócsákká gyülemlett: fölöttünk a Shirang kopár falai. Még átkelhetnénk rajta napnyugta előtt, de úgy határozunk, hogy ezen a fennsíkon ütünk tábort, mivel gyanítjuk, hogy a túlsó lejtőn aligha találunk vizet és legelőt a lovaknak. Mellettünk néhány zarándok táboroz és vontatottan énekelik a himnuszt a Shirang-la-hoz, a meredek hágóhoz, amely folyton újabb áldozatokat követel: le is íratjuk magunknak a himnuszt. Nagyon régi vers, utolsó sorában ott szerepel a szerző neve is: *Sonam tobgye* (*bSod nams Stobs rgyas*). Megered az eső. Nem messze tőlünk, a komor völgy-szorosban Miang karavánosainak temetetlen hullái, — ezek az áldozatok abban az alattomos viaskodásban hullottak el, amelyet a tibetiek szüntelenül folytatnak a hegységgel —

úgy érezzük, még fokozzák ennek a naptalan völgynek a szomorúságát.

Nü, augusztus 11.

Meredeken kapaszkodunk a hágóig (4920 méter) : aztán ugyancsak igen meredek, köves talajon leereszkedünk egy másik folyó ágyába ; ez keletnek folyik és a térképek szerint csak négy mérföldnyire van Nü falutól.⁴² Délre már megtettünk több mint négy mérföldet, kapaszkodtunk és leereszkedtünk völgyekben és völgyszorosokban, amelyek úgy következnek egymásra, mint a viharos tenger hullámai, de a falunak még nyoma sincs.

Délre és keletre haragos fekete felhők borítják a látóhatárt és sűrű villamos kisülések cikáznak ég és föld között. További négy mérföldnyi út után még mindig teljesen elhagyatott völgyekben járunk.

Az út két oldalán a meredek sziklák tele vannak barlangokkal ; úgy látszik, régi, talán történelemelőtti lakások. Megpróbálunk ásni a csákánnyal, de a felszíni kőzet vastag, fel kell adnunk a reményt, hogy elérjük a puhább réteget. Olyan helyek ezek, amelyeket nagyon alaposan és főleg hosszabb ideig kellene kutatni.

Még egy hágó és végre előttünk vannak Nü megművelt földjei.

Körülöttünk, ameddig a szem ellát, pokoli dühvel kopog a jégeső. A levegő fagyos.

Augusztus 12.

Egész nap Nüben maradunk azzal a szándékkal, hogy archaeologiai kutatásokat fogunk végezni azokban a várromokban, amelyek málladozó falaik szeszélyes csipkézetével trónolnak a falut védő két sziklanyúlványon. A falu Lamberdarja, béna és kancsal emberke, előbb megígérte, hogy személyesen kísér el a legközelebbi romkig ; de most, miután hosszasan tanácskozott a papokkal és a falu véneivel, kereken kijelenti, hogy nem kísér el a várba, sőt nekünk is azt tanácsolja, hogy ne erőltessük tovább tervünket. A vár romjaiban gonosz szellemek lakoznak és szentségtörő ásatásaink a falura és magunkra zúdíthatják bosz-

szűjüket. Visszautasításának ez a valódi és egyetlen oka. Tehát néhány karavánosunk kíséretében magunk kutatunk át egy tekintélyes területet a vár alatt, ahol a helyi hagyomány szerint állítólag a *Mon*-ok régi sírjai vannak. Hosszú és kitartó kutatásaink a sziklák közt és a földeken nem járnak valami nagy eredménnyel; csak kevés, nem nagyon régi embercsontmaradványt találunk állatsontokkal együtt.

De éppen az hiányzik, amit meg akartunk találni: a koponya. A tibetiek, tagadhatatlan, kissé komáznak a halállal. Az embercsontokat lépten-nyomon felhasználják: a combcsontokból *kanlin*-t vagy *ruchien*-t készítenek, ezeket az ördögűzésnél használják; az apró csontokból rózsa-füzéreket faragnak: de legjobban csábítja őket a koponya; ez arra való, hogy mágikus serlegeket csináljanak belőle, vagy az istenidézés szertartásánál használatos kis dobokat.

A helyi hagyomány ezeket a sírokat és a két várat a *Mon*-oknak, vagy helyesebben a *Kalmon*-oknak tulajdonítja (*bskal mon*). Pontosabb adatokat nem sikerült szereznünk; elhívjuk a táborba a falu legokosabb és legöregebb emberét; Amchi ez, vagyis orvos, nagy a híre egész Nyugat-Tibetben; megkérjük, hogy írja le nekünk a várak történetét (*lo rgyus*) úgy, amint elődeitől hallotta. De elbeszélése regényes és gyerekes; nyilvánvaló, hogy a nép teljesen elfelejtette történelmi hagyományait; a politikai események, a vidék elszegényedése és a háborúk elpusztították a mult minden emlékét. Mintha átok ülne ezen a falun, amely valamikor fényben és dicsőségben ragyogott.

Most minden csupa pusztulás és elhagyatottság: néhány ház, sovány földek, romok mindenütt. Égig meredő kopár, zord, napsütötte sziklák; semmi fa, kevés víz.

A völgy mélyén tajtézkik és rohan a Sutlej; a túlsó parton óriási hegyek, ciklopsi falaik szinte merőlegesen állnak a folyóra. Olyan az egész, mintha nem is valóság, hanem a képzelet játéka volna.

Igy érthető, hogy ez a nép ily bensőségesen éli vallását, szinte álomban és előttünk ismeretlen látomások révületében. A táj a lamaizmusnak, ritusainak, démonainak

természetes háttere ; minden gigászi és titokzatos, végtelen és szomorú.

Meglátogatjuk a falu kápolnáit. Kettő van, mind a kettő a *dGe lugs pa* szektáé.

Amint mondják, az egyiknek *Gongcan (Sgon k'an)* a neve ; középszerű, nem nagyon új, de nem is nagyon régi freskók borítják falait. A szentély végében kis cella nyílik ; tilos belépni, mert ott lakik a *yi dam*, vagyis a védőszellem ; itt a freskók igen finom művűek és valószínűleg a XVII. századból valók.

A másik templom *Gaden punzog (dGa' ldan p'un ts'ogs)* néven ismeretes, és ennek a freskói is meglehetősen jók ; valószínűleg a XVII. század első éveiben festették őket. Legtöbb rajtuk a gugei művészetre jellemző sötét szín, s ezeket is valami fénylő patina fedi ; ma már nem tudjuk, miféle eljárással vitték rá a festményekre ezt a patinát, amely a XVII. századnál későbbi festményeken nincs meg. A falakat díszítő sokféle istenség közül meghatározzuk : balra Tara, Amitayuh isteneket, néhány Sman bla-t, vagyis a gyógyítás isteneit ; a középen Sakyamuni-t ; jobbra Amitabha-t, a tizenegyfejű Avalokitesvara-t, — ez az isteni könyörület leggyakoribb szimboluma — végül Vairocana-t.

A nagyobb alakok alatt fríz húzódik, amely történelmi festményekben ábrázolja Buddha legendáját, úgynevezett tizenkét cselekedetét, *zpa kunyi (mzad pa bcu gnis)*, vagyis inkább életének főbb eseményeit. Ezt a hagyományos indiai elbeszélést tibeti háttér előtt ábrázolja a festmény ; a házak, a táj, a ruhák jellegzetesen tibetiek.

Majdnem bizonyos, hogy ezek a női freskók úgy ábrázolják a falut, amilyen akkor volt, mikor a festmények készültek. A tibeti festők aggodalmas gonddal követik ugyan az egyházi ikonografia szabályait, de erős realizmust alkalmaznak a távlatokban és azokban a jelenetekben, amelyeket a központi alakok háttéréül vagy keretéül használnak.

Az egyik festmény különösen helyi jellegű és nagyon valószínű, hogy a templom alapítását örökíti meg : két csoportban felsorakozott alakok, az egyikben férfiak, a má-

sikban nők térdenállva nyújtják edényekben és korsókban áldozati ajándékaikat az istenség felé, akinek alakja nagyobb, mint a hívéké. Jambhala ez, a gazdagság istene, akit a falu hívőserege imád, hogy elnyerje kegyelmét és áldását.

Gumphug, augusztus 13.

Miközben a karaván megindul Gumphug⁴³ felé, mi felmegyünk megnézni Nü második várát, amely mint sasfészek nyugszik a völgyet védő meredek sziklanyúlvány csúcsán. Mivel meglehetősen messzire van a falutól, zavar-talanul végezhetjük kutatásainkat. Ennek a várnak belső szerkezete majdnem olyan, mint azé a váré, amelyet tegnap felkutattunk; a főbejárattól a főtengely irányában folyosó vezet a rengeteg kis kamrához, amelyeknek alakja és nagysága teljesen egyforma.

A vár kétemeletes; a földszinten megtaláltuk a konyhák és az istállók maradványait, az első emelet valószínűleg a katonák szállása volt, a második emelet terraszos. A padló gerendákon nyugszik, köztük száraz gaz töltelék, rajtuk vertföld. A főbejárattól jobbra tágas, valószínűleg emeletnyi magas helyiség lehetett a templom; még láthatók a festmények és a stukkódíszítések nyomai. Ma is szent hely, démonok és *sa bdag*-ok tanyája; kis szövetzászlók (*dar lcog*) — amelyeket a hívek tűznek a romok ormára — lobognak vidáman és hirdetik az isten jelenlétét.

Próbaásatást végzünk itt is, ott is, de nem találunk mást, mint terrakotta-edények cserepeit — rajtuk dom-borművű durva díszítések — s néhány vasnyilat.

Állítólag ez a vár is a *Mon*-oké volt. *Mon*-oknak nevezik Tibetben, mint Dainelli⁴⁴ bebizonyította, a barbárokat, mindazokat, akik nem tibetiek, és tágabb értelemben nekik tulajdonítják mindazokat az emlékeket vagy romokat, amelyeknek építőjéről semmi hír sem maradt ránk.

A két elmélet gyakran összevegyül a hagyományban: ennek egyik bizonyítékát megkaptuk itt Nü-ben, ahol az öreg orvos előbb bizonyos történelemelőtti, közelebből

meg nem határozható *Mon*-oknak tulajdonította a romokat, — régi lakosai voltak ezek a vidéknek a kozmikus kor elején, és az orvos egy legenda alapján, amelyet már Young is említett, *bskal Mon*-oknak nevezte őket — aztán pedig az általános *Mon* névvel jelölte meg Kunu és Bashahr lakosait.

Ez a két vár más technikával épült, mint az, amelyet Miangban megvizsgáltunk: itt egyáltalán nem használtak sártéglákat; a vastag falakat különféle nagyságú, egymásra rakott kövekből építették; nyoma sincs olyanféle kísérletnek, hogy a kövek szögleteit letompították vagy a köveket egyformára vágták volna. Szokatlan építkezési módszer ez ezen a vidéken, ahol majdnem csak száraz gazzal kevert sárból gyúrt hatalmas tömböket szoktak használni. Valószínűleg valami katonai megszállás maradványa; már nem lehet pontosan megállapítani, mikor volt; vajjon a Ladakkkal, vagy Bashahrral viselt háborúk idején-e, vagy inkább Dogra betörése alatt.

Tizenegykor rövid menetelés után elérjük karavánunkat, amely már tábort ütött Gumphug régi temploma közelében.

Ez a helység nincs rajta a térképeken; ma már csakugyan nem is tulajdonképpeni falu, ámbar a régi időben az volt. Mindössze két ház van itt, egy kápolna és néhány nagyon régi csorten; nagyon sok és igen érdekes *ts'a ts'a*-t találunk bennük. Az egész környék, földjeivel együtt, amelyek zöld foltokkal tarkázzák a piszkos sziklákat, az a *Brug pa* szektához tartozó egyik láma családjának a birtoka; ez a család az egész környéken nagy tekintélynek örvend. A mostani láma apja néhány évvel ezelőtt halt meg; úgy látszik, kivételesen tanult és vitathatatlan misztikus képességekkel megáldott ember volt. Mondják, hogy a család anyagi helyzete ma már kissé megrendült s ezért már előre sejtjük, hogy valószínűleg olcsón vásárolhatunk könyveket, mert úgy látszik, még mindig igen sok könyv van a család birtokában.

Délután meglátogatjuk az öreg lámát; nagyon szívesen fogad bennünket házának főkápolnájában és megmuto-

gatja minden könyvét, *thanka*-it és rengeteg istenszobrát. Némelyik értékes művészi alkotás, főképpen az ijesztő jellegű szobrok.

A *thanka*-k is magukra vonják figyelmünket, mert egészen más típusokat mutatnak, mint a szokásosak; nem annyira a tibeti, mint inkább az indiai festményekre emlékeztetnek és szoros rokonságban vannak a freskókkal. Nem kétséges, hogy e tartományok helyi iskoláinak legszebb példányai vannak előttünk, amelyeknek alapos tanulmányozása rendkívül fontos volna a tibeti művészet szempontjából. Kínai hatásnak semmi nyoma; inkább az indiai *pata*-knak közvetlen utánzása ez; a *pata*-k azok a vászonra festett képek, amelyeket a Tantra-iskolák megköveteltek, mint elengedhetetlen kellékeit szertartásaiknak s amelyeknek leírása a buddhista misztika számos könyvében ránk maradt.⁴⁵ Álló órákon át vizsgáljuk a kéziratokat és a fametszeteket; néhány igen jelentékeny van köztük, többek közt két, festményekkel díszített és magyarázatos orvosi szöveg.

Augusztus 14.

Holnapra halasztjuk az indulást, mert meg akarjuk nézni a régi *zamcan*-t, ahová ennek a papi családnak tagjai misztikus elmélkedésre visszavonulnak. Délután indulunk: havazik, sűrű köd száll fel a Sutlej völgyéből, beburkol minket és mindent eltakar. Az ösvény kanyarogva kúszik fel a sziklák közt és tágas fennsíkba torkollik; egyik fordulónál a láma, aki vezet bennünket, hirtelen megáll egy sziklatömb előtt, aztán jobbkéz felől nagy tisztelettel körüljárja.

Beszélik, hogy sok évvel ezelőtt ezt a sziklát egy bűnbánó zarándok helyezte el itt; a zarándok bejárta Tibetet, kolostorról kolostorra, völgyről völgyre, és vállán vitte folyton ezt a roppant súlyú tömböt; a hosszú zarándoklás alatt a furcsa szerzetes vállai úgy elkoptatták a követ, hogy nagy mélyedés keletkezett benne, amely még most is mélységes áhítatot kelt lámánkban és kísérőinkben.

Az az aszkéta, akiről ez a legenda beszél, a híres Ko-

zampa, akinek igen nagy a híre-neve Nyugat-Tibet *a Brug pa* iskoláiban; más ereklyéit és nyomait Hemis és Lahul kolostorainak közelében tisztelik.

Végigmegyünk a folyó fölé tornyosuló sziklába vágott igen keskeny ösvényen s feljutunk a *zamcan*-hoz, amelyet félig a sziklába vájtak, félig nagy sártömbökből építettek. Belsejében óriási rendetlenség; a félhomályban fölsejlik néhány, élénk színekkel befestett, de csekély művészi értékű stukkó szobor. A falakon rengeteg *thanka* csüng; valamikor nagyon szépek lehettek, de a víz már teljesen lemosta és elcsúfította őket. Az egyik sarokban, az oltár mellett poros könyvekkel zsúfolt állvány; ki tudja, hány esztendeje nem nyúlt már senki ezekhez a könyvekhez! Ezt a templom tulajdonosa sem tudja már megmondani és szó nélkül tűri ünnepélyes szemrehányásunkat, hogy ennyire nem törődik a szent könyvekkel. Órákba telik, míg végiglapozzuk a köteteket; nehéz meghatározni őket, mert majdnem valamennyinek hiányzik az első és utolsó lapja. Hosszas alkudozások után sikerül megvásárolnunk egy tömegben a legkritább műveket, köztük a Bonpo-szekta néhány liturgikus szövegét.

Dongbara, augusztus 15.

Korán reggel indulunk a Dongbara nevű nagykiterjedésű fennsíkra, körülbelül öt mérföldnyire Gumphugtól, ahol ebben az évszakban nagy vásárt tartanak a szabad ég alatt.

Déltájban már fent vagyunk a fennsíkon; most első ízben találkozunk farkascsoordákkal; az állatok gyorsan el-sompolyognak előlünk.

14 órakor felütjük sátrainkat a fennsík szélén; már füstölögnek a kereskedő-karavánok kis táborhelyei; ezek a kereskedők a világnak talán legmagasabban fekvő vásárjára jöttek itt össze (4600 méter). Körülöttünk a hegyeket véges-végig hó borítja, és alighogy lenyugszik a nap, a hőmérséklet a sátrakban hamarosan zérusra süllyed.

Luk, augusztus 16.

Délelőtt meglátogatjuk ezt a furcsa és zagyva vásárt; itt van minden falu népe, furcsa viseletek, tisztességes emberek közé keveredett rablók és lókötolók, békés buddhista papok, akik vad külsejű nomádokkal vitatkoznak és egyezkednek.

A tibetiek gyapjas nyájaikkal jönnek, amelyeket itt nyírnak meg; lerakják róluk a kősóval tömött zsákokat, amelyeket a juhok nyeregzsákban hoznak ide. Ezen a vidéken, ahol nem nő fű és a legelők soványak, a birkanyáj könnyű és olcsó szállítóeszköz, mert a juh a lassú ballagás közben csekély fáradsággal megtalálja azt a kevéske gázt, ami még a sivatagban is akad. Szóval a tibetiek sőt és gyapjút adnak el, az indiai kereskedőktől pedig, akik Garhwalból és Almorából jönnek, rizst vásárolnak, aszu szőlőt, — ezt különösen a szerzetesek kedvelik — szövetet és aluminium-tárgyakat

Van néhány ladakhi is, ezek aszalt barackot hoznak, vannak bashahri kereskedők, akik ugyancsak sőt vásárolnak a tibetiektől a maguk használatára és gyapjút, amelyet aztán eladnak a rampuri nagyvásáron.

A gyapjúkereskedés a legfontosabb ezen a vidéken, amelyet Indiában általában Hundesh, «a gyapjú országa» néven ismernek. Ez a kereskedelem ősrégi eredetű és mindig ugyanazoknak a kereskedőknek és karavánosoknak a kezében volt; kunavariak és garhwaliak ezek, Andrade idejében a gugei királyokkal folytattak kereskedést, ma pedig ők a legpénzesebb és a legtöbb áruval rendelkező törzstagjai a gartoki és gyanimai vásároknak.

Egész sor ilyen vásár van a kedvező évszakban ezen a határvidéken és ma is ezeken bonyolódik le a legnagyobb áruforgalom Nyugat-Tibettel: a vásárok a lahuli Kyelangban és Patsióban kezdődnek, folytatódnak a purangi Dongbarában és Gyanimában, aztán Gartokban, és a legutolsó a rampuri vásár.

Déltájban, éppen mikor megered az eső, felszedjük a tábort. Három óra tájban átkelünk a Karum-la-hágón,

irtóztatos jégesőben, amely hamarosan fehérbe borítja az egész tájat. Négy órákor felütjük harmincötödik táborunkat Luk faluban.

Augusztus 17.

Ma már Luk is alig néhány házzá zsugorodott. Házak és kolostorok nagyszabású romjai bizonyítják, hogy valamikor igen jelentékeny város volt.

Elszórtan, mindenfelé rengeteg, nagyon régi csorten, köztük néhány óriási méretű, élénkvörös színű vakolattal.

Hogy a falu néhány lakosának gyanúját föl ne keltsük, igen óvatosan kutatjuk fel a belsejüket, találunk is néhány nagyon érdekes *ts'a ts'a-t*.

A falu mintha elhagyatott volna: mindössze öt-hat asszony van benne. A férfiak egy része fenn van a *dok-on*, más része a dongbarai vásáron.

A váromok felkutatása nem jár jelentékeny eredménnyel; ezt a várat is a *Mon-oknak* tulajdonítják. Ugyancsak vegyes kövekből építették, mint Nü várát, és kétségtelenül ugyanazok az emberek építették, ugyanabban a korban: a vastag falakban nagy, háromszög alakú lőrések vannak.

A házak alakja és nagyjában az alaprajza is ugyanolyan, mint a spiti-i házaké: a rendes kőalapzat, vakolt sártéglafalak: kékre vagy vörösre festett ablakkeretek: fent domború szegély fut körben s mintegy előre jelzi azt a vastag szalma- vagy széna- vagy rőzseréteget, amely jól összenyomott nagy halomban mindig ott van a tibeti házak tetején. De az ablakokon vagy az ajtókon nyoma sincs faragásnak: a falu nagyon-nagyon szegény.

Meglátogatjuk a kolostort. Az ór nincs itthon; de tudja Isten mi úton-módon értesült, hogy idegen emberek érkeznek és szigorú parancsot küldött a feleségének, hogy ne adja ki nekünk a templom kulcsait és semmi áron ki ne nyissa az ajtókat. A helyzet bonyolódik. Férfiakkal egy vagy más módon mindig sikerül megegyeznünk; de nagyon nehéz levenni a lábukról ezeket a tibeti vénasszonyokat, akik összekeverik a vallást a babonával, és félelmükben, hogy

szentségtörést követnek el vagy megsértik egy láma parancsát, vagy rettegésükben a *yidam* bosszújától, egy tapodtat sem engednek a maguk igazából még akkor sem, ha nagy összeg pénzt kínál az ember nekik. Szerencsére az unokaöccse fiatal emberke s nem olyan ijedős; sikerül is megvesztegetnünk rúpiáinkkal s megkapja a kulcsokat nagynénjétől.

Szóval meglátogathatjuk a templomot, de fényképezésről egy kukkot sem szólunk. Elrejtjük fényképezőgépeinket, hogy gyanút ne keltsünk. Meglátogatjuk a kápolnákat. Az öregasszony is elkísér bennünket.

Adjuk a jámbort: egy-egy rúpiát teszünk minden oltárra, mint ahogy ájtatos zárándokokhoz illik, hogy lelki javaink gyarapítására fogadalmi lámpát (*mar me*) gyűjtsanak az istenség tiszteletére. Ez a *Gompa* a tolingi alá tartozik és szemmel látható, hogy jobb karban van, mint a többi, amit eddig láttunk.

A freskók csakugyan szépek és általában igen jó állapotban vannak, azzal a fényes patinájukkal, amely oly hatásosan kiemeli a rajzot és a színeket; baloldalt látjuk *Gonpo csagsi-t* (*mGom po p'yag bzi*), Amitabha-t, Vairocana-t és három gyógyító istent. Jobboldalt van *Csagton Csanton* (*P'yag ston spyan ston*),^{*} Avalokitesvara egyik megjelenési formája, akit, mint neve is mutatja, ezer karral és ezer szemmel ábrázolnak.

A középső fal teli van *thanka*-kkal, némelyik óriási méretű; ezeket a régi gugei festészet ragyogó emlékeinek tekinthetjük.

Az oldalfalakat borító nagy festmények alatt hosszú fríz ábrázolja Buddha élettörténetét,ilyent már Taboban és Nü-ben is találtunk: igen finom művű munka; kihasználjuk az öregasszony távollétét és néhány festményt lefényképezünk: azt, amelyik Boddhisatvát ábrázolja Tushita paradicsomában, mielőtt leszállt volna a földre, hogy újjászüléssé és kinyilatkoztassa a szabadító tanítást; azt, amely Maya álmát ábrázolja, a fehér elefántot, mikor bemegy az oldalába; jeleneteket a Sakya-k szentjének gyermekkorából s végül még egyet, amely általános szokás

szerint a templom alapítását ábrázolja ; rajta vannak azok a személyek, akik bőkezűen támogatták a templomot : az első sorban szerzetesek, a másodikban világiak, a harmadikban nők.

A világiak viselete élénken emlékeztet a gucei fejelmek viseletére, amelyet a taboi képeken láttunk. Viszont a jelenetek stílusa és motívumai egészen megegyeznek az indiaiakkal és hiányzik róluk az a sajátos helyi jelleg, amelyet a nü-i festményeken megfigyelünk.

A templom jelenleg a *dGe lugs pa* szekta tulajdona : de valószínű, hogy a régi időkben a *Sa skya pa* szekta is meglehetősen el volt terjedve ezen a környéken. Nyilván ezt bizonyítja az a *Sa skya Pan c'en-t* ábrázoló rengeteg *ts'a tsa*, amit a táborunk melletti csortenekben találtunk.

A *Hindustan-Tibet Trade Route* Lukból Op irányában halad, tehát nyílegyenesen egészen Shangtseig ; mi azonban nem választhatjuk ezt az utat.

Az Opnak nincsenek hídjai, vize pedig oly vad és rohanó, hogy szeptember vége előtt nem mehetnek át rajta karavánok ; tehát azon az úton kell mennünk, amelyen a Poo és Gartok közt közlekedő postások járnak : ez ugyan hosszabb, de megvan az a nagy előnye, hogy útba esik néhány kolostor, mint például a rabgyelingi és sumuri ; állítólag igen jelentékenyek.

Tény, hogy a *Survey* térképén jelzett *Hindustan-Tibet Trade Route* ma már úgyszólván teljesen háttérbe szorult a másik mellett, amely Tiakból indul ki és Tammeden át, Rabgyeling fölött újra csatlakozik ahhoz az úthoz, amelyen mi fogunk menni.

Op, augusztus 18.

Néhány mérföldnyire Luktól átkelünk az első hágón és bejutunk az Op-folyó nagy völgyébe ; ez a völgy éles ellentétben van azzal a tágas, iszapos fennsíkkal, amely tőlünk jobbra húzódik, sárga és vígasztalan hullámmással. A mai út rettenetesen változatos ; meredek kapaszkodók szörnyű sziklák közt váltakoznak napégette fennsíkokkal, — óriási kiterjedésűek, mint valami tenger, — homokos eresz-

Luk képe a várból.

Dongbarai vásár.

Kósó-kereskedők Dongbarában.

Az Op völgye és hágója.

Sumur felé.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Jangtang.

kedőkkel, szűk szorosokkal, sívár és kimondhatatlanul forró völgyekkel és fagyos szelektől járt hágókkal. Az 54 foknál is magasabb hőmérséklet és a 4400 méteres magasságban meggritkult levegő folyton azt a furcsa érzést kelti bennünk, hogy megfulladunk.

A látóhatár szélén kirajzolódnak a Ladakh végtelen láncának szűz ormai a fémesen villódzó égboltra: a levegő csillog, mint a türkíz és mintha finom kék fátylakat borítana a gigászi csúcsokra.

Az indiai Himalaya, kék és fehér hullámok egymásba tornyosuló sora már messze-messze van, délre. Körülöttünk minden csupa magányosság és csönd: érthető, hogy ez a nép olyan közel érzi magát Istenhez.

Kevés a víz és mindnyájan szomjazunk.

Alkonyatig több mint huszonkét kilométert tettünk meg: hágóhoz érünk, aztán meredeken le a törmelékes és vízmosásos sík területre, óriási és szinte függőleges sziklafal rétegei alá. Oly meredek és fekete és gigászi, hogy mikor leszáll az éjszaka, szinte ijesztő. Mellettünk néhány bashahri kereskedő táboroz.

Sumur, augusztus 19.

Mihelyt a karaván indulásra kész, megkezdjük a leereszkedést az Ophoz; ezen a ponton könnyen átkelhetünk rajta egy természetes hídon, amely a két part letöredezett szikláiból keletkezett. Ha a természet nem gondoskodik róla, az idevalósi emberek édeskeveset törődnek vele, hogy járhatóbbakká és biztosabbakká tegyék az utakat. Tibetben még annyit sem törődnek az emberek azzal, hogy kijavítsák vagy módosítsák a természetet, mint Kelet más országaiban; inkább alkalmazkodnak hozzá és alávetik magukat neki. A nehézségeket ők sohasem a külső, hanem mindig belső világukban figyelték meg: az a titáni küzdelem a természettel és a természet törvényeivel, amelyet mi nyugatiak vívunk, ismeretlen a tibeti ember előtt. A hagyomány uralkodik itten: századok óta ezeken az utakon jártak a karavánok és a pásztorok; talán még századokon át itt fognak járni. Az ember legkönnyebb

pontjain támadja meg a hegyet, utat nyit ott, ahol már a természet maga ösvényt vágott, alkalmazkodik a környezethez, amelyben él és nem akarja a maga munkájával módosítani.

Megkezdjük a felkapaszkodást a sumuri hágóra ; négy-mérföldnyi nagyon nehéz út ; meredek, mint valami szikla. A lovak minduntalan megállnak, hogy kiszuszogják magukat. Dél elmúlt már, mire sikerül átkelnünk a szoroson (4900 méter). Rövid pihenőt tartunk, elfogyasztjuk egyszerű ebédünket, aztán megint le, pusztá és napégette völgyön keresztül ; messze távolban karavánunk, a pára és a forró levegő sűrű rétegén keresztül, egészen eltorzultnak látszik, mintha görbe tükör verné vissza a képét. Ugyanez a tünény ismétlődik a völgy mélyén, mikor lónak nézünk egy kis fehér kutyát, amely az előttünk elterülő mezőkön kóborol ; furcsa tévedésünket csak akkor vesszük észre, mikor már alig húsz-harminc méternyire vagyunk tőle. Három órakor érkezünk Sumurba. Kalil már felállította a tábort a falu alatt lassan folydogáló kis folyó partján. Itt látunk először vadszamarakat ; *chian (rkyan)* a nevük ; lejönnek kíváncsiskodni egészen a sátrakig, talán a lovaink vonzzák őket ; de mihelyt embert látnak, gyorsan eliramodnak. Csapatostul élnek a nagy füves fennsíkokon : ebből alkotta a legenda Kesarnak, a tibeti epika hőséneke ménesét. Mivel konyakkészletünk kifogyófélben van, Ghersi a pihenés óráit arra használja, hogy lombikot csinál s lepárolja azt a kismennyiségű alkoholt, amit a csanból ki lehet vonni.

A kísérlet bámulatosan sikerül.

Augusztus 20.

Egész nap Sumurban tanyázunk, hogy a karaván kipihenje magát.

A *dGe lugs pa*-szekta helyébe, — amely, mint láttuk, Nü-ben és Lukban uralkodik, vagy legalább is képviselve van ezeknek a falvaknak templomaiban — Sumurban az *aBrug pa* szekta lép. Mindössze két kis *Gompa* van itt, félig romokban ; az egyik lent, a másik magasban. Ebben

a másodikban néhány, meglehetősen régi, misztikus és liturgikus kézirat.

Még láma sincs, csak egy öreg ör, aki hosszas alkudozás után részánja magát, hogy elad nekünk néhány érdekesebb könyvet és egy festményt, amely a chang-i templom falain megfestett ciklust ábrázolja.

Sumur hat-hét házból álló falu : tekintettel arra, hogy nagy magasságban fekszik, nyoma sincs a földművelésnek : az emberek csak a pásztorkodásból élnek s most valamennyien fenn vannak a *dok*-on. A vidék vígasztalansága nyomasztó ; a falu néhány háza sárgás és homokos sziklabátyákon épült ; sokkal több a sziklába vájt troglodita barlang, mint a ház.

Jangtang, augusztus 21.

Korán indulunk Sumurból ; a kopár táj csupa sivatag és trópusi napsütés.

Az út homoktengerbe vájt folyosó, csupa lyuk, gödör, csatorna ; sárgálló hegyfalak, ciklopsi bátyák, szakadékos és félelmetes sziklák ; fent a fennsíkon, ameddig a szem ellát, napégette, kopár, halott sivatagi dombhullámok. Mint valami út, amelynek nincs vége. A bizonytalan ösvényen elszórt csontok sápadt fehérsége régi karavánok ismeretlen tragédiáiról beszél. Semmi hang : csak az emberek és állatok halk lábdobogása a homokban.

Egyszerre csak elsápad a nap fénye : hideg lehellet fut végig a levegőn, mint valami borzongás, mintha sápadttá, szürkévé, fagyossá vált volna minden. A fény ibolyaszínekben játszik. Az első pillanatban azt hisszük, hogy a furcsa jelenség oka látószögünk módosulása vagy megváltozása ; aztán, mikor kormos szemüvegen keresztül a napba nézünk, rájövünk, hogy napfogyatkozás. Furcsa, hogy ha itt él az ember ebben a külsőségeiben is különös országban, ebben a magasságban, ezek közt az emberek közt — akik olyan látomásokban és hiedelmekben tévelyegnek, amelyek a mi szemünkben talán képzelődések, de számukra az egyetlen valóság a dolgok örök folyásában — idővel hajlamos lesz arra, hogy megmételje a környezet s

hogy elveszítse azt a valóság-érzékét, amely a nyugatiakat annyira jellemzi.

Közben a világosság és a hőmérséklet folyton csökken. Mintegy húsz perc múlva kezdjük észrevenni a sötét félholdat a napkorongon; majdnem teljes napfogyatkozás.

Tenzin, mikor észreveszi az égi tüneményt, egyszerre elveszti szokott nyugalmát, és mintha itt volna a világ vége, olyan hittel imádkozik, mint még soha életében. A teremtményt ebben a pillanatban komoly veszedelem fenyegeti; Rahu, a roppant égi szörnyeteg most vívja csatáját a nappal és el akarja nyelni.

Tenzin és a többi buddhista könyörög, hogy mi is siessünk a Nap segítségére és süssük el pisztolyainkat.

Miközben vadul lövöldözünk az égre, a világosság annyira csökken, hogy szinte már nem is látjuk a néhány száz méterrel előttünk haladó karavánt; csak a karavánosok hangját halljuk: ők is imádkoznak. Körülbelül félóra múlva a nap forróbban süt, mint azelőtt s néhány perc alatt a táj valóságos Szaharává változik. Karavánunk újra rendezkedik és megint nekivág az útnak a homokos hegyek között. A terep alakulata rendkívül érdekes; valamikor bizonyosan tófenék volt, különben nem lehetne megmagyarázni ezeket az egyforma, finom homokból alakult dombokat, amelyeken legcsekélyebb nyoma sincs kőnek vagy sziklának. Délután bejutunk a jangtangi völgybe; messziről megpillantjuk táborunkat az egyetlen zöld oázison, a folyó két ága közt; a folyó itt kiszélesedik, sok ágra szakad és mocsarakká ülepedik; letérünk dél felé és meg-nézünk néhány nagyon régi csortent, valamint az egyik domb aljában felfedezett templomromokat.

A völgy nem olyan vígasztalan, mint azok, amelyeken az utóbbi napokban áthaladtunk: a folyó északról tart errefelé, nagy zöld foltokat táplál a völgyben s ezektől bizony elszoktunk már.

A domboldalba vájt troglodita barlangokban pásztor-család lakik; nagyon szívesen fogad bennünket és felvilágosításokat ad a helységről, ahol megtelepedtünk.

Hogy ez a hely a régi időkben sokkal népesebb volt,

mint ma, az élénken bizonyítják a megmaradt romok és a csortenek és *mani*-k hosszú sorai. Néhány *ts'a ts'a*, a beléjük nyomott indiai betűs feliratokból ítélve, a legrégebb ilyen példány, ami máig előkerült.

Különösen fölkeltik figyelmünket egy templom romjai; a templomban még láthatók a köralakú rozetták nyomai, amelyeknek közepében valamikor kétségtelenül stukkó szobrok voltak, mint Taboban. A falakon még ott vannak a vastag gerendák nyomai, amelyek a szobrokat tartották. A templom alaprajza is a gucei királyok első korszakának szentélyeire emlékeztet. Úgy látszik, ezeknek a romoknak minden emléke elveszett. A templom az általános *Lakan gogpo* (*Lha k'an gog po*), «romtemplom» néven ismeretes: de a helység neve *Chaggo* volt (*c'ags sgo*), vagy mások szerint *Drilcsun* (*Dril c'un*). És csakugyan Drilcsun-t említi *Rin c'en bzhan po* életrajza, mint olyan helyet, ahol a nagy Lotsava egyik kápolnáját építette, mintegy bástyájául és terjesztési központjául annak a hitnek, amelyet oly nagy buzgalommal hirdetett.

Rabgyeling, augusztus 22.

Körülbelül hat órával el kell halasztanunk indulásunkat Jangtangból, mert az éjjel néhány lókötő ellopta a legelőre kicsapott lovainkat; szerencsére embereinknek hosszú kutatás után sikerült kinyomozni őket, úgy, hogy követték nyomaikat a homokban. A rablók még idejében kereket oldottak.

A haladékat arra használjuk, hogy kazei lámánk kíséretében meglátogatjuk ezt a furcsa troglodita falut, amely majdnem teljesen a homokos hegyfalakba vájt barlangokból áll. Tulajdonképpen ház alig van kettő-három. Messziről a falu olyan, mint a méhkas; az egész domb ki van lyuggatva, gyakran ugyanannak a lakásnak két bejárata van, mindegyik lejtő felé egy-egy. Nem ritkán hat-hét barlang van egymás fölött, ezeket lépcsők és belső utak kötik össze. Ezen a nyaranta elviselhetetlenül forró, telente pedig félelmetesen hideg vidéken az ilyenfajta barlanglakás azzal a nagy előnnyel jár, hogy majdnem állandó a hőmérséklete.

Különben az emberek csak a téli évszakban laknak bennük, mert az enyhe hónapokban, mint említettük, elszélednek a *dok*-okon és sátrakban élnek.

A völgy fölé tornyosuló sárgás sziklák falaiból a troglodita lakások nyílásai merednek ki, tetejükön pedig roppant várak fenséges romjai terpeszkednek. A helyi hagyomány — amelyet mi minden faluban rendszeresen összegyűjtünk — azt tartja, hogy a vár neve *Karpocse* (*mk'ar po c'e*) volt, vagyis «nagy vár», és hogy a Mon-okkal vívott nagy küzdelmek idejéből való.

13 órakor újra útnak indulhatunk a homokban és az agyagos hegyekben. Áthaladunk egy nagykiterjedésű fennsíkon, amelyet csak itt-ott tarkáz néhány szürkés tuskébokor, aztán kanyargós, mély, igen szűk szakadékbba jutunk, amely egészen váratlanul a rabgyelingi *Gompa* terébe torkollik.

Felutjuk harminckilencedik táborunkat a folyó partján ; a folyó neve, mint a kolostoré, ugyancsak Rabgyeling ; tiszta és kristályos vize csekélyke derűs pont ebben a végtelenül szomorú tájképben, a mérhetetlenül óriási és vígasztalanul kopár sziklák között.

Estefelé a tibeti hadsereg egyik tisztje érkezik sátrainkhoz ; átadja a shangtsedsongi kormányzó jókívánságait és üdvözlését és közben udvariasan kéri útleveleinket.

Azt feleljük, hogy szabályszerű engedélyt kaptunk az angol kormánytól s ez felhatalmaz bennünket, hogy átlépjük a határt és elmehecssünk egészen Gartokig : csodálkozunk, hogy a *Zompon* (*rDson dpon*) erről nem kapott értesítést.

A tisztnek nincs semmi ellenvetése ; nagyszerű példánya ez az ember az izmos tibeti fajnak ; öltözete vastag nyersgyapjú-kazak, fölötte bő, kék gyapjúköpeny ; övében ezüstmarkolatú nagy tör, yak-bőrcsizmája szárán színes szegély. Balfülében szép fülönfüggő : ezüstkarika, közepébe tisztavízű nagy türkiz van foglalva.

Hosszú társalgás után, miközben elmagyarázzuk neki utunk célját és hangoztatjuk buddhista hitünket, visszatér lóháton a tartomány fővárosába ; magával viszi a kormány-

zóhoz azt a borítékot, amelybe a tibeti hivatalos stílus szabályai szerint megszerkesztett, udvarias kifejezésektől hemzsező levelünkön kívül a helyi szokásnak hódolva bele tettük szerény ajándékunkat is, tizenegy rúpiát; páratlan-számú pénzt, mert a páros szám udvariatlanság és rossz jel lenne.

Rabgyeling csak kolostor: nincs falu, nincsenek házak: a *Gompá*-ban a *Khampo*-n, vagyis a saskyapai nagy kolostorból ideküldött lelki vezetőn kívül csupán a vagyonkezelő van még, azonfelül néhány ember és szerény férfi- és nő-szolgaszemélyzet.

A kolostor a *Saskyapa* szektához tartozik, mint a mi kazei lámánk is.

Augusztus 23.

Még nincs dél, a nap forrón süt, mikor Gheri túlteszi magát az első hideg borzongásokon és jónéhányszor megmerül a Rabgyeling-chu átlátszó és tengerkék, de jeges vizében.

Valószínűleg nincs a világon fürdőző ebben a pillanatban, aki magasabban volna, mint ő (körülbelül 4700 méter).

Ebéd után lejön a táborba két láma kíséretében a kolostor *Chansod*-ja, átadja a *Khampo* üdvözlét és nevében meghív, hogy délután menjünk fel a templomba. Négykor megindulunk tisztelgő látogatásra a kolostor lelki fejéhez. Shipki óta folyton azt hallottuk, hogy nem tudunk majd bejutni ebbe a kolostorba.

A Chansod a főkapuban fogad s udvarokon és folyosókon át kísér abba a terembe, ahol a főnök kihallgatást ad nekünk.

Belépünk; a szoba olyan sötét, hogy csak nagynehezen tudjuk kivenni azt a néhány árnyat, akik ott ülnek az asztal körül. Két kis asztalt készítettek ki, a rendes teáscsészékkel, és puha szőnyeget; kényelmesen ülhetünk rajta, keresztbevett lábakkal.

Mint Ki-ben, itt is aggodalmas gonddal ügyelnek a rangsorra; Tuccinak igen finom jade-csészében szolgálják fel a teát, alatta vésett ezüst csészéalj, a csésze fedele

korallokkal kirakott tiszta ezüst; Ghersi ezüst csészében, Lamberdarunk pedig facsészében kapja a teát.

Ebben a szemlátomást kezdetleges és faragatlan népben, — amely mégis fel tudott emelkedni a filozófiai szemlélődés legmagasabb csúcsaira és a legnagyobb misztikus elragadtatásokra — veleszületett mélységes és őseréjű művészi érzék lakik. A tibeti ember szereti a szép dolgokat; nemcsak templomaikra, szent tárgyaikra és egyházi szereikre értjük ezt, hanem a mindennapi életben használt apró tárgyaikra is; ezek mindenképpen megfelelnének céljuknak, akár szépek, akár csúnyák.

De elegendő, hogy kissé jobb módba kerüljenek s azonnal szép dolgokkal veszik körül magukat: nemcsak a kápolnában, hanem a házban is; házuk sohasem olyan egyszerű és üres, mint Indiában. A teát vagy vékony ezüstlemezzel borított gyökérfa-csészéből isszák, vagy kínai majolika, jade, vagy vésett ezüst serlegből.

A csészéket csészealjra helyezik; ez majdnem mindig domborművű ezüst, virágmotívumokkal és a jókívánság nyolc szimbolumával; hogy a tea melegen maradjon, a csészéket ugyancsak ezüst fedőkkel takarják le, a fedők közepébe szép, vörös korallt foglalnak. A teát gyönyörű vörösréz, ritkábban sárgaréz teáskannákban (mint a nubraiak) szolgálják fel. A kannák nyakán rendszerint finoman vésett ezüstsáv fut körül.

A kanna csőre és fogója gyakran mintha művészi szimboluma volna annak a kettős művelődési hatásnak, amely a tibeti civilizációt alakította; a csőr eredetije az indiai *makara*, a tengeri szörnyeteg vagy vízi állat, amely igen gyakori az indiai művészet díszítő motívumai közt; a fogóra, nem is ritkán, a kínai sárkány hatott, amint hogy tisztán kínaiak azok a hullámzó domborborbművek is, az edény nyaka körül futó ezüstsávon; ezek a felhőket ábrázolják vagy a vizet, amelyben a sárkány úszik.

A csészéket finom művű gyönyörű kis asztalra helyezik; az asztallap vörös és aranyszínű virágokkal, tekervényekkel és sárkányokkal van díszítve. A szolga minduntalan odajön az öblös teáskannával, mert a vendéglátó gazdának ügynie

kell, hogy a csészék mindig tele legyenek. A kolostor főnöke mozdulatlanul ül egy kis asztalnál, kezeit kínai módra tunikájának bő ujjába dugja; keveset beszél és halkán, mindössze néhány kérdésre szorítkozik, nagy kegyesen: honnan jövünk, hová megyünk, voltak-e kellemetlenségeink az úton, s aztán titkárjára és vagyonkezelőjére bízva, hogy ébrentartsa a társalgást.

Megengedi, hogy alaposan megnézhessük a kolostort és lefényképezhessük azt, ami érdekel bennünket.

Attól tartunk, hogy a Khampo kimért viselkedése csupán kiszámított ürügy, hogy elkerülje minden vitatkozás lehetőségét. A *Gelupa*-k, vagyis a sárga szekta követői, nincsenek valami jó véleménynel ennek a kolostornak erkölcséről és szerzeteseinek tudományáról: és most arra a két félméztelen lányra gondolunk, akiket a kolostor konyhájában láttunk, mielőtt a *Khampo* színe elé bocsátottak bennünket.

A szokottnál is nagyobb örömmel fogadjuk el a szárított gyümölcsöket: a ladakhi barackot, datolyát, diót és szőlőt, továbbá a főnök asztalára helyezett kis halom ezüstpénzt, mint a tisztelet szokásos jelét, elbúcsúzunk és a Chansod kíséretében megkezdjük a kolostor tüzetes átvizsgálását.

Három templom maradt meg máig; a legalsó, a *Khampo* lakása mellett, nem régi; de nagyon sok, kiváló művészi értékű, és éppenséggel nem újkeletű szobor van benne; a könyvtárban van egy derdzsei Kanghiur, a híres nyugatibeti kolostor nyomdájának, egyetlen terméke, amit eddig ezen a vidéken láttunk. Kisebb alakú, mint a narthangi, lapszélei vörösre vannak festve, fémdúcokkal nyomták, jó papírosra; sokkal tisztább és olvashatóbb, mint a narthangi kiadások. Hogy mennyit tanulmányozzák és olvassák: nem tudjuk.

Aztán átmegyünk a *gTsug lag k'an*-ba, a legnagyobb és legrégebbi templomba; még meglehetősen ép állapotban van.

A falakat XVII. századbéli, meglehetősen jó freskók borítják. Különösen azok a festmények keltik fel figyel-

münket, amelyek a gyógyítás istenségeit ábrázolják, Vairocana-t és *Saskya Pan c'en*-t, annak a szektának az alapítóját, amelyhez a kolostor tartozik. Mindenütt *thanka*-k és szobrok.

Hosszú fal mellett haladunk, úgyhogy a fal mindig jobbkéz felől maradjon, — rajta végeérhetetlen sorban imádkozó-malmok, amelyeket jámborul megforgatunk — aztán bejutunk egy zárt verandára; falain köre karcolt, aztán élénk színekkel kifestett rajzok: istenségeket ábrázolnak és a szekta híres szerzeteseit.

A meredek tetején van a harmadik kápolna; olyan, mint valami raktár, annyi nagy és kis szobrot halmoztak fel benne. De sok igen értékes van köztük; néhány ezüst szobor is, ezek kétségtelenül Mongoliából és Kínából kerültek ide. Ez a kis templom nagyon régi; a falakat borító festményekből ítélve Tantra-istenségeknek volt szentelve. Úgy látszik, általánosan követett szabály ez Nyugat-Tibetben, a nagy kolostorokban vagy a hegycsúcsokra épített várakban. A csúcsokon mindig a titkos istenségeknek szentelt kápolnák trónolnak; valószínűleg ezek voltak a beavatás szertartásának színhelyei.

A kis templom annyira zsúfolva van könyvekkel, szobrokkal és egyházi szerekkel, hogy csupán egyetlen freskót tudunk lefényképezni; Samvara-t (*dDe mc'og*) ábrázolja, a hagyományos misztikus egyesülésben.

A szentély verandáján találkozunk egy festővel (*Lha bris pa*); éppen most készül befejezni a *dvaralapa*-alakokat; ezek az örök; rendszerint a szent épületek bejáratában festik vagy ábrázolják őket, hogy minden rossz befolyást távoltartsanak.

Ez a veszedelem a régi tibeti templomok nagy részét fenyegeti; az évek folyamán megfeketedett régi képek már nem tetszenek. Bevakolják őket s az első embert, aki csak valamit konyít a rajzoláshoz, meghívják, hogy ott hagyja rajtuk kontárkodásának gyalázatos nyomait.

Szerencsére a festő, akivel találkozunk, beéri azzal, hogy telefesti freskókkal a verandát; szó ami szó, nagyon tapasztalt és nagyon értelmes ember. Lhassából jött és egé-

szen Bashahrig el fog menni : mikor érkezésének híre ment, sok falu meghívta, hogy igénybe vegye munkáját.

Mielőtt lemennénk a táborba, egy pillantást vetünk még a kolostorra és a tájra. Ha nem volnának itt a templomok, amelyeket meglátogattunk, azt hihetnők, hogy nem is kolostorban, hanem erődítményben vagyunk ; rombadőlt erődítményben, amely tragikus pusztulással fizette meg védelmezőinek ellenállását. Ezek a kolostorok a királyok bőkezűségéből épültek, mint sasfészkek fönn a hegyormokon, hogy őrizzék az utakat és a járt ösvényeket, s kétségtelenül a királyi család tulajdonai voltak ; a katonai építészeti szabályai szerint épültek, mint Ladakhban is, és szükség esetén erődítményekké lehetett átalakítani őket.

Ha igaz, amit a csaparangi portugálus hittérítők beszélnek : Guge királyainak nem csupán Garhwal, Ladakh, Kunu fejedelmeinek külső támadásaira kellett gondolniok, hanem főképpen az állami tartományok kormányzóinak lázadásaitól kellett óvakodniok.

A királyi kolostor erődítménnyé alakult és megszenvedte a háború csapásait és viszontagságait : vereség esetén lerombolták mint elfoglalt erődítményt és még szerencse volt, ha a katonák dühe, ebben a hitsorsos országban, megkímélte és épségben hagyta legalább a kápolnákat.

Itt Rabgyelingben gondoskodtak a vízellátásról : hosszú és mély aknát ástak, amely összeköti a *Gompa*-t az alatta elvonuló folyóval.

Alkonyatkor térünk vissza a táborba. A gyöngyszínű égbolton kirajzolódnak a csortenek, amelyek megörökítik ismeretlen alapítóik jámborságát. Szemben a sátrakkal a meredek hegység sárgás fala ; a világ oly távolinak tűnik, mint valami ifjúkori álom.

Serka, augusztus 24.

Könnyű terepen gyors menetben tizenkét órára elérünk Raksa-ba (nem Rakka, mint a térképeken írják) : várromok, két-három ház, troglodita lakások maradványai, sok csorten.

Rövid pihenő után újra elindulunk s fölérünk a serkai

fennsíkra. Újra kezdődnek az árpaföldek; szegényes és korcs árpa ez. A gyerekek legelőre terelik a juhokat a megművelt terraszok szegélyére s örködnek és vészjelet adnak, ha *kain*-ok közelednek. A folyó mindkét partján sok csorten: a *ts'a ts'a*-k, amelyeket találunk, a betűkből ítélve, igen régiek. Vannak köztük X—XI. századbeliak is.

Délnyugatra, a folyó jobbpartján, zord hegycsúcson, felvöröslik Shisa kolostora; ez is a *Saskyapa* szekta tulajdona, de nem látogathatjuk meg, mert a láma, akinél a kulcsok vannak, Dunkarban tartózkodik, Toling és Gartok között.

Állandóan elhagyott települések területén járunk; az útunkba kerülő sok rom tanúskodik erről. Ez a környék most éli át a fokozatos elnéptelenedés korszakát. És hogy a nép mégis meg tudna élni itten, azt nemcsak a régi lakótelepeknek ezek a nyomai bizonyítják, hanem az apró Raksa és Serka faluk és földcsekéik is. A folyó majdnem egy szinten van a földdel és könnyű volna kivezetni belőle a vizet a földek öntözésére. A jelenség magyarázata tehát a népesség tényleges csökkenése és a vidék általános elszegényedése.

Még mindig körülbelül 4500 méternyi magasságban vagyunk.

Kyinipuk, augusztus 25.

Még egy rövid menetszakasz és átkelünk egy hegynyúlványon, amely a Rabgyeling-chu völgyét elválasztja a Trape-chu völgyétől és tábort ütünk Kyinipuk tőszomszédságában, mintegy tíz mérföldnyire Shangtsedsongtól. Itt érjük el újra a *Hindustan-Tibet Trade Route*-ot: útvonalunk most már egybeesik Young útvonalával. Délután fölmegyünk egy régi várhoz, hogy átkutassuk romjait. A folyó balpartján tufába vájt számos troglodita lakást fedezünk fel; a barlangok mennyezetén lévő füstkéreg bizonyítja, hogy igen hosszú ideig laktak bennük.

Alaposan kikutatjuk és embereinkkel kikutattatjuk valamennyi barlangot: ez némi kockázattal is jár, mert a sziklafalak nem egyszer szinte meredek és ösvénynek nyoma sincs: a talaj töredezik és málladozik.

Az egyik barlangban ezer meg ezer *ts'a ts'a*-t találunk ; némelyik a X. századból való : formulák, feliratok és a legkülönfélébb istenségek képei vannak beléjük nyomva. Ikonográfiai és történelmi szempontból valóságos kincsesbánya. Egy másik barlangban egész könyvtár, össze-vissza hányva. Ezer meg ezer kéziratos lap, nagyobb részt régi írással ; nagyon sok tele van apróbetűs jegyzetekkel a sorok közt : beszédes bizonyítéka a valaha itt élt régi hitközségek tudományosságának és buzgóságának. Felületes vizsgálattal is megállapítjuk, hogy ebbe a barlangba behányták a Kanghiur teljes gyűjteményét, valamint a Tanghiurban foglalt magyarázatokat és tudományos szövegeket s a tibeti tudósoktól összeállított írásmagyarázatokat. Megmentjük a pusztulástól azokat a lapokat, amelyek véleményünk szerint leginkább érdemesek a tanulmányozásra.⁴⁶

Kyinipuk lakosaitól felvilágosítást kérünk a helység nevére vonatkozólag ; egyhangúlag azt mondják, hogy a falunak, amelynek romjait felkutattuk, *Trapa (gra pa)* volt a neve, és csakugyan, ez a név megmaradt a folyó nevében : Trape-chu, vagyis Trapa folyója. De egyik sem tud semmit sem a hely történetéről és hagyományáról.

Jóval a vár felett, a domb legszélén, őrködnek a fennsík vígasztalan magányosságán egy megszenstségtelenített és lerombolt *Lha k'an* vörhenyes falai. Benne nincs már semmi. Itt is a halál járt.

Trapa romjai alatt megy az út Toling felé.

Ma, nyolc órától tizenhét óráig, legalább négyszer süllyedt a hőmérséklet harmincöt fokról kilenc fokra.

Shangtse, augusztus 26.

Ma csak rövid ideig menetelünk : az út a Trape-chu mentén halad, hol a jobb-, hol a baloldalán a folyónak ; a karaván kénytelen folyton átkelni az egyik partról a másikra. A völgy végében, szemben velünk, Shangtse vörös *Gompa*-ja.

Megint csortenek és romok : a troglodita barlangok szinte szakadatlan sorban következnek egymásután. Ez a

völgy, Dsate-től Shangtseig, valamikor rendkívül népes lehetett, talán egyik legnépesebb része egész Nyugat-Tibetnek.

Az a körülmény, hogy a Sang (*Zan*) szó igen sűrűn előfordul ennek a vidéknek helyneveiben, megengedi azt a feltevést, hogy a *Zan zun* terület — amelyet Guge szinonimájának tartanak, vagy más források Guge egyik kerületének — éppen abban a körzetben volt, amelyen most áthaladunk.

Mikor Shangtse alá érünk, újabb hatalmas romok vonják magukra figyelmünket: a hagyományból, amelyet elmondanak nekünk, és a feliratokból, amelyeket egy régi *mani*-n olvasunk, megtudjuk, hogy a falu neve régen *Ru kyum* volt.

Megint újabb bizonyítéka tárul elénk a vidék pusztulásának: már régen tudtuk, például a portugál hittérítők-től, hogy ez a vidék már a régi időkben sem volt népes, és ez a feltevés észszerű is volt, ha arra gondolt az ember, milyen kegyetlen itt az éghajlat és milyen sovány a talaj. Viszont tény, hogy olyan terepen haladunk át, ahol valaha élet volt s ma csak sivatag van. Hogy miképpen csökkenhetett a lakosság ilyen szörnyű mértékben, nem tudjuk: valószínű, hogy előbb a háborúk és a politikai szabadság elvesztése Ladakh uralma alatt, később pedig Lhasa uralma alatt tette koldussá a vidéket és apasztotta ki az élet forrásait.

Abból, amit Andrade mond, arra következtethetünk, hogy Guge a maga idejében állandó kereskedelmi összeköttetésben volt Indiával: ezért virágzott fel. A Lhasából kiküldött kormányzók valóságos kiszipolyozási rendszert honosítottak meg, aztán a súlyos adók, a kereskedelmi forgalom csökkenése: mindmegannyi ok, ami előbb az elszegényedést, aztán az egyre nagyobb arányú elnéptelenedést előidézte.

Tizenegy óra tájt tábort ütünk. Alighogy mindent rendbehozunk, ugyanaz a tiszt, aki Rabgyelingben fölkeresett minket, megjelenik két szolga kíséretében, akik a prefektus szabályszerű tiszteletajándékait hozzák: árpalisztet,

tejet, meleg teát és vaját. A tisztt nem feledte el, milyen szívesen fogadtuk előbbi táborunkban s ezért a maga nevében is hozott ajándékot: két tojást; Tibetben ez az elképzelhető legritkább eledel.

A világnak ebben a részében a tyúk olyan, mint nálunk az elefánt: az ember mérföldnyi távolságból is megérzi, hogy hol van egy-egy. Az utolsó tyúkkal Namgia-ban találkoztunk.

Ez a tisztt, ki tudja honnan, megszerezte a maga tyúkját, hogy a tojásait felajánlja a prefektusának.

Shangtsedsong a síkságon terül el: ott van a prefektus szép, tágas, meglehetősen tiszta háza s körülötte négy-öt viskó; ezekben lakik a kísérete. A föld kevés és nyomorúságos.

Még mindig igen magasan vagyunk.

Shangtse nyári fővárosa a csaparangi prefektúrának; a prefektus itt lakik májustól novemberig, hogy megmeneküljön a hőségtől, amely Csaparangban és Tolingban elviselhetetlenül gyötrelmes. Itt a ladakhi hegylánc tövében vagyunk; ha a nap nem tűz bolondul a csupasz sziklára, felüdülünk.

Valószínű, hogy a Lhassából küldött prefektusok ezzel a kettős székhellyel a gugei királyok régi szokását utánozzák. A folyó túlsó partján, táborunkkal szemben ropant arányú várromok koronázzák a meredek domb tetejét. Nem olyan vár, vagyis megerősített kolostor, amilyeneket eddig láttunk. A helyi hagyomány is úgy emlegeti, mint királyi várat (*rgyal poi mk'ar*).

Valószínű, hogy Nyugat-Tibet közigazgatási beosztását Lhassa bizonyos mértékben a gugei királyság régi tartományi beosztása alapján dolgozta ki.

Jelenleg az egész óriási kiterjedésű területnek, amelyet Nyugat-Tibetnek nevezünk, s amelynek tibeti nyelven *Ngari korzum* (*mna ris ak'or gsum*) a neve, Gar a fővárosa; ez a két Garpon székhelye; négy tartományra oszlik (*rdson*, ejtsd: *zon*), mindegyiknek élén egy-egy *Zonpon* (*rdson dpon*), vagyis prefektus áll; a tartományok: Csaparang, téli fővárosa Csaparang, a nyári Shangtse; Rudok

tartomány, Dava tartomány (*Zla ba*) és Purang tartomány.

Vannak ezenfelül területek, amelyeknek élén félig független főnökök állnak; ilyen a sarangi és a *chumurti-rupon*.

A prefektusokat a lhassai kormány legalább három évre választja, de továbbra is megerősítheti őket hivatalukban; ez történt a csaparangi öreg *Zonpon*-nal, aki hat évig volt hatalmon, és most állítja össze a karavánját, hogy visszatérjen Lhassába. A lakosság rokonszenvét nem tudta megnyerni; ezért beszélik, hogy rengeteg vagyont harácsolt a tartományban; a yak-csordák és a birkanyájak, amelyek itt köröskörül legelésznek és várják az indulást, azt bizonyítják, hogy értesüléseink javarészt megfelelnek a valóságnak.

Délután a Laochela-n és a szomszédos hegyláncon havazik; a hőmérséklet az egész völgyben érezhetőn süllyedt. Ebben a shangtsedsongi táborban, mivel egy darab fa és egy maroknyi száraz fű sincs, kénytelenek vagyunk lótrágyát használni tüzelőnek; ezt a kormányzó istállóiból kaptuk, és nem titkoljuk, hogy kénytelenek voltunk méregdrágán megfizetni.

Augusztus 27.

Meglátogatjuk a *Zonpon*-t; nagyon kedvesen fogad bennünket háza legnagyobb szobájában.

Erre az alkalomra a rangjához illő díszruháit vette fel. Huszonhat éves; külseje és mőködése kínai tábornokra vall; rokonszenves, udvarias, beszédes; beszéd közben gépies mozdulattal pergeti rózsafüzére szeméit. Nagyon érdeklődik utazásunk, kutatásunk és az esetleges nehézségek iránt, amelyekkel útunkban még találkozhatunk. Megkérdi, hogyan jutottunk Indiába, hány napig tartott az utazás és melyik városból jöttünk. Nagy örömmel fogadja meghívásunkat, hogy ebédeljen velünk holnap a táborban, és mielőtt elbúcsúznék tőlünk, fényképeket kér hazánkról.

Délután, hogy a szertartásos udvariasságnak teljesen eleget tegyünk, tisztelgő látogatást teszünk az öreg kor-

Troglodita lakások Jangtangban.

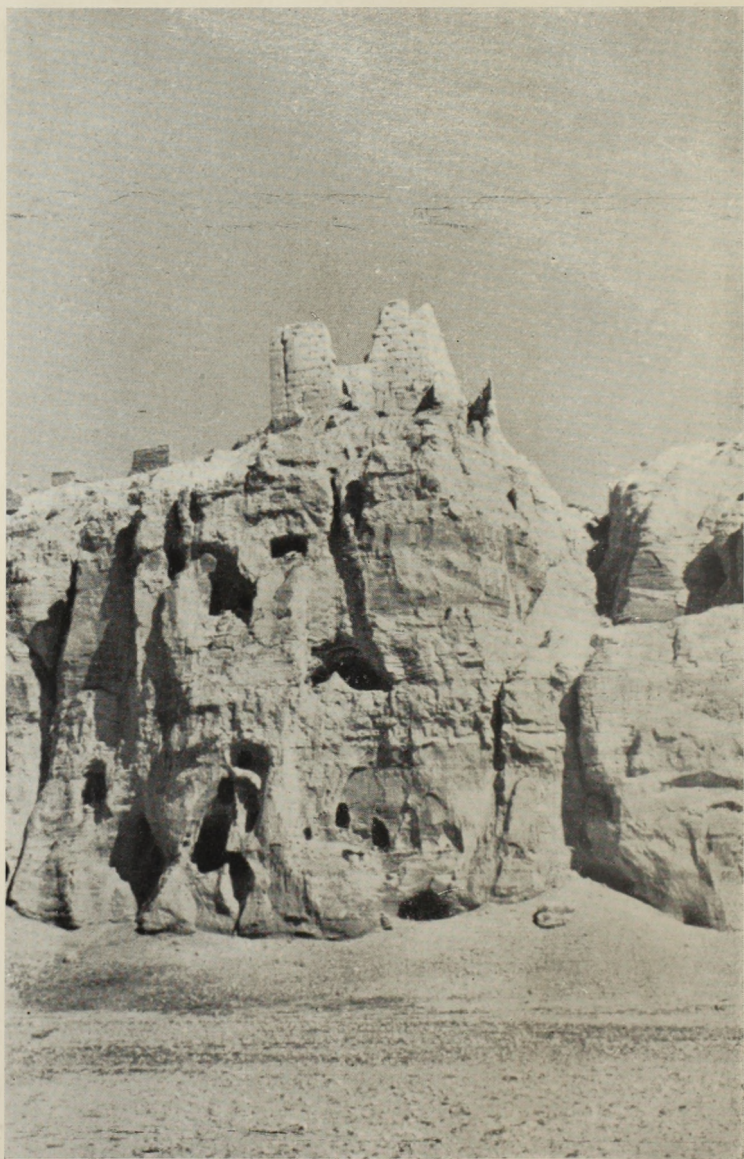
Troglodita barlang Jangtangban.

Tibeti teáskannák.

Rabgyeling. Modern falfestmények és festőjük.

Jangtang vára.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

mányzó feleségénél, aki nagyban készülődik az utazásra. Férje elment hazulról, hogy elintézze függő ügyeit.

A volt *Zonpon* felesége már nem fiatal: de egészen jól-öltözött és mozgékony, és ahhoz képest, hogy tibeti, meglepően tiszta; arca igen értelmes, de kissé durva. Szolgái szembetűnő alázatossággal engedelmeskednek parancsoló kezintéseinek.

Háza olyan, mint valami raktár; mindenütt faládák és yakbőrládák: ezekben van az egész zsákmány, amit férje, hatévi gyalázatos kormányzása alatt, összeszedett.

Nyaklánca remek: csupa nagy korall és türkíz, közepében gyönyörű nyolcszögletű *gau*; a *gau* közepén finom filigrán cikornyákba foglalt szép rubin. Kétségtelenül a legszebb *gau*, amit eddig láttunk. Lhassai munka. Úgy látszik, Lhassában és Khamban vannak a legjobb ötvösök; a kezükből kikerülő némelyik *gau* igazi művészi munka; apró domborművű díszítései: a sárkány, a *garuda*, a felhők, virágmotívumok, a jókívánság nyolc jele, aztán a hét gyöngy. Van mindenféle alakú és nagyságú; rendszerint négyszögletesek vagy téglalapalakúak, de néha kerek, különösen itt, Nyugat-Tibetben.

Ha a *gau*-t felnyitjuk, mindig ott találjuk benne a szanszkritnyelvű szent formulát (*dharani*), vagy, néhány ritka esetben, egész fejezeteit a buddhista misztika valamelyik híres szövegének; ereklyék mindig vannak bennük.

Augusztus 28.

Pontosan délben, két szolgája és személyes testőre kíséretében, megérkezik táborunkba a prefektus, mandarin-díszgyenruhában.

Részünkről nagy pazarlás ez az ebéd, a tibeti állam e magasrangú méltóságának társaságában, akit jobban érdekelnék a villák, kések és asztalkendők, mint a felszolgált finom fogások; csak egy kis konzerv-zöldséget fogad el, néhány szem olajban eltett olajfabogyót és kis pohárka konyakot; nem tudjuk, vajjon kíváncsisága nagyobb-e vagy a gyanakvása.

Kellemes társalgás közben velünk marad egészen három óráig. Késő este a tolingi *Khampo*-hoz intézett ajánlólevelet küld nekünk, amelyben melegen ajánlja jóindulataba az európai zárandókat és dícséri vallásos erényeit. Viszonzásul ezért a figyelmességért elküldjük neki ajándékba azt a törös botot, amelyet nagyon megcsodált a táborban tett látogatásakor, és néhány, természetesen páratlan számú, rúpiát.

Megnézzük a *Lha k'an-t*: egyetlen láma őrzi; bizonyosan valami nagy hibát követett el, mert a tolingi *Khampa*-tól azt a parancsot kapta, hogy egy álló esztendeig nem szabad elhagynia a kolostor területét.

Az út romhalmazok közt, *mani*-k mentén halad, jobbra néhány ősrégi csorten. Itt minden a pusztulást és a halált juttatja az ember eszébe. A troglodita lakások olyanok, mint a szemüregek, kajánul virrasztanak a megszenteltségtelenített oduk felett. A minket kísérő szerzetes inkább állat, mint ember. Némi ellenkezéssel nyitogatja ki a templom ajtóit; királyi szentélyben vagyunk; ugyancsak menthetetlenül pusztulásra van ítélve; falain XVI. századbéli freskók: ott látjuk a gyógyítás nyolc istenének óriási alakjait, mindegyiket a maga misztikus testtartásában, ott van Amitabha, mellette két hagyományos szolgája, a két *Tson k'a pa*. A főalakoknál jobban érdekelnék bennünket a részletek és a díszítés: pontossága és bája csodálatos.

Ezek a freskók a gucei művészet virágzásának aranykorából valók és hosszú hagyomány végső pontját jelzik; e hagyomány eredete visszanyúlik az indiai mesterekig, akiket Nyugat-Tibet királyai hívtak be földjükre.

Vannak ezeken a festményeken jellegzetes vonások is, és ezek alapján viszonylagosan eredeti gucei művészetről is beszélhetünk, amely független a Tibet egyéb részeiben kifejlődött irányoktól.

A középső cellában Vairocana óriási alakja: hagyományos szimboluma a kozmikus öntudat fényességének, amelyből a világegyetem érzékelhető sugárzásai kiindulnak és amelynek belső birtoka felülkerekedik a jelenségek világának hullámozásán és a Mahayana misztikáját lehell.

Az oltárokon mindenféle alakú és nagyságú szobrok, egymás hegyén hátán ; már nem támogatják őket azok a napi adományok, amelyeket az istentiszteletek rendje megkövetel a hívektől.

Kísérő lámánk aszalt barackot rágszál és sehogysem fér a fejébe, hogyan érdekelhet bennünket ez a templom, amelyben ő naponta hosszú órákat tölt el, bárgyú közömbösségben.

Shang, augusztus 29.

Korán indulunk ; Shangtse lakosai mind elköszönnek tőlünk, főképpen a nők : elárasztanak mosolyaikkal, az elmaradhatatlan baksis reményében. Újra a Trape-chu mentén haladunk, Shang irányában.

Megint romok mellett haladunk el, felkutatásuk újabb *ts'a ts'a*-kat juttat birtokunkba ; az egyik feliratból megtudjuk, hogy a hely neve *Kun lan* volt. De királynevek nincsenek. Mindeddig a *mani*-kon egyetlen követ sem sikerült találunk, amely megőrizte volna valamelyik gugei király emlékét. Úgy látszik, előbb a ladakhi hódítók, aztán a tibeti kormány, még a legcsekélyebb nyomát is eltüntette elődeinek. Szerencsére néhány király emlékét megőrizték az ajánlások azokban a régi kéziratokban, amelyeket felfedeztünk.

Shang néhány házból álló szegényes falu : két vár maradványai, az egyik a falu fölött emelkedő hegynyúlványon, a másik, roppant méretű, a folyó fölé meredő zord és sziklás hegyfal tetején.

Ornási rom : a törmelékhalmoz és a ledőlt falak fölött még most is magasan kiemelkedik néhány roppant *csorten* ; mintha utolsó, kétségbeesett harcukat vívnák az emberi nemtörődomséggel és az időjárás viszontagságaival.

Két kápolna van, mind a kettő a falué ; kulcsaikat sorjában a falu két-három családja őrzi.

Megszentségtelenített templomok : bennük víztől eléktelenített néhány festmény ; valamikor szépek lehettek, mint a shangtsei festmények is, és kétségtelenül ugyanabból a korból valók.

Az egyik sarokban könyv könyv hátán. Egy teljes Kanghiur; ennek már sok, többé-kevésbé töredékes példányát láttuk mostani vándorlásunk során; jó nagy lapokra van írva, régi írással, pompás betűkkel, a lapszélek vörösre vannak festve. Ha másolatok, akkor is sokszázévesek és *Rin c'en bzán po* és az első gugei királyok idejében készült eredetieket őriztek meg; minden tekintetben az indiai kéziratok külsejét utánozzák: a lap közepén két kis lyuk, ezeken húzták át a zsinórt, amely összefűzte a lapokat.

A kéziratosszent szövegek óriási mennyisége sok mindent bizonyít: nem csupán a nép jámborságát, hanem a szerzetesek és íródéakjaik tudományosságát és tájékozottságát is. Ma talán egész Nyugat-Tibetben nem akadna egyetlen ember sem, aki ilyen tökéletesen és ilyen biztos helyesírással tudna leírni szent szövegeket. Ezeket a másolatokat rendszerint a templomoknak ajándékozták, hogy vallási érdemeket szerezzenek maguknak: ez a magyarázata, hogy ugyanabból a szövegből ugyanabban a kolostorban több másolatot is lehet találni. A végén gyakran ott van a másoló neve és annak a neve is, aki a másolatot megrendelte, majdnem mindig vagy elhunyt hozzátartozói lelki üdvösségéért, vagy önmaga javáért.

Ezek a másolatok bizony pénzbe kerültek, mert a szerzeteseket és íródéakjaikat meg kellett fizetni. Ma már, még ha a nép olyan jámbor volna is, mint valamikor, bizonyosan nem volnának meg hozzá az anyagi eszközei, hogy ősei példáját kövesse.

Fáj látni a letűnt hitnek és jólétnek ezeket a nagyszerű emlékeit, egymás hegyén hátán, nagy halomban, a megszenteltségtelenített templom egyik sarkában, valamelyik *csorten* kamrájában, egy-egy troglodita barlang zugaiban. Képromboló düh söpört itt végig. Ezért ilyen kifosztottak és üresek a templomok. A pusztítás dühe talán akkor csapott le, mikor Zoravar megkísérelte Tibet meghódítását és tábort ütött Tirthapuri-ban, ahol már a halál várt reá: miközben Ghulam Khan, jó muzulmán létére, azt hitte, hogy egyenesen a paradicsomba kerül, ha tűzzel-vassal pusztítja a hitetlenek templomait.

A felső kápolnában megint kéziratok, vagyis inkább könyvtöredékek és néhány nagyon érdekes *thanka*. Nem nehéz meggyőznünk az öreg őrt, hogy a szent tárgyak ilyen gyalázatos elhanyagolása sokkal nagyobb bűn, mint ha eladja azokat olyan embernek, aki bizonyosan jobban megbecsüli őket.

Majdnem alkonyodik, mikor lemegyünk a táborba: vihar fenyeget. A nap sápadtan és halványan bukkan ki a komor viharfelhők közül, a várrom valószínűtlen csipkészetével szegélyezett hegy a nap utolsó sugaraiban fölfehérlik, mint ódon elefántcsont; köröskörül csupa éjfékete felhő.

Orkánszerű szél rázza és veri a sátrakat: holnap neki kell mennünk ennek a viharnak, mindig előbbre; még négy napos sivatagi út, mielőtt Gartokba érnének.

Augusztus 30.

Pihenő nap: mégegyszer meglátogatjuk a romokat; lemásolunk egy hosszú feliratot a második kápolnában és jegyzéket készítünk a tegnapi talált kéziratokról.

Augusztus 31.

Megkezdjük a kapaszkodást Laochela felé; az út nagy kiterjedésű rétségen halad át, amelyen népes vadszamárhordák rohannak. Rémülten menekülnek a karaván útjából, de tibeti buldoggunk, ez a veszekedett Chanku, villámgyorsan utánuk iramodik; most, hogy nincs rajta a lánc, kitör belőle fajtájának minden vadsága és fürgesége.

Délben hágóra érünk; itt szent követ mutatnak nekünk, amelyet a tibetiek igen nagy áhítattal tisztelnek; Padmasambhava pecsétjét látják rajta és ezért a helynek is ezt a nevet adták: Dsate, vagyis «pecsét». A sziklába vésett valóságos pecsét ez, bizonyosan emberkéz műve.

Kevéssel utóbb felütjük negyvennegyedik táborunkat, 4900 méter magasságban, kis térségen, zuhogó hegyi folyó partján; lehet, hogy a Trapechu vagy egyik mellékfolyója. Ezen az estén csakugyan nem tudjuk, hol vagyunk, mert

a távolságok, a völgyek, a folyók, sehogysem egyeznek térképeinkkel, és az útunkba került pásztoroktól szerzett értesüléseink eltérnek egymástól; némelyek azt mondták, hogy a Laochela alig négy mérföldnyire van, mások viszont erősködtek, hogy még legalább egy napi járóföldre vagyunk tőle. Egyik-másik emberünkön erős fejfájással kísért magas vérnyomás tünetei mutatkoznak. Nagyon hideg van, fúj a szél és kiadósan havazik.

Szeptember 1.

Kezdjük mi is a tibetiek módszerét alkalmazni és rendszerint rövid szakaszokban menetelünk; tekintettel a nagy magasságra, a kiállt fáradalmakra és az előttünk álló útra, nem akarjuk fölösleges módon kifárasztani a karavánt.

Átkelünk az első hágón és szűk völgybe jutunk; térképeink szerint ez a Sumna-folyó völgye; ez a folyó a Nenyanggon-ba ömlik, amelynek egészen a forrásáig el fogunk jutni. Délben fent vagyunk a Laochela-n, 5550 méter magasságban. Hózivatar dühöng; sok emberünk hegyibeteg. Azonnal megkezdjük a leereszkedést a meredeken a szűk völgybe, alig néhány száz méterrel lejjebb: kelet felől dühös, fagyos szél süvít. Egy órakor felütjük negyvenötödik táborunkat, körülbelül 5200 méter magasságban, kis füves térségen. Havazni kezd. Itt az ember igazán érzi a magányosságot; ennél szomorúbb és lehangolóbb helyet el sem lehet képzelni.

Elkelne egy kis napfény, amely sok mindent elfeledtet és színnel és derűvel vonja be még a legvígasztalanabb tájat is. Ehelyett dühöng a vihar, az ég fekete és a sátorban kell gubbaszkodnunk; olyan furcsa érzése támad az embernek, mintha már nem is remélhetné, hogy meglátja még a napot.

Szeptember 2.

Az éjszaka nagyon hideg volt; a hőmérséklet még a sátorban is zérus alá hat fokra szállt le. Hajnalban az egész tábor hó borítja; Chanku mindig a szabadban alszik s most

valósággal betemette egy hóhalom; csak az orra látszik ki belőle. Sietve felszedjük a tábort és gyors iramban megindulunk; szinte repülünk a heves és fagyos szélrohamokban. Újabb hágókon kelünk át, gyakran keresztülgázolunk rohanó vizeken és hegyipatakokon: útunkban chian-falkák, nyulak és a hómezők szélén vad yak-ok.

Embernek semmi nyoma.

Este felütjük negyvenhatodik táborunkat 3500 méter magasságban, kis folyócska partján. A fagy és a szél egyre erősebb; a sátorban is oly alacsony a hőmérséklet, hogy hálósákban kell aludnunk.

Szeptember 3.

Folytatjuk útunkat Nyugat-Tibet fővárosa felé, völgyről völgyre, hegynyeregről hegynyeregre; még mindig föl-felé kell kapaszkodnunk. Mielőtt az utolsó hágóhoz érénk, Chanku három farkassal találkozik és hiába hívogatjuk, elkeseredett dühvel utánuk veti magát.

Negyvenhetedik táborunkat a Ladakh hegylánc keleti oldalán ütjük fel, szemben Gartokkal, amely már nagyon-nagyon távolról fölsejlik a fennsík szürkességében. Alkonyatkor, hat óra tájban, a hőmérséklet körülbelül félóra alatt zérus felett huszonöt fokról lesüllyed zérus alá két fokra. Éjfél előtt, bent a sátorban, a hőmérséklet tizenegy fok zérus alatt.

Szeptember 4.

Meredeken ereszkedünk lefelé szűk völgytorkok és kiszáradt hegyipatakok mentén: aztán széles völgybe jutunk ki, amely a gartoki fennsíkba torkollik; balfelé, sárga és porladozó sziklákon hatalmas vár romjai. A Gartang-folyó itt sok ágra szakad és tavakká szélesedik, amelyeken minduntalan át kell gázolnunk: ilyenkor felülünk lovainkra. Elhaladunk a rusphui Korzod *skushok*jának tábora mellett: Közép-Tibetbe megy, zarándokúton van és egyúttal kereskedik is. Vele van családja és nagyszámú cselédsége; hosszú hajat visel, tarkóján összekötve; ez a *Gomcsen*-ek viselete is és azoké, akik Naropa törvényein elmélkednek:

csak hogy a világi érdekek élénkebben foglalkoztatják, mint szent mestereinek szigorú lelkigyakorlatai.

Végre megérkeztünk kutatóútunk kelet felé eső leg-szélső határára.

4700 és 4500 méter magasság közt váltakozó óriási fennsík ez; lomhán hömpölyög rajta a Gartang, az Indus mellékfolyója; roppant méretű folyosó két hatalmas hegy-lánc közt: egyik a ladakhi, amelyen épp most keltünk át; másik a Kailasa-hegylánc, amelynek embernemjárta csúcsai velünk szemben nyúlnak az égig. Ezek a hegységek enyhén hajló nyúlványokban és aransárga hegynyergekben végződnek, csúcsaik pedig örök hóba burkolódnak.

Könnyen érthető, hogy India és Tibet népe ezeket a hegyeket tette meg istenei székhelyeül.

Az első fővárosi napnyugta kimondhatatlanul szép. Mikor a nap lenyugszik, a keleti látóhatár, a Kailasa mögött, sokkal világosabb és ragyogóbb, mint a nyugati; ennek oka a rendkívül áttetsző égbolt és talán az örök gleccserek visszfénye. Mindkét oldalról óriási türkíz sugárkékék lövellnek ki, szétfolynak az égbolton és egymásba olvadnak a közepén. Mikor az éj közeledik, szüntelenül váltakoznak a színek ezen a fehér és gyöngyszínű, kristálytisza égen. A sötétség szinte áttetszővé világosodik az ezernyi szikrázó csillag fényétől; az apró fények, mint reszkető fáklyák tükröződnek a sátraink alatt békésen folydogáló és halkán morajló Gartang vizében.

Eddig is minden nap felvontuk a zászlót a táborra; de ma a szertartás ünnepélyesen folyik le.

Egybegyűjtjük a tábor vezérkarát és mikor a kis zászló vídáman lobog vékonyka rúdja ormán, valamenynyien római üdvözléssel köszöntjük. Olaszországnak egy kis csücske ez itt a Kailasa tövében: gondolatunk a távoli haza földje felé száll; június óta semmi hírt sem hallotunk hazulról.

Mikor Nyugat-Tibet fővárosáról beszél az ember, Gartokról, nagy városnak képzelhetné valaki. Pedig mindössze két ház van benne: az egyikben a Garponok laknak (*sGar dpon*), aztán van még néhány viskó a szolgaszemély-

zet számára, továbbá kisszámú s meglehetősen ingatag sátor; fekete gyapjúból való, nagy sátrak, ezekben laknak a kereskedők.

Ennek a helynek, ahol most vagyunk, nem Gartok a neve, hanem egyszerűen csak Gar; így hívják a másik falut is, északabbra Ladakh felé. A két Gart külön-külön névvel különböztetik meg egymástól; az egyik Garyarsa (*sGar dbya sa*), a másik Gargunsa (*sGar dgun sa*): vagyis «nyári székhely», ez, ahol-táborozunk és «téli székhely». Szóval Garyarsa tulajdonképpen Gargunsanak a dok-ja. A két falunak ez a két neve a *Garpon*-ok kettős székhelyéből ered; télen Gargunsában laknak, ez alacsonyabban fekszik és melegebb, nyáron pedig, a májustól novemberig terjedő időszakra, ide költöznek.

Tehát a két Gar a fővárosa ennek a roppant nyugattibeti tartománynak, amelyet Lhasa két magasrangú tiszt által kormányoz; ezek is három évre kapják megbízatásukat, de, mint általában szokás, még egyszer megerősíthetik őket hivatalukban, ugyanekkora időtartamra.

A páros hivataloskodásnak ez a rendszere tökéletesen megfelel a keleti diplomácia hagyományos és jól ismert bizalmatlanságának. Egyik kormányzó ellenőrzi a másikat, kivéve természetesen, ha arról van szó, hogy pénzt szipolyozzanak ki alattvalóikból; ebben a mesterségben rendkívül jártasak és egyúttal szövetségesek is.

Régen itt Gartokban erős katonai helyőrség volt: már Desideri beszél erről, aki 1715-ben járt ezen a vidéken; ugyanezt mondják a nyugattibeti Dogra hadikronikái.

Az akkor még független Ladakh szomszédsága, továbbá a tatár hordák portyázásai szükségessé tették az ilyen óvatossági intézkedéseket; talán a tegnapi látott romok is régi erődítmény romjai. Most katonának nyoma sincs, bár minden épkézláb embernek megvan a fegyvere és a poggyásza s bármikor fegyverbe áll a kormányzók parancsára. Valószínű, hogy a Pax Britannica közelsége fölöslegessé tesz minden katonai rendszabályt.

Meglátogatjuk a *Garpon*-t; bár ketten vannak s tulajdonképpen egyforma a hatáskörük, mégis az egyik *primus*

inter pares; ennek a neve Urgugon, a másiknak a neve Urguog; most csak az első van itthon. A második még nem érkezett meg és nem tudni, megérkezik-e egyáltalán. Csakugyan, egyik furcsa jellegzetességük ezeknek a magas méltóságoknak, hogy a Garpon helyettesíttetheti magát: erre van is néhány példa Nyugat-Tibet közigazgatási történetében.

Ezúttal a távollevő *Garpon* a feleségével helyettesítteti magát s ezért, az illendőség így kívánja, holnap majd tisztelgünk nála.

A *Garpon* nagyon udvariasan fogad bennünket a földszinti nagy szobában; megcsodáljuk a fából faragott, vörössel és arannyal kifestett kis templomot az egyik sarokban; egész sor tágas fürkéje van, tele kis szobrokkal és *Gau*-kkal. Sok Gyantse-szőnyeg és rengeteg láda van még a szobában, valamennyi yak-bőrből.

A *Garpon* jó ötvenes, nagy kínai szemüveggel, balfülén remek türkíz- és arany fülönfüggő. Pompás lakoma, amelynek főfogása a tea; ajándéka egy nagyon fontos könyv, a Kailasa és a Manosarovar útmutatója: kézikönyv, főképpen a zárandokok számára, akik ezeket a szent vidékeket látogatják, de teli van rendkívül érdekes földrajzi és történelmi adatokkal.

Sem az Urgu, sem a Garpon felesége úgyszólván sohasem hagyja el palotáját: de minduntalan látjuk őket, amint ott sétálgatnak a tágas verandán és felügyelnek a szolgálk munkájára. Egész sereg szolgáljuk van: most java-részüket azzal foglalkozik, hogy gyűjti a tüzelőt télire. Mindennap korán reggel kis yak-karavánok vonulnak ki és késő este térnek vissza, megrakodva a ladakhi hegylánc szakadékaiban gyűjtött gazzal. Ezt aztán nagy rakásokba halmozzák és innen szállítják Gargunsába, téli székhelyre.

A néppel és a kereskedőkkel a helyettes kormányzó tartja fenn az érintkezést; szemfüles lhassai tiszt ez, nagyon jól tud kínai nyelven is, és mindig ott kóvályog és kíváncsiskodik a kereskedők és a jövő-menő emberek közt. Hivatalos látogatásunkat is ő adja vissza, az Urgu fiainak

kíséretében, akik a szerzetességre előkészítő tanulmányokkal foglalkoznak, de most, úgy látszik, ideiglenesen szabadságon vannak.

Szeptember 7.

Ma bejelentettük látogatásunkat a távollévő Garpon feleségénél; előkelő, egészen arisztokrata külsejű asszony és főképpen egészen könnyedén társalog. Élénken beszéli el Nyugat-Tibet különféle tartományaiban férjével tett utazásait, különösen a legutóbbit és leghosszabbat, Lhassából Gartokba.

Nagyon szeretne velünk étkezni és mi értésére is adjuk, hogy részünkről ennek nincs semmi akadály: a tibeti illemtanál aztán ő intézze el a dolgot.

Közben Kalil tojást szerez; a Garpon feleségének nagy tojáskészlete van, tíznaponkint rendszeresen hozatja a tojást, zöldséget és gyümölcsöt Ladakhból. De sokkal több a készletben a záptojás, mint a jó.

Gartok nem csupán azért fontos hely, mert főváros, hanem azért is, mert Nyugat-Tibet legjelentékenyebb kereskedelmi gócpontja.

Bár a nagy vásár csak szeptember 25. táján van, máris számos kereskedő-karaván érkezett Almorából és Garhwalból; fölállították már nagy fehér sátraikat; ezekben laknak, alszanak és ezekben rakják ki árukészletüket.

Igen változatos árukészlet ez: legnagyobbbrészt szövetek, aztán ón és alumínium tárgyak, szögek, lakatok, Japánban készült fehér fém-gau-k, Shanghaiból származó nemezkalapok, fémcészék, cukor, fűszer, festékek. Kellemes meglepetéssel olvassuk sok vég szöveten a gyári jelzést: *Made in Italy*. Eddig még csak almorai és garhwali hindu kereskedők érkeztek; a kunavariak, néhány ritka kivétellel, nem jönnek el erre a vásárra; megállnak a különféle falvakban, ahol állandó szállítóik vannak, akiktől a sót és a gyapjút vásárolják. Nincs értelme, hogy idáig jöjjenek, mivel nincs eladni valójuk, azokat az árukat pedig, amelyeket a maguk földjére be akarnak vinni, máshol is megtalálják; és ha némelyek folytatnak is kiskereskedelmet

apró használati tárgyakkal, sokkal kényelmesebb nekik eladni ezeket az út mentén a karavánoknak és a zárándokoknak, vagy az útjukba eső kis falvak népének.

Nagyon sajnáljuk, hogy le kell mondanunk a találkozásról az angol kereskedelmi ügyvivővel, aki minden nyáron feljön erre a fennsíkra, hogy védelmezze az angol alattvalók érdekeit, akár kereskedők, akár utasok. Most Gyanimában van, ahol ugyancsak vásárt tartanak; ez a vásár körülbelül egy hónappal megelőzi a gartokit: hat-hét nap járásra van Gartoktól. Beérjük hát annyival, hogy üdvözlő levelet írunk neki, tájékoztatjuk útiterükről és kérjük, hogy ha teheti, ejtsen ő is egy jó szót érdekünkben a tolingi *Khampo*-nál.

Szeptember 8.

Nyolcadikán Khamból Gartokba érkezik egy igen híres láma; Gargunsába igyekszik, hogy visszavonuljon egyik *zamcan*-jába elmélkedni.⁴⁷ A Garpon megragadja az alkalmat, nagy tisztelettel vendégeli és különleges szertartásokat végeztet vele; majdnem egész nap és egész éjszaka ezekkel foglalkoznak mind a ketten. A *kanlin* rekedt hangja, a csengetyű csilingelése, a mágikus üstdob gyászos dübörgése fölveri ennek a végtelen magányosságnak csendjét.

A láma a *rDsogs c'en*, a «tökéletesek» szektájának híres aszkétája; ez a szekta jelentékeny *Bonpo*-csökevényeket őrzött meg és Padmasambhava-t és *kLon c'ent* tartja legfőbb mesterének.

Ez a láma a nagyhírű *Palden Devaghiazo* (*dPal ldan bDe ba rgya mts'o*) kedvelt tanítványa; Palden néhány évvel ezelőtt halt meg Purangban és most, mint *Dutob* (*agrub t'ob*) általános tiszteletnek örvend; ez a láma egyúttal társa a híres *Namka Dsime Dordse* (*Nam mk'a agigs med rdo rje*) lámának, akivel Tucci 1931. évi útján Lippa-ban találkozott s aki még most is ott lakik.

Sikerül barátságot kötnünk a khami lámával. Neve Nakcsenghelon (*Nag c'en dge slon*): azt beszélük róla, hogy ritka tökéletességek és csodálatos erők birtokában van.

A földre kuporodva beszélgetünk a buddhista miszti-

káról, ezen a határtalan fennsíkon, amely a látóhatár szélén, Ladakh felé, szinte összeolvad az éggel.

A világ, ezekben a pusztaságokban, távoli álomnak tűnik fel, mintha valami láma varázslata más világokba ragadott volna bennünket; egyike azoknak a ritka pillanatoknak, mikor úgy érezzük, mintha énünk kiszabadult volna a valóság kötelékeiből.

Az aszkéta, mikor észreveszi, hogy egyikünk követni tudja vallomásaiban és élményeinek kinyilatkoztatásában, magával visz bennünket a misztikus valóságok ismeretlen síkjaiba, lényünk örvénylő mélységeibe, ahol — gyakran rendszertelenül és egymásnak ellentmondón — hatalmas erők kavarnak, amelyek nem bukkannak fel ugyan mindig a tudat fényének felszínére, mégis egyéniségünk alapját alkotják; az uralom és a kormányzás olyan rendszereit magyarázza nekünk, amelyek összekötik az anyagi világot a lelkivilággal és az indotibeti hagyomány szerint előidézik a misztikus újjászületést. És bebizonyítja nekünk, hogyan lehet gyakorlatilag megvalósítani azokat az eszményeket, amelyekről egyikünk oly sokat olvasott azokban a régi tibeti kéziratokban, amelyek bizonyos kulcs nélkül csak talányos írások és furcsa szimbolumok maradtak.

Végül szívesen megadná nekünk a lelki beavattatást, feltéve, hogy jó tanítványok szokása szerint vele mennénk elmélkedni, az ő vezetése alatt, tizenkét esztendőre, Tibet valamelyik barlangjába.

Ez a szám hirtelen visszaránt bennünket az élő valóságba. A tibetiek, mint általában a keletiek javarésze, nem ismerik az időt, nem tudják, mi az a zsarnoki és végzetes múlása egyik órának a másik után, ama pillanat felé, amelyet már nem tudunk majd a többihez számítani.

De ha az emberiség két csoportra oszlik, a tagadók és az állítók, a dolgozók és az elmélkedők csoportjára és ha mind a kettő éli és megvalósítja ezt a felfogását: mi egyéb szempontunk lehet a választásban, hogy az egyik utat kövessük-e vagy a másikat, mint annak a kollektív léleknek

öszönös és megmagyarázhatatlan hangja, amely alakított bennünket? Az aszkéta egyedül indul el tibeti remeteségébe, mi pedig újra rendezzük a karavánt, hogy megkezdjük útunkat visszafelé.

Szeptember 9—13.

Kényszerű pihenő napok. Még nem tért vissza az a két emberünk, akiket Namgiából Rampurba küldtünk, hogy táviratilag pénzt kérjenek a banktól, felvegyék és elhozzák nekünk; az, amit magunkkal hoztunk, fogyófélben van: és ezen a tájon nem fogadnak el más pénzt, csak ezüstöt: egész Spitiben és Tibetben éhen halna az, aki csak papírpénzt hozna magával.

Akármilyen szép is a vidék, ez a hosszas várakozás végül is kezd unalmassá válni. Embereink is unatkoznak és azzal ütik agyon az időt, hogy titokban, — mivel nem akarják megsérteni a tibetiek vallási érzékenységét, — kifogják a Gartangban fickándo-zó halakat.

A szakács meg akar lepni bennünket és ilyen-t talál fel ebédre: de olyan nyálkás és annyira teli van szálkával, hogy nem bírunk enni belőle.

Megbarátkozunk Gartok egész lakosságával, megismerjük titkaikat, bajaikat, betegségeiket. Az öreg Urgu intézőjének nagy és jól fölszerelt sátrában sűrűn megfordulunk; Gartok minden férfia itt szokott találkozni; *csan*-t isznak és kockáznak, ezzel verik el az időt. Barátsága révén sok jelentékeny tárgy jut birtokunkba: szép kis gyűjtemény prehistorikus tárgyakból és egy festett kézirat, amely a nagy mesterek, a *bKa' rgyud pa*, tiszteletére szerzett énekeket tartalmazza, hangjegyekkel együtt.

Ebben a nyugalmas és tétlen életben egy-egy karaván, vagy új ember érkezése máris nagy esemény; ilyenkor valamelyik emberünk hátán átkelünk a folyón, amely elválaszt bennünket a helységtől és nyomban kíváncsiszkodunk, beszélgetünk, nézelődünk; ma egy muzulmán kereskedő érkezett Ladakhból; Lhassába igyekszik s itt pihen néhány napot, megvárja karavánja zömét; beszél utazásairól és élményeiről, olyan méltóságos ábrázattal,

ahogy csak gazdag muzulmánok tudnak; egyszer khami varázslómesterek jönnek, máskor *Saskyapa* szerzetesek, akik a főnökük lepedőnagyságú rendeletével járnak mindenfelé, hogy alapítványokat és adományokat gyűjtsenek a kolostornak; aztán nomádok jönnek, Isten tudja honnan és mennek, Isten tudja hová s végül purangi emberek, akik fakupákat és dobokat árulnak.

Van itt egészen új, kis templom is; a *dGelugspa*-szekta temploma s Toling fennhatósága alatt áll. Csak egy öreg szerzetes van itt, aki reggeltől estig majdnem szakadatlanul kornyikál.

A tágas udvarban néhány szolga yak-bőrből vastag hevedereket készít; ez az egyetlen ipar, — ha ugyan annak lehet nevezni — aminek némi nyomát felfedezhettük ebben a furcsa országban.

Pontos értesüléseket szerzünk a Tolingba vezető utak felől. Két út van; az egyik *Ayi-la*-n keresztül a dunkari *Saskyapa* kolostorba vezet, a másik a *Bogo-La*-i út, amelyen Young járt. Az utóbbi mellett döntünk, mert ha magasabban visz is, de rövidebb és valamivel kényelmesebb. A Tolingba igyekvő kevés karaván mind *Bogo-La*-n megy keresztül.

Szeptember 14.

Délelőtt megérkeznek embereink a rúpiákkal; látjuk, amint felbukkannak a látóhatár szélén, két sántikáló, minduntalan meg-megálló kis számárral. Pedig Namgiában megmondtuk nekik, hogy a lehető leggyorsabban térjenek vissza hozzánk.

Hogy időt nyerjünk, tizenkettőre rendeljük az elindulást; két ló hiányzik: embereink attól tartanak, hogy elsüllyedtek a Gartang iszapos mocsaraiban.

Újra végigmegyünk az egész síkságon, több ízben és mindenféle nehézségek árán átgázolunk a Gartang rengeteg elágazásán és kezdünk felkapaszkodni egy névtelen, szűk völgyben, amely *Bogo-La*-ba visz. Este táborot ütünk a folyó partján, körülbelül 4650 méter magasságban.

Szeptember 15.

Meglehetősen hosszú menetelés után feljutunk a hó hátáráig; tábort ütünk körülbelül 5300 méter magasságban.

Ez a völgy rettenetesen zord és lehangoló; az esti ködön keresztül táborunktól néhány száz méternyire csapzott és kiéhezett farkasokat látunk vonulni; alattomosan lopakodnak fel a hágóra, talán karavánunk csalogatja őket. A hómezőkön sok vad yak kóborol. Napnyugta után nyomban erősen havazni kezd és hamarosan minden fehér körülöttünk. Szinte légmentesen elzárt sátrunkban megünnepeljük ötvenedik táborozásunkat; egy pohárral több párolt *csant* iszunk egymás egészségére.

Szeptember 16.

Még nincs dél, mikor átkelünk a *Bogo-La-n*; ez egyike a legmagasabb hegyeknek a Himalayának ezen a részén. (körülbelül 5900 méter). A hegyorom táján rengeteg a hó, a karaván csak nagy ügyel-bajjal tud átmenni rajta: de hiába dühöng a jeges szél, hiába fenyeget vihar, sokáig álldogálunk idefent, hogy megcsodáljuk a legszebb tájképet, amelyet életünkben láttunk. Kelet felé, most már nagyon messze tőlünk, a Kailasa hegyláncát szinte egészen beburkolják a viharfelhők: a hágótól délre, köztünk és az indiai Himalaya hegyhullámai között, sárga hegyek és fennsíkok tengere: a vizek fantasztikus útvesztőket rajzoltak ki rajtuk.

Amint lejjebb ereszkedünk, fokozatosan csökken a fáradság, könnyebben lélegzünk és fürgébben járunk. 4800 méter magasságban, ahol este tábort ütünk, úgy érezzük, hogy a levegő nyomasztó, mint mikor az ember a hegyről hirtelen lemegy a tengerhez. Hétkor már ágyban vagyunk; odakint havazni kezd.

Dongbo, szeptember 17.

Gyors menetelés a folyó mentén. Egy órákor már táborban vagyunk a kis Dongbo faluban, ahol végre megint fákat látunk, árpa- meg cirokföldeket.

Rabgyeling kolostora.

A csaparangi prefektus.

Shangi templom.

Shang váranak romjai.

Toling a magasból.

A Gompa belseje.

Akármilyen szegényes és silány is ez a növényzet, mutatja, hogy jóval alacsonyabban vagyunk.

Dongbo falu gyakorlatilag a tolingi kolostor hűbére ; a hely nagyon régi ; a fölötte emelkedő dombokon templomromok és csortenek. A nők ebben a faluban megint olyan viseletben járnak, amilyenel, ha jól emlékszünk, nem találkoztunk azóta, hogy Spitit elhagytuk. Mikor messziről meglátják, hogy jövünk, az útra, amelyen be kell jönnünk, leterítik ruhájuk egy-egy szövetdarabját s rászórnak néhány árpakalászt : ez a hódolat jele és az idegennek bizony gavalérosan viszonznia kell.

Megfigyeljük ezeknek az asszonyoknak a fülbevalóit : egészen másfélék, mint amiket eddig láttunk ; kerek rozet-ták, közepükben korall, köröskörül filigránmunka.

Toling, szeptember 18.

Megindulunk Toling felé. Az út jobboldalán, domb tetején, gigászi várak romjai.

A talaj egyre egyenetlenebb ; bejutunk egy nagy völgybe, ahol régi épületek romjai fehérlenek. Vezetőnk közli velünk, hogy a helység neve Drinsa : ma egyetlen lélek sem lakik benne. De a kis templom ugyanolyan alaprajzú, mint a legrégibb gugei kápolnák : a csortenek átkutatása teljes mértékben kielégíti várakozásunkat : a bennük megmaradt *ts'a ts'a*-k talán a legrégibbek, amiket eddig találtunk. Az út agyagos sziklán kúszik fölfelé ; olyan meredek, hogy csodaszámba megy, hogyan bírnak a lovak felkapaszkodni rajta ; aztán természetes alagútba torkollik, amely olyan szűk, hogy a ládák minduntalan odakoccannak a falaihoz.

Szűk és mély aknákba jutunk : fantasztikus várfolyosók ; helyenkint széles térségek, följük szeszélyes és púpos bástyák és kúpok tornyosulnak, vagy egy darabból faragott magányos oszlopok emelkednek, roppant oszlopfőkkel. Vezető nélkül lehetetlen volna előrejutni ebben a bonyolult útvesztőben. Az ólomszínű és fenyegető égbolt tűnékeny és lehangoló színekkel festi meg ezt a vígasztalan tájat. Mintha lidércnyomás ülne rajtunk. És kapaszkodunk és

ereszkedünk ezen az úton, amelynél fantasztikusabbat elképzelni is lehetetlen.

Végre fölérünk egy hirtelen felbukkanó hágó nyergére : szemben velünk, még jó messzire, a hullámzó sárga sivatagban, felvöröslik Toling kolostora, roppant horpadás közepében, amely fölött vad össze-visszaságban meredeznek a legfurcsább alakú hegyek. A hágó alatt, a két ciklopsi sziklaoszlop közül, lomhán bújik ki a Sutlej kelet felől s mintha méltóságos lassúsággal folydogálna, hogy simogassa a szent földet.

Megállunk a Sutlej partján, a híres tolingi lánchíd fejénél ; az a néhány utazó, aki erre járt, egészen Gérard idejéig, mind megemlíti ezt a hidat.

Csakugyan teljesen új típusú híd ez, legalább ezen a vidéken ; ezt, nem úgy, mint a szokásos *cantilever*-hidakat, — egyébként ezek is meglehetősen ritkák a világnak ebben az elhagyatott részében — hatalmas láncok tartják ; a lánc szemei kézzel készültek és a rozsdásodásnak legcsekélyebb nyomát sem mutatják ; annyi esztendő után is fényesek, mintha csak tegnap készültek volna. Karavánunk nagyon óvatosan halad át a hídon, amely mégis ijesztően inog. A hídtól a *Gompa*-ig még egy óra járás. Négykor tábort ütünk Tolingban, kis völgyben a kolostor mellett. Közeli táborozik a főnök is, a kíséretébe tartozó lámákkal és nagyszámú szolgaszemélyzettel.

Imádságok, énekek, zene, egészen napnyugtáig : valósi szertartásokat végeznek.

Szeptember 19.

A kazei láma és a poo-i Lamberdar nevünkben látogatást tesz a *Khampo*-nál és átadja neki a csaparangi Zompon levelét, hódolatunkat és illendő pénzadományunkat, amely nagyobb, mint amennyit a polgári hatóságoknak adtunk.

Tibetben aggodalmas gonddal ügyelnek a rangsorra : nem kétséges, hogy a tolingi *Khampo* méltóságánál és rangjánál fogva is fölötte áll valamennyinek. Még a Garpon-oknak is hódolniuk kell előtte s meg kell hajolniuk, ha találkoznak vele.

Mint a Garpon-okat, a Khampo-kat is háromévenként küldik ki Lhassából, hogy kormányozzák a tolingi nagy kolostort; mellé világi embert is neveznek ki; ez a Chansod vagyis a vagyonkezelő munkáját végzi.

Kettejük működési köre teljesen el van választva egymástól és nem ütközhetik össze: a Chansod felelős még a szerzeteseknek és a kolostortól függő sok-sok embernek a fegyelméért is; a *Khampo* csupán vallási és egyházi kérdésekkel foglalkozik.

A most hivataloskodó *Khampo* nemrégiben jött ide: a Lhasa melletti Depung-kolostor doktora (*dGe ses*). Hogy Toling már nincsen *Rin c'en bzan po* egyre megújuló megtestesüléseinek fennhatósága alatt, holott az ő fordítói működése szorosan összefügg ezzel a kolostorral, az könnyen megmagyarázható, ha meggondoljuk, hogy ez volt a tulajdonképpeni királyi templom és ennél fogva közvetlenül a gugei királyoktól függött; mikor az uralkodóházat elűzték és Guge-t bekebelezték Ladakhba, majd Lhassába, a Gompa, minden javaival és vagyonával együtt az új kormányra szállt. A Khampo nagyon kegyesen fogadja küldeményeinket és hogy megállapítsa kolostori látogatásunk módját, idejét és mértékét, magát a Chansod-ot küldi táborunkba, két szolgálóval, akik rengeteg aszalt gyümölcsöt hoznak.

Hosszú és kellemes beszélgetés után, — amelynek során a Chansod igen nagy érdeklődést mutat pisztolyaink iránt, ismételten megnézi és kipróbálja őket — végre megérti, hogy ha módunkban lesz részletesen tanulmányozni a *Gompa*-t, nem lesz oka panaszkodni, hogy nem voltunk eléggé bőkezűek. Sokkal nehezebb kicsikarni tőle az engedélyt, hogy fényképezhessünk: már az is nagy szó, hogy megnyílhatnak előttünk ennek a legszentebb helynek a kapui, hiszen a lhassai kormány kereken megtiltotta, hogy bárkinek is megmutassák; nem is szólván a fényképezésről. De addig-addig kérleljük, annyi félre nem érthető ígéretet teszünk neki, hogy végül, legnagyobb örömünkre, mindent engedélyez.

Azonban ma nem lehet meglátogatni a templomot,

mert a szerzetesek valami szertartást végeznek; csak az épület külsejét és alaprajzát tanulmányozhatjuk.

Toling ma tulajdonképpen csak magából a kolostorból áll; mert alig lehet falunak nevezni a közelében épült néhány sárviskót, vagy az agyagos sziklák falába vájt néhány barlangot, amelyekben a kolostornak és főméltóságainak világi szolganépe lakik. De valamikor bizonyosan nem volt ez így; a völgyre ereszkedő hegynyúlványokon, a kolostortól délre, sok régi épület romjai maradtak meg: némelyek valószínűleg kolostorok vagy kápolnák voltak, ezt bizonyítják sötétvörösre festett falaik; a többiek magánlakások és királyi várak lehettek: csakugyan, Andradétól tudjuk, hogy itt lakott Guge király anyja, mikor Andrade, királyi pártfogójával együtt, eljött ide meglátogatni őt, 1624-ben.

És köröskörül, mint máshol is, rengeteg troglodita barlang.

Itt is egész tragikus valóságában látjuk a nyomait annak a végzetes pusztulásnak, amely ezt az országot lassankint határtalan sivataggá változtatja.

Az árpa oly gyéren nő az apró földeken, hogy még csak zöld folttal sem színezi a fakó sziklákat.

Az egyetlen, ami még ellenáll: a kolostor, a maga roppant tömegével, s falai, amelyek — mint a *mandala*-k misztikus diagrammájában — körülhatárolják szent területét. E falak között tömörül a rengeteg csorten, a kápolnák, a templomok: mind skárlátvörös, mint a szerzetesek kazakjai; és a napfény megragyog a főtemplom aranykupoláján.

A falakon kívül, mind a négy sarkon, bár egymástól nem egyenlő távolságban, egy-egy Labab csorten (*Lha babs mc'od rten*), vagyis olyan csortenek, amelyeknek minden oldalán egy-egy lépcsőzet van; ezek az indo-tibeti hagyomány szerint azt jelképezik, mikor Buddha felment Tusita paradicsomába, hogy hirdesse a törvényt anyjának, aki földi halála után oda jutott.⁴⁸ Az északnyugati csortenben, a szerzetesek közlése szerint, megmaradtak *Rin c'en bzán po* ereklyéi. Nem lehetetlen, hogy a hagyomány mé-

lyén valami történeti igazság is rejtőzik. Aztán köröskörül végeláthatatlan sorban nagy és kis csortenek, magányosan és csoportosan; egy-egy sorban száznyolc, minden oldalról körülölelik a szenthelyet s tömegükkel és romjaikkal hirdetik a régi emberek jámborságát.

Szeptember 20.

Három órakor, lámánk és a Lamberdar kíséretében meglátogatjuk a főnököt; szívesen fogad sátrában.

Majdnem két óra-hosszat igen élénken társalgunk a Khampo-val, közben teát hörpintgetünk; a sátor ajtajában tarka tömeg kíváncsiskodik és figyel bennünket.

Megmutatjuk a Khampo-nak az *Indo-Tibetica* első két kötetét; különösen érdekli a *Rin c'en bzán po*-ról szóló függelék és a tibeti nyelvű lapok, a nagy szent életrajzával.

A Lotsava életéről és a gugei királyokról szóló adatok java, sőt majdnem mind, új a Khampo-nak és papjainak: az egész országban nincs *Rin c'en bzán po*-nak egyetlen *rnam t'ar*-ja sem; így hívják tibeti nyelven az életrajzokat.

Sehogysem fér a fejükbe: hogyan érdekelhet egy külföldit ennyire egyik legtiszteltebb szentjük élete, hiszen ők maguk semmit sem tudnak már róla.

Feltétlenül szeretnék megkapni a könyv egy példányát, hiszen ennek a könyvnek utolsó lapjain, gyönyörű betűkben, össze van gyűjtve mindaz, amit a tibeti irodalmi hagyomány még nem tud a lamaizmus egyik legnagyobb alakjáról. Most könnyű meggyőzni őket, hogy utazásunk célja tulajdonképpen zarándoklás azokra a helyekre, ahol a nagy Lotsava élt és elmélkedett: az iránta való szeretet vezérelt és lelkesített bennünket rengeteg viszontagságainkban. Most aztán a Khampo őszinte és szíves barátságot köt velünk; minden gyanúja eloszlott: most már bizonyosan megnyílik előttünk a kolostor minden kapuja.

Alkonyat tájban a kazei lámával felmegyünk a nagy *Gompa* fölött emelkedő agyagos hegyek oldalába és csúcsára, hogy felkutassuk a romokat. Ez nem a régi Toling, mint Rawling gondolta, hanem a szerzetesek nyári lakóhelye.

Láttuk, hogy Tabo-ban is, az évszakok szerint, két lakóhelyük van a szerzeteseknek.

Félig beomlott folyosókon megyünk előre és régi kápolnák titkos magányába jutunk; bár évek hosszú során át pusztította ezeket az időjárás minden viszontagsága, belsejükben még most is pompás freskók és finomművű, színes stukkószobrok maradványai bukkannak elénk. Legtöbb az ijesztő istenség: az alkonyodó nap bizonytalan fénye és villamos lámpáink hirtelen meglevenítik ezeket a megszenstségtelenített templomokat.

A megszenstségtelenített és rombadőlt kápolnában még ott virraszt zürzavarosan gomolygó, fenyegető karjaival Dordse Dsigcsed (*rDorje ajigs byed*) hatalmas alakja; egyik legrettenetesebb megnyilatkozása ez Manjusri-nak s az a hivatása, hogy elűzze a gonosz befolyásokat és a szent törvénnyel ellenkező erőket.

Távolabb, a romladozó falakon, alvilági istenek hosszú sora van ábrázolva, körülöttük szétmarcangolt emberi testrészek, mint gyászos cífrázatok ugyanezeket az istenségeket láttuk már Kangban is.

Ez a negyvennyolc Narag; mindig lesben állnak, hogy megragadják a haldoklót; meg kell engesztelni őket, hogy a másvilágra induló lélek elől ne zárják el az utat Amitabha paradicsomába.

Földalatti alagút köti össze a hegy két oldalát: ezen keresztül felmegyünk egy másik templom romjaihoz; ez a templom a síkságról nem is látható; a földalatti üregekben igen sok kéziratlap, stukkó és papírmásé szobortöredék és rengeteg *ts'a ts'a* akad elénk.

Mindenütt romok. Az egyik földalatti barlangnak olyan szűk a nyílása, hogy alig tudunk bemenni; itt megint fa és stukkó szobortöredékeket találunk, aranyozott vörösrézkeretek töredékeit — ezek valamikor valószínűleg óriási méretű képeket kereteztek — aztán egész könyvtárt, összevissza hányva: a Kanghiur és Tanghiur régi másolatainak rendetlenül összekeveredett maradványai ezek; néhány lapon még megvannak a gyönyörű miniatűrök. Ezek a könyvdíszek bátran felvehetik a versenyt a mi renaissance-

kori miniatűrjeinkkel és nem lehetetlen, hogy menekült indiai művészek alkotásai; valószínűleg a muzulmán megrohanás kergette őket a megszenstségtelenített indiai egyetemekről erre a vidékre, ahol megújhodott erőben virágozott a buddhizmus.

Ezt a helyet Young is meglátogatta; a lámák tudta nélkül innen hozta magával azokat a szobortörödékeket és könyveket, amelyeket aztán a lahorei múzeumban helyezett el.⁴⁹ Mi is keressük a módját: hogyan követhetnők példáját. Ez kötelessége is a tudósnak: a tibetiek nem törődnek egyházi épületeikkel és a bennük rejlő kincsekkel; közömbösen nézik a drága anyag pusztulását, pedig őseik ebben fejezték ki jelképesen reménységeiket, ezekben foglalták írásba misztikus látomásaikat és metafizikai rendszereiket, és ezekben jegyezték fel politikai életük krónikáját.

Szeptember 21.

A kolostor főnöke megengedte, hogy minden korlátozás nélkül lefényképezhessük a kápolnákat és a freskókat és rendelkezésünkre bocsátotta a szerzetesház egyik legderekabb és legértelmesebb lámáját. Ez az ember mongol Gelon (*dGe slon*), Tashilunpoban tanult, az egyetlen, aki tud írni-olvasni s annyira amennyire ismeri vallását és az írásokat. A Gompa-ban ma nincs több harminc szerzetesnél, de Andrade idejében ötszázan voltak.

Alighogy megkezdjük körútunkat, észrevesszük, hogy elődeinknek csak részben mutatták meg a kolostort: éppen ezért szükségesnek tartjuk elkészíteni a tervrajzát, hogy Youngét kiegészítsük.⁵⁰

Külsőleg a zárt kolostorterület legészakibb részén emelkedő legnagyobb templom a *mandala* alakját mutatja; ugyanezt az alaprajzot már máshol is megfigyeltük: ugyanilyen rajzú a középső kápolna is, vagyis keresztalakú, mint ahogy a *mandala* diagrammája is a kereszt; a *mandala* eredetileg és vázlatosan mindössze egy gócpont, s négy vonal indul ki belőle a négy sarkpont felé: szimboluma a világegyetem kisugárzásának az őselvből; ebben az esetben

Vairocana. A templomban ábrázolt Tantra-ciklus a Vajradhatumandala: erre vonatkozólag óriási misztikus és liturgikus irodalom van a Tanghiurban. Vairocana szobra középpontban, keletre Aksobhya, délre Ratnasambhava és így sorjában Amitabha és Amoghasidhi.⁵¹ A kereszt karjait alkotó kápolnákat a szó szoros értelmében elborítják a legremekebb freskók: itt van az egész Mahayana-panthéon s főképpen a Sarvavid Vairocana, a Guhyasamaja és a Samvaratantra ciklusaival összefüggő istenségeket oly eleven színekkel, oly friss rajzzal és oly pazar díszítményekkel ábrázolják ezek a festmények, hogy máshol hiába keresnénk hozzájuk foghatókat. A hagyomány szerint *Rin c'en bzan po* rendszerint Ratnasambhava kápolnijában tartózkodott; a legenda talán a *Rin c'en bzan po* és a *Rin c'en abyun ldan* nevek hasonlóságából származik; ez az utóbbi tudniillik Ratnasambhava tibeti neve.

A templom máig megtartotta régi nevét: nem csupán úgy emlegetik, mint *Ye ses od* templomát, — ez a híres gugei király hívta Tibetbe Atisa-t és ugyancsak ő volt *Rin c'en bzan po* pártfogója, — hanem másik neve is van: *Palpeme Luntrub Lakan* (*dPal dpe med lhun gyis grub pai Lha k'an*). A tibeti művelődés híres helye volt ez: mert a buddhista dogmatika és misztika számos könyvét falai közt és kápolnáinak csendjében fordította tibeti nyelvre a pandit-ok és lotsava-k válogatott csoportja; ezek Indiából jöttek s átültették az örök hó országába a már-már hanyatló buddhizmust.

Mélységes tisztelettel járunk ebben a templomban; ma már alig ismert gondolkodók és aszkéták tömege szórta innen egész Tibetre azt a szellemi világosságot, amely máig sem húnyt ki egészen; és őszinte meghatottsággal gyujtatjuk meg a fogadalmi lámpákat isteneik elmélkedő szobrai előtt.

Egy vallás értéke abban van, hogy milyen erővel és őszinteséggel él és valósul meg a hívő tudatában, mert semmi más biztosítékunk nem lehet tartalmának feltétlen igazságáról, mint az egyén vagy a közösség érzelmének és értelmének mindig viszonylagos és esetleges helyeslése. A vallás

kézzelfogható valósága az, hogy igazsággá válik az emberek tudatában, elevenítő erővé alakul, ellenállhatatlan ösztönzéssé, hogy átvigyük közvetlen tudatunkba a tartalmát.

Ezek előtt a szobrok előtt, amelyek századokon át fogadták a kegyelemért vagy segítségért alázatosan és vak hittel könyörgő nemzedékek félénk áldozati ajándékait, ezek előtt az emberek előtt, akik elnyomták testi vágyaikat, elidegenedtek az élettől és mindent feláldoztak, hogy szinte megsemmisüljenek és beleolvadjanak a misztikus elragadtatásaik szenvedélyéből fakadó kimondhatatlan révületekbe és boldogságokba, — mi a szellem legnemesebb megnyilatkozásainak kijáró tisztelettel hajoltunk meg. Ez talán igazibb valóság az anyaginál, mert egy egész közösség legmélységesebb, legerősebben átérzett és legbensőségesebben átélt eszményi sóvárgásainak kézzelfogható és eleven vetülete: szellemi kincs, kíséri és erősíti ezt a népet történelmének egyre megújuló hányattatásaiban és talán mindenképpen egyike annak a sok illúciónak, amit — az idő végzetes múlásában, a dolgok elháríthatatlan rohanásában és eltűnésében — az emberiség önmagának teremtet, hogy úgyszólván kiszabadítsa magát a rettegett és kikerülhetetlen halál bilincseiből.

Miután lefényképeztük a falakat, a szobrokat és a részleteket, kijövünk *Ye ses 'od* templomából és sorra látogatjuk a körülötte lévő húsz kápolnát. Úgy látszik, ezek is nagyon régiek, csak néhányon mutatkoznak javítás és újjáépítés nyomai; falaikat freskók és stukkószobrok borítják és hihetetlenül sok bennük a mindenféle alakú és méretű szobor. Valamennyiről jegyzeteket készítünk, valamennyit lefényképezzük; legsűrűbben Vairocana, Aksobhya, Vajrapani, Samvara és a gyógyító istenek ciklusai szerepelnek. Annyi bizonyos, hogy Siva-nak semmi nyoma, pedig Young szerint itt Tolingban igen sűrűn ábrázolták. Ez érthető is. A Mahayana átvette ugyan a többi hindu istenségeket, legalább is mint Buddha kísérőit, de a buddhizmus mindig mélységes ellenszenvvel viseltetett Siva iránt; bizonyos, hogy Siva-t és égi feleségét, Uma-t igen gyakran

úgy ábrázolják, amint Samvara vagy Vajrapani eltapossa vagy agyonzúzza őket.

Young a Lokapala isteneket nézte Siva-nak; ezeket rendszerint állatok hátán ábrázolják; Andrade viszont Mihály arkangyalnak nézte az egyik kardos és páncélos istenalakot, aki egy leterített és eltaposott démont fenyeget; ez azonban valószínűleg egyike a templomok bejáratánál sohasem hiányzó rengeteg ijesztő istenségnek (*k'ro bo*).

A Tonghiud Lakan (*sTon rgyud lha k'an*) egy óriási méretű imádkozó-malomról kapta nevét; arányait tekintve egész könyvtárnak kellene lenni benne; s mivel minden megforgatása annyit ér, mintha valóban elolvasta volna a hívő a benne lévő szövegeket, nagy érdemet szerez az ájtatos hívő, aki forgatja.

A templom ma már nem szenthely; hátsó falán Sakya-muni hatalmas alakja, a két oldalfalon Avalokitesvara és Tara. Köröskörül a freskók a Bhadrakalpa, vagyis a most folyó kozmikus korszak rengeteg Buddháját ábrázolják.

Epp ily elhagyatott egy másik nagy templom; magas mennyezete fafaragásos, oszlopai deodarpa törzseiből készültek; ezt a fát talán Kitkulból vagy Kunavarból hozták ide.

A kapu barbár rajza, nyomasztó oszlopfői, durva vonalai szemlátomást indiai hatásra vallanak; durván faragott és egymásra rakott keresztgerendái a *vimana*-t, az égi Járműt ábrázolják: az ikonográfia ennek közepében szokta ábrázolni az isteneket; legfelül, egy keréktől jobbra és balra, egymással szemben, két gazella szimbolizálja a törvény első hirdetését: ez a buddhista ikonográfia legrégibb motívumainak visszhangja. A falakat teljesen beborítják a remekművű freskók; fényes patinájuk okozza, hogy még most is olyanok, mintha vadonatújak volnának, holott bizonyosan a XVI. és a XV. századból vaólk.

A templom neve Lakan Karpo (*lha k'an dkar po*), «fehér templom»; ez valószínűleg annyit jelent, hogy régi nevének minden nyoma elveszett. Közepében Sakyamuni óriási képmása, körülötte a gyógyítás nyole istene.

A falakon ábrázolt főbb istenségek: *Tson k'a pa*,

Saskya Pan c'en, Vijaya, Sitapatra, Tara, Prajnaparamita és egy sorozat rendkívüli fontosságú kép; ezek temetőket ábrázolnak rémalakokkal, vadállatokat, amint holttesteket fálnak, elmélkedő aszkétákat és azokat az istenségeket, amelyek ilyen gyászos helyeken laknak; ezekre a helyekre sok *siddha* szokott visszavonulni, hogy elnyerje a misztikus tökéletességeket.

Az egyik kép festői eszközökkel ábrázolja Buddha hosszú aszkézisét és önsanyargatását; Buddha, mielőtt elnyerné az utolsó megvilágosodást, minden utat megpróbál, hogy legyőzze a fájdalom szomorú kényszerűségét.

A Dukan (*adus k'an*) vagyis közös terem, az ellenkező oldalon van; középpütt Buddha óriási aranybronz alakja, két oldalán Amitayuh és Maitreya; a falakat díszítő festmények már majdnem mind elpusztultak vagy eltűnőfélben vannak. A templomot, mint neve is mutatja, ma a szerzetesek közös teremnek használják: itt végzik napi imádságait, az ajtótól két párhuzamos sorban húzódó párnákon ülve; köröskörül kis asztalokon a vallási szertartásokhoz szükséges mindenféle eszközök: szentelvíztartók (*bum pa*), áldozati tálak (*torma*) és vajmécsesek; majdnem mind finom ezüst ötvösmunka.

Ugyanígyen sorsra jutott a tizenhat Arhat temploma is; így nevezik a törvény tizenhat védőjének stukkó szobrairól; ezek őrzik sorjában Buddha szent ruháját és fogják őrizni a szent tanítást a jövődöbeli Buddha vagyis Maitreya eljöveteléig; Maitreya-hoz, Kelet bizonyos buddhista vidékein, a megváltás messiási eszméi kapcsolódnak; ezekből azonban nem hiányzik egészen némi politikai árnyalat és rosszul rejtegetett gyűlölet Európa és az európai hiedelmek iránt. A szobrok sokkal gyengébbek azoknál, amelyeket *Ye ses 'od* templomában láttunk és nem kétséges, hogy újabb korban kijavították őket. A falakon a Bhadrakalpa Buddháinak szokásos sorozata.

A kaputól balra hosszú vásznon húzódik Sadaprarudita történetének ábrázolása; ez az istenség Prajnaparamita révén vált híressé. A legenda különféle epizódjait könnyű meghatározni, mivel az egyes jeleneteket mindig régi betűs

feliratok kísérik ; ezeket le is fényképezzük, ahol a festmény állapota megengedi.

Sokkal fontosabb az a néhány vászon, amelyeket a tetőről bezuhogó víz meglehetősen megrongált ; ezeken, a főszereplők és hősök alakjain keresztül Nagy-Tibet és Nyugat Tibet történetét ábrázolták, valamint a buddhizmus tibeti elterjedésének különféle szakaszait.

Három szerzetesből álló csoporton kívül, — ez Tabo-ban is felbukkan és a fogadalmakat átvevő gugei fejedelmeket ábrázolja, az úgynevezett pap-királyokat (neveik : *Ye ses od*, *Byan c'ub od*, és *Zi ba od*), — látjuk itt még *Kri sron lde btsan*, *Ral pa kan*, *Ye ses od* ábrázolásait.

A festmények rendkívül érdekesek a viselettörténet szempontjából.

Végre bebocsátanak egész Tolingnak talán legszentebb templomába, a Serkan-ba (*gSer k'an*). Ide még idegen soha be nem tette a lábát.

Ez az egész *Gompa Sancta Sanctorum*-ja ; előcsarnokon és deodar fából faragott kapun lépünk be, a kapu tele van festve istenképekkel ; kétségtelenül indiai munka s egyidős a templom alapításával. A Serkan kétemeletes, fölfelé egyre vékonyodik, úgyhogy az épület majdnem csonka gúlához hasonlít : valószínű, hogy stílusa híres indiai mintákat utánoz, nevezetesen a tibeti hagyományban igen híres, háromteraszos odantapuri-i templomot ; az örök hó országának első építőmestereire ez hatott a legnagyobb mértékben.

A földszintről az első emeletre és az első emeletről a másodikra kis külső lépcsők vezetnek és szűk verandákba torkollanak ; ezeknek a pillérei és párkányai fából vannak faragva ; a harmadik terraszra vezető lépcső beomlott. A cellák falait gyönyörű freskók borítják ; oly finomművűek, hogy szinte miniatűröknek nevezhetnők őket.

A buddhista misztikát és a legtitkosabb Tantra-iskolák tanításait ábrázolják ezek a festmények a különféle *mandala*-k diagrammájában ; ezek elé bocsátotta be a tanítványt lelki vezetője, sokesztendei inaskodás, előkészület és elmélkedés után. Ekkor feltáruultak előtte a hit legrejtettebb

titkai és az előtte kinyilatkoztatott igazság életté változott, újjászülte őt s egyszersmindenkorra felröpítette a tapasztalásnak azokba a magasabb síkjaiba, ahonnan nem bukhathik le többé soha.

Legsűrűbben szerepelnek Vairocana (*Kun rig Sarvavid*), Guhyasamaja, Samvara és Kalacakra ciklusai.

Mindent lefényképezünk. Az itt gyűjtött anyag alapján most már összefoglaló tanulmányt lehet írni egész Tibet egyik legrégebb és leghíresebb kolostoráról és annak a nagyterjedelmű misztikus irodalomnak segítségével, amelynek ez a művészet csupán szimbolikus kifejeződése, meg lehet majd érteni minden rejtett jelentését.

Csaparang, szeptember 22.

Elhatároztuk, hogy elindulunk Csaparangba, tehát kihallgatást kérünk a *Khampo*-tól, hogy elbúcsúzzunk tőle és mindent megköszönjünk neki. Ott találjuk a szobájában, amint keresztbevetett lábakkal guggol valami trónusfélén, a magánkápolnája mellett. Sok felvilágosítást kérünk még tőle a rituale és a vallásos ikonográfia kérdéseiben.

Mégegyszer alkalmunk van megcsodálni tudományát és jóságát; meglehetősen szabálytalan arcvonásai valami lelki fényességben megelevenednek és szinte átszellemülnek. Ez a belső élete hozza olyan közel hozzánk és ez teszi szinte szomorúvá búcsúzásunkat; mielőtt távoznánk, megáld bennünket, egyikünknek fejére teszi kezeit és így adja meg nekünk csinlab-ját (*byin brlabs*).

Csöndben távozzunk, mint mikor kedvesüinktől búcsúzunk.

Tizenkettőkor indulunk és néhány óra alatt megtesszük az utat Tolingtól Csaparangig: nem több tíz kilométernél, az út jó és majdnem végig sík. Víz alig van.

Tábort ütünk a város romjai alatt, a Sutlejbe ömlő hegyipatak közelében.

Szemben velünk, a dombon, roppant romok: halott város, mintha rombadőlt várának és omladozó troglodita lakásainak szemüregeivel örködnék a sárgás és agyongyötört kőhalmaz vígasztalan magányosságán.

A helyi hagyomány azt tartja, hogy a gugei királyok korában 3000 család lakott a városban; de ez túlzás. Ha elfogadjuk, hogy Coresma, — aki nem nagyon lelkesedett a nyugat-tibeti hittérítésért, — többé-kevésbbé szándékosan túlzott, hogy bebizonyítsa minden gugei hithirdető munka hiábavalóságát, híres leveleiből az derül ki, hogy Csaparang népessége nem volt nagyon nagyszámú: szerinte csupán 500 ember.⁵² De a romok, még a királyi palota kivételével is, nagyon nagy kiterjedésűek, túlságosan nagy kiterjedésűek, ha igaz, hogy a lakosság 500 főnyire olvadt; a helyi hagyomány ott hibáz, hogy túlozza, a hittérítő adatai pedig ott hibáznak, hogy leszállítják a számot.

Csaparang nem csupán annak köszönhetne jelentőségét, hogy főváros volt, hanem helyzetének is, amely elsőrendű kereskedelmi gócponttá tette. Andrade szerint a királynak még Delhiben és Lahoreban is voltak ügynökei: hemzsegték bazáraiban a kínai kereskedők, akik ruházati cikkeket és porcellánt hoztak be.⁵³ Gharwal-lal bizonyosan állandó kereskedelmi összeköttetésben volt s ezt csak a rádzsákkal folytatott határmenti csetepaték szakították meg kis időre, vagy a hó, ha eltorlaszolta a hágókat. Spitiől Rudokig és Thok Jolingig minden szomszéd tartomány kénytelen volt Csaparangban beszerezni áruszükségletét. A város nem csupán helyi termékeknek, a gyapjúnak, sónak és a sziksónak köszönhetne gazdagságát, — amelyről még ma is bizonyosságot tesznek a romok, a templomok és a várak, — hanem főképpen a kereskedelemnek, amelyet a bennszülött uralkodóházak bőségesen támogattak.

Szeptember 23.

Az egész napot a romok és a megmaradt templomok kikutatásának szenteltük. A táj szomorú: itt minden elhagyatottságról és pusztulásról beszél. Az ember nem tud felvidulni. A régi királyi kápolnák, tele a leggyönyörűbb falfestményekkel, amiket eddig láttunk, megszenteltetve, elhagyottan állnak; sok már omladozni kezd. Ebben a magányosságban minden félelmetes.

Amint az ember a völgybeli templomoktól fölfelé halad

a hegytetőn álló kis szentélyekhez, a szelíd és kegyes istenségek, az elmélkedő Buddhák és a boldogító szemlélődésbe merült szerzetesek fokozatosan átadják helyüket a Tantra-istenségeknek és az ijesztő démonoknak és Csokon-oknak (*c'os skyon*). A szentélybe csak a kis ajtón át szűrődik be némi gyér világosság: félhomályában bizonytalanul kirajzolódik a szörnyalakok sorozata, aminőket csak beteg ember képzelete teremthetett meg: állatfejek, egyetlen testből kinyúló tucatnyi kar, mindegyik furcsa fegyvereket suhogtat, haláltáncok felfűzött koponyák ritmikus koppa-násaira, trágár ölelkezések felcsapó lángok közt, véres orgiák mámorában. Fantasztikus és ijesztő látomások egész világát jelképezik ezek a festmények, olyan élethűen és annyi erővel, hogy az ember ezekben a templomokban úgy érzi, mintha a kísértetek és rémületek valótlán világába révült volna. Mintha egy népnek minden rémülete, — amit itten ábrázoltak s amit e csöndes remeteségek szentségtelen feldúlói idéztek fel, — le akarna lépni ezekről a falakról, életre akarna kelni és magával akarna rántani bennünket is haláltáncába.

Az ör, aki bennünket kísér, nem akar tovább vezetni, nem hajlandó kinyitni e félelmetes kápolnák ajtaját s mikor végre elszánja magát és ideadja nekünk a kulcsokat, kint marad és szinte ránk kényszeríti a maga rettegését.

Először a síkságon, táborunktól nem messze álló templomot látogattuk meg; a neve Lotan Gompa (*blo t'an dgon pa*); jellegzetes alakja, előcsarnokkal és fülkéekkel, ugyanolyan, mint az első gugei uralkodóház idején épült kápolnáké.

Bár még használják a tolingi szerzetesek és a kulcsa is náluk van, mégis pusztulásnak indult; sok festményét lemosta már a víz.

A fülkében álló nagy stukkó-alak Vairocana; ez az istenség, mint a Vajradhatumandala középpontja, különösképpen elterjedt a *Rin c'en bzan po* alapította szerzetes-közösségekben; a jobb- és baloldali falon két nagy *mandala*: a kettőt ugyanaz a Tantra-ciklus köti össze; a szegélyen Buddha élete, a hagyományos minták szerint.

A gyógyítás istenein és a tibeti ikonográfia egyéb szokásos istenségein kívül különösen említésre méltó Kargya istennő; kecskén lovagló alakja még most is látható az ajtó fölött; Kargyal a város védőszelleme volt, mielőtt a tiszteletreméltó Lotsava buzgóssága révén a vidék a buddhizmusra nem tért; Kargyalt mágikus erővel leverték, mire ő is elfogadta az új hitet és a templomok védőasszonya lett. Képmása igen gyakran előfordul ennek a vidéknek a festményein, rendszerint csokon-ok vagy dvarapala-k társaságában.

Miután átkeltünk a szakadékon, amely elválasztja táborunkat a romoktól, és átgázoltunk a hegyipatakon, felkapaszkodunk a másik nagy *Gompa*-hoz; ennek sincs neve, mert ma már általában az egyszerű Lakan kar po (*Lha k'an dkar po*: fehér templom) néven ismeretes. A víz itt is megkezdte tisztító munkáját; egész falmezők be vannak mocskolva, sok freskó örökre elpusztult, sőt néhány stukkó szobor is porladozik. Nem kétséges, hogy néhány év múlva a templom romhalmaz lesz.

Nagy szerencse, hogy még éppen idejében érkezünk s legalább fényképen megőrizhetjük e királyi kápolnák egykori ragyogásának halvány emlékét: elfelejtett művészek serege művészettel felérő türelemmel festegette meg itt a Mahayana-Buddhizmus legmélyebb értelmű legendáit és látomásait.

A roppant arányú aranybronz Buddha, mosolyának szenvedélytelen derűjével szemléli a házára lassan-lassan zúduló pusztulást; azok az apró Buddhák, és buddhista mestereknek azok a szobrocskái, amelyek kis falpárkányokon ott sorakoztak körülötte, különféle testtartásban, máris lezuhantak. Némelyik fal olyan apró és olyan tökéletes alakokkal van telefestve, hogy az ember, — mint a tolingi Serkan-ban, — úgy érzi, mintha a végtelenségig megsokszorozott miniatűrök előtt állna.

Megértjük, hogy Andrade ámulva állt meg a gugei festőművészek rátermettsége és nagy művészete előtt.

A festmények ebben a templomban is a Vajradhatu-mandala-ciklust ábrázolják s vele a legfelső Pentast: az

Dongbo közelében.

Lánchíd a Sutlej-folyón Toling mellett.

A shangtzei templom falfestményei. Gyógyító istenség.

Gugei falfestmény (XVI. század). Ratnasambhava.

Gartok. Khami zarándok.

A Bogo-La.

őstudat kozmikus kisugárzásának öt szimboluma körül jelenetek sorakoznak a paradicsomból, a szentek életéből és ott van a Mahayana-pantheon egész végtelen változatosága.

A középső fülke jobboldali szegélyén a gugei királyok egész genealogiája; mindegyik fejedelem díszruhában s mellette ott a neve is. Sajnos, oly magasan vannak, hogy az apróbetűs szövegeket nem lehet elolvasni, sem lefényképezni, és ha mindent tűvé tesz is az ember, Csaparang két-három lakott házában egyetlen létrát sem talál.

A fülke egyik fríze verisztikusan, pompás részletekkel és csodálatraméltó elevenességgel a templom alapításának jeleneit ábrázolja, az akkor végzett szertartásokat és ünnepségeket; fénysugárt vetnek ezek Csaparang életére, mikor még a romlás nem pusztította el.

Ugyanezek a csodák várnak a másik templomban is; ez az előbbi fölött emelkedik és Lakan Marpo (*Lha k'an dmar po*), «vörös templom» a neve.

A középső fülkében két óriási Buddha-szobor, egymás mögött; körülöttük a gyógyítás nyolc istensége, dús keretben: díszítő motívumaik végigfutnak a két oldalfal freskói fölött is. Itt van Tara és Vajrapani és a szent Pentas. Itt is a gugei művészet legszebb virágkora tárul elénk; a ladakhi királyi templomok festményei csak igen korcs utóhangjai ennek a művészetnek.

A művészek, mint a másik kápolnában, itt is képsorozatban ábrázolták a templom alapításának főbb jeleneit, olyan verizmussal, hogy könnyű felismerni, miféle típusú emberek kereskedtek akkoriban Csaparangban. Külön helyet foglalnak el a karavánok, amelyek a szent épületek építéséhez használt gerendákat hozták. Az egész mennyezet tele van festve hosszú, párhuzamos pólyákkal, rajtuk virág- és mértani motívumok és egy sor *mandala*; tomboló színeiket a víz már több helyen kikezdte.

A templom mellett sokkal kisebb méretű másik templom. A kísératünkben lévő tibeti tiszt és az ör mindenféle kifogást összehord, csak hogy ne kelljen megmutatni: előbb azt mondják, hogy nincs benne semmi; aztán azt, hogy nem

találják a kulcsait, s végül megvallják az igazat: a templomot évente csak egyszer nyitják ki, ijesztő istenség lakik benne, nem szabad megzavarni. Sohasem lehet tudni, milyen következményei lehetnek annak, ha szokás ellenére bebocsátanak idegen embereket. Magunkra vállalunk minden felelősséget: kinyitjuk az ajtót, a kíséretünkben lévő emberek óvatosan kint maradnak, csak lámánk lép be velünk; letesszük az oltárra a már előre elkészített fogadalmi lámpát s mikor megszokta szemünk a templomot borító félhomályt, megkezdjük a megtekintését. Óriási, aranybronz Maitreyaszobor; szemben Dsigcsed (*ajigs byed*, Bhairava), öt fejjel, a középső bivalyfej: ez a szörnyeteg, pusztító dühében, szinte megsokszorozódik, rengeteg karja támad, mindegyik félelmetes és furcsa fegyvereket suhogtat. Nem a rossz istene, hanem Manjusri végtelen irgalmas-ságának egyik megnyilatkozása; ilyen rettentő alakokat vesz magára, hogy segítségükre siessen a híveknek, és a gonosz hatalmaktól szorongatott vagy fenyegetett törvénynek. Az ijesztő isten a buddhista ikonográfiában csupán mint az irgalmas isten megnyilatkozása szerepel; nem mint az emberiségre súlyosodó fenyegetés, vagy lesben álló vak erő, hanem mint segítség és védelem.

A falakon, csodálatos régi festményeken, Tantra-istenségek hosszú sorozata: Dsigcsed mellett gyönyörűen mintázott, rengeteg aranybronzszobor; többek közt megfigyeljük Hevajra és Samvara szobrát, abban a helyzetben, amelyet a tibetiek így neveznek: *Yab-yum*, «apa — anya»; ez a misztikus párosodás és a legfelső megvilágosodás boldogságát jelenti, ami két alapvető tényezőnek, a teremtmények iránti szeretetnek és a felszabadító szemléletnek egyesüléséből származik.

Odafent van még a trutob (*agrub t'ob*), vagyis Siddha, a tökéletes ember temploma: nincs kapuja, szentségtelen, pusztul, omladozik; a középső falon megint Dsigcsed alakja és körülötte egész sor csodálatos freskó; ismeretlen művészek ábrázolták itt az egész Tantra-ikonográfiát, a maga alaktalan és szörny istenségeivel, tarkabarka és hosszú sorozatban; festői szimboluma ez bonyolult misztikus álla-

potoknak : aki ezeken elmélkedik, az magasabb lelki síkokba kerül, de számunkra semmit sem jelentenek, legfeljebb visszariasztanak bennünket, mindaddig, míg nem tudjuk megmagyarázni valóságos jelentésüket.

E festmények értékét fokozzák a velük rendszerint kapcsolatos feliratok. Szerencsére még éppen jókor érkezünk a templomba, hogy megörökítsük fényképeinken a nyugat-tibeti művészeti iskolák egyik legjelentékenyebb mesterművét és a Tantra-ikonográfia egyik legfontosabb emlékét.

A hegy tetején, az összedőlt királyi vár törmelékei és romjai között — csupa szűk folyosó, akna, terras és tágas csarnok — Demkog (*bDe mc'og*, vagyis Samvara) kis templomának maradványai; ebben tisztelték a *yi-da-m*-ot, vagyis a város és a vár védőszellemét s meglehet, hogy a beavattatás kápolnája volt. Közepében még megvan a nagy *mandala*-ja annak a ciklusnak, amely körül sorakoztak a beletartozó hatvankét istenség stukkó szobrai: ma már csak töredékek vannak belőlük. A falfestmények valóságos mesterművei ezeknek a már több ízben megcsodált gugei művészeknek; képsorozatban ábrázolják az egész Samvara- és Guhyasamaja-ciklust; a kettő meglehetősen rokon módszer: mind a kettőnek az a célja, hogy kihámozza a tökéletlen emberi teremtményből a teljesen tökéletes lényt, túl az esetlegesség folytonos felbukkanásán és eltűnésén. A gugei királyok idejében ezen a helyen osztották ki a ma már ismeretlen tanítómesterek a beavató keresztséget.

Ma már úgy látszik, hogy az alsó kősvatag lassan, de könyörtelenül kúszik fölfelé és sárga pusztasága elnyeli a nagyszerű mult utolsó nyomait.

Vígasztalan hangulatban és szomorúan megyünk le a táborba, mint az az ember, aki látta a halált.

Keressük Andrade missziójának és a XVII. században itt elterjedt kereszténységnek azokat a nyomait, amelyekről Young beszél⁵⁴: a falu aljában emelkedő óriási csorten tetejébe tűzött keresztről van szó. De csalódás vár ránk: a kereszt nem egyéb, mint a csorten (szakkifejezéssel: *srog sin*) főtengelye, a keresztben ráillesztett lécz pedig csu-

pán tartója volt annak a szimbolikus díszítménynek, amelynek minden csorten csúcsán ott kellett lennie: ez pedig nem volt más, mint a félhold és a napkorong; mind a kettő rendszerint stukkóból készült és ezért támasztékra volt szükségük. Minden omladozó csorten azt a csalódást keltheti bennünk, hogy kereszt van a csúcsán.

Egyébként a csaparangi katolikus misszió jelentőségét túlozzák: az sem igaz, hogy Andrade megkeresztelte a királyt; már Wessels is kénytelen volt elismerni, hogy Youngnak ezt az állítását semmiképpen sem lehet bizonyítani.⁵⁵ Sok keleti hittérítőnk meglepetéssel tapasztalta, hogy művelt és értelmes emberek is mennyire irtóztak megismerkedni a nekik hirdetett új hit és tanítás részleteivel. A hindu és a buddhista felfogás ebben a tekintetben kivéve a vakbuzgóság néhány szórványos esetét — eltér a keresztény felfogástól; szerintük minden vallás jó annak, aki őszintén átérzi és megéli. Az Istenhez sok út vezet és valamennyi egyformán jó; a teremtmények természetesen nagyon különböznek egymástól, hajlamaik, szokásaik, erkölcsi és értelmi képességeik szerint és ennél fogva nem követhetik valamennyien ugyanazt az utat és ugyanazt a vallásos tapasztalatot.

Ennél fogva nincs hamis vallás és nincs igaz vallás: ami valóságot öltött a lélek életében, nem lehet hamis; legfeljebb arról lehet szó, hogy az egyik jobban, a másik kevésbé tudja megközelíteni azt az örök jót, amelyhez minden vallás el akar jutni. Csaparang királya érdeklődést mutatott a vallás iránt, amelyet Andrade hirdetett előtte, de ez természetes dolog és nem jelent hithagyást. A gugei király esetében pedig egyéb indító okokat is fontolóra kell venni: bukását egyesek annak tulajdonították, hogy a keresztény vallásra tért; viszont Andrade és utódai leveleiből valóban kitűnik, hogy ő teljes politikai tervet gondolt el s ennek az lett volna a célja, hogy a lámák tekintélyét és felsőbbségét csökkentse és megtörje: csökkenteni akarta a lámák számát és arra is gondolt, hogy valamennyit megfosztja egyházi jellegétől.

Ezekhez a belső okokhoz, a szerzetes-közösségek iránt

érezett ellenszenvéhez, a lámák fondorkodásaihoz, egyes tartományok fellázadásához — ezek máris meggyengítették és megrendítették hatalmát⁵⁶ — hozzá kell tennünk azt a hirtelen és megmagyarázhatatlan elhatározását, hogy nem volt hajlandó feleségül venni Leh hatalmas urának,⁵⁷ *Sen ge rnam rgyal*-nak hűgát; ez volt talán a legfőbb oka a Ladakh-kal folytatott szerencsétlen háborúnak, amely azzal végződött, hogy vereséget szenvedett és fogságba került. Mindebben a kereszténység iránt érzett rokonszenvének semmi, vagy legfeljebb igen csekély része volt.

Francke valóban úgy vélte, hogy megtalálta a király hithagyásának nyomát a ladakhi krónikákban; ezek beszélnek a gugei királyokkal folytatott háborúkról és hozzátesszük: «*Sen ge rnam rgyal*» hatalmába kerítette *Tsa brant* és a *los lon*-okat.

Francke a «*los lon*»-t jelzőnek veszi és így fordítja: «az igazán vakokat», ezt a vakságot pedig Guge utolsó királyának állítólagos hithagyására vonatkoztatja.

Nyilvánvaló, hogy ez a magyarázat elfogadhatatlan; a *Tsa bran* névből — az íródeák tévedésből írta *Tsa pa ran* (Csaparang) helyett — joggal következtethetünk arra, hogy a következő szó is helység- vagy városnév. Nem kétséges, hogy az íródeákok a szokott gondatlansággal és az elmaradhatatlan tévedésekkel másolták le az eléjük adott szövegeket; *los lon* helyett ezt kell olvasnunk: «*t'o glin*» vagy «*t'o lin*» (Toling). Az átsiklás ebből az alakból a másikba az írásmód alapján is könnyen megmagyarázható.⁵⁸

Francke, Tabo közelében, egy feliraton — mi ugyan nyomát sem találtuk, pedig mindent tűvé tettünk érte — ezt a mondatot olvasta: «az, aki minden hithagyás sötéttségét kiűzi a csaparangi palotából»; ebben sincs még a leghalványabb célzás sem arra, hogy Guge királyai hajlottak volna a kereszténység felé. Ez a mondat a nyugattibeti hivatalos okmányok szabványos stílusára vall s ezt bizonyítják az útunkon gyűjtött feliratok és könyvajánlások is.

Még nem tudjuk, ki lehetett ez az utolsó és szerencsétlen gugei király; mert a *Chodakpo*, ahogyan nevezni szokták, csak megtisztelő cím, nem pedig személynév; Chodakpo

nem azonos a *Jo drag po*-val (az erős, a szigorú úr), mint Francke gondolta,⁵⁹ hanem szinonimája az általánosan használt *c'os rgyal*-nak (Dhramaraja), ami annyit tesz, mint «a törvényt védő király», «a törvény szerint uralkodó király»; szóval megfelel ennek az eredetinek: *c'os bdag po* (Dharmapati).

Tehát, amint látjuk, ezek az elhamarkodottan felállított elméletek, a gugei királyok bukására vonatkozólag, nem állnak helyt a kritika előtt.

Toshang, szeptember 25.

Mai útvonalunk megkerüli azt a hegynyúlványt, amelyen Csaparang romjai belemosódnak a vígasztalanul kopár sziklába s egy kiszáradt patakmeder mentén délnek fordul.

Elkísér az a tiszt, aki Csaparangban helyettesíti a távollévő prefektust és őrzi a házát; ez udvariasság részéről, bár nem egészen önzetlen.

Elhagyjuk a folyó medrét, délnyugatra kanyarodunk és felkapaszkodunk egy homokos fennsíkra; végeláthatatlan, sárga sivatag fölött állunk; óriási hasadékok és repedések barázdálják, párhuzamosan a Sutlej folyásával. Annak a szakasznak, amelyen most áthaladunk, általánosságban Lome (*Lho smad*) a neve: «az alacsony déli rész». Csak hézagosan ismerik még s mi is csak hiányos és bizonytalan értesüléseket tudunk szerezni felőle.

Keserves és végtelennek tűnő kapaszkodás, aztán ijesztő leereszkedés Toshang völgyébe; itt végre valami kis vízre bukkanunk. Nagyon hosszú és fáradtságos volt a menetelés.

Toshangban (a kéziratokban: *do zan*) ma már mindössze két ház van; de a fölötte emelkedő hegykiszögellésen két templom, egy vár és roppant csortenek hosszú sora.

Minden csupa elhagyatottság és romhalmaz.

Felmegyünk a régi *Lha k'an*-hoz; a legjobb fehérítő, frissen vakolt új *Lha k'an*-t nem lehet megnézni. Ijesztő istenség lakik ebben és a tolingi *Khampo* rendelete szerint évente csak egyszer nyitják ki, különleges engesztelő egyházi cselekményekkel és szertartásokkal. Nekünk nem nagyon fontos, mert nyilvánvaló, hogy az épület nem régi.

Ennek a *Lha k'an*-nak, amelyet megtekintünk, ez a neve: a Lotsava *Lha k'an*-ja: szóval a hagyomány *Rin c'en bzán po*-nak tulajdonítja. És csakugyan, már alaprajza is azokra az ősidőkre utal, mikor a buddhizmus újjászületett Guge országában. Csak nagy stukkó-szobrok maradtak meg: középpüthet ül Sakyamuni, mellette áll Maitreya és Manjusri, Padmapani és Vajrapani. A falakon épségben megmaradt festmények méltó folytatásai a Tolingban és Csaparangban már megcsodált művészi hagyományoknak. Baloldalt négy gyógyító isten és Amitabha; jobboldalt más négy gyógyító isten és Maitreya: a kapu két oldalán egy-egy ijesztő istenség, vagyis Gonpo csagdrug (*mgon po p'yang drug*) és Dsigcsed (*ajigs byed*).

A nagyobb alakok fölött és a szabad falterületeken Buddhák és Mesterek, mind kerek stukkópajzsokban.

A festmények kétségtelenül a XVI. századból valók. Az oltár mellett egymás hegyén-hátán egy kézíratos Kanghiur utolsó maradványai; ez is egyike annak a sok másolatnak, amit ezeken a vidékeken találtunk: ugyanaz az írásmód, ugyanazok a régies betűk; itt is, ott is fatáblák, ezekkel fedték be valamikor a «nagy Anya», Prajnaparamita, a misztikus Bölcsesség roppant terjedelmű köteteit; rajtuk finom faragás: a legfelső Pentas alakjai.

A templomot két tudatlan, írni-olvasni sem tudó szerzetes őrzi; nemcsak a politikai széthullás, hanem a kulturális feloszlás is segít kiirtani még az utolsó nyomait is ennek a népnek és egykori dicsőségének.

A csorteneket nagy gonddal kutatjuk át; rengeteg tudományos, különösen Tanghiur-szöveg kerül birtokunkba, mind telidesteli sorközi jegyzetekkel és magyarázatokkal; javarészüket a XV. század előtti időből való.

Holnap szeretnénk elindulni Khartse-be s végre fel is fedeztük, hogy hol van: itt Lome-ban; ez volt az a hely, ahol *Rin c'en bzán po*, az életrajza szerint, élete javarészt eltöltötte; itt fordította tibeti nyelvre a Mahayana-dogmatika és misztika mesterműveit; a Mahayana-tól remélte országának lelki újjászületését.

Akiktől csak tájékoztatást várunk, mind egyhangúlag

azt mondják, hogy a karaván nem juthat el Khartse-ba, oly járhatatlan az út; azt tanácsolják, hogy Puling felől igyekezzünk megközelíteni, mert ez a rendes útja.

Puling, szeptember 26.

Visszamegyünk a Toshang-folyó mentén, egy másik rombadőlt *Gompa*-ig, körülbelül két mérföldnyire délre; *ts'a ts'a*-kat, kéziratokat és össze-vissza hányt stukkó szobortöredékeket találunk benne. Aztán az út meredek ösvény alakjában kapaszkodik fölfelé, egyre feljebb kanyarog az agyagos hegynyúlvány oldalában. Szerencsére a kaptató, úgy látszik, rövid és a hágó nagyon közel van. De az egyik gerinc után következik a másik, aztán a harmadik: tizenkettőkor még mindig kapaszkodunk. Aztán határtalan fennsík: rajta gyér bokrok, nyomorúságos és csapzott kórók; mégis ide kell hajtani legelőre a nyáját s közben rettegnek a farkasoktól. Ezt elárulja egy nem nagyon mély, kúpalakú, tágas üreg fenekén a rengeteg csont. Csapda ez: dögölt birkát tesznek bele, a farkas beleugrik, de nem tud kijönni belőle, mert a nyílás felé összehajló oldalain nem bír megkapaszkodni, hogy kimásszon; ahhoz pedig, hogy kiugorhasson, túlságosan mély az üreg.

Ha sikerül elcsípní egyet-egyét, nagy ujjongás kerekedik az egész környéken.

Eszünkbe jut, hogy mikor Shipkiben táboroztunk, egyszer estefelé trombiták és klarinétok rettentő rivalgását hallottuk és láttuk, amint messze felbukkan két férfi, előttük három-négy fiúból álló zenekar; az egyik férfinak puska volt a nyakában, a másik hosszú botra felnyársalt vén farkast vitt a vállán. Mögöttük nagy tömeg tolongott, ordítozott, éljenzett és két-három birkát noszogatott előre, hogy el ne maradjanak a menettől. Megölték a farkast: valóságos csapása volt a nyájnak — s most sorra bejárják a falvakat, közlik az örvendetes hírt és beszedik a megérdemelt jutalmat: falvankint egy birkát.

A végtelen fennsíkról gyötrelmesen leereszkedünk Pulingba; alig néhány ház, nagy szegénység nyomai min-

denütt. De sok a terraszos föld, mind jól öntözött és szépen megművelt; a földmunkát faszerszámokkal végzik.

Mellettünk egy *Saskyapa* láma táboroz: Indiába zarándokol; tágas, jól fölszerelt sátorban lakik. Feleséges ember, gyerekei is vannak; maradék idejét olvasással és elmélkedéssel tölti.

Nemcsak zarándok, hanem kereskedő is: ennek a két szemlátomást ellentétes hivatásnak egyesülése egy személyben nagyon általános Tibetben, az itteni közmondás szerint: «Előbb pap volt, aztán kereskedő lett belőle». Nincs pap, *skushok*, aszkéta, hogy ne volna meg mindegyikben a vele született kereskedelmi érzék. A tibeti ember igénytelen, mértékletes és természeténél fogva takarékos: szeret gyűjteni.

De a lámával folytatott beszélgetéseink rendkívül érdekesek: nagyon művelt ember, rengeteg a könyve; némelyik ritkaságszámba megy; különösen érdekel bennünket az ikonográfiai szempontból is nagyon fontos Vaszavana-kultusz liturgiája; hosszas alkudozás után sikerül megvásárolnunk.

Szeretné megnézni ruchien-ünket; mélységes tisztelettel veszi kezébe, ráteszi felesége és egész családja fejére, hogy a szent ékítménnyel való érintés elhalmozza őket áldásokkal: ez a csinlab (*byin brlabs*).

Itt Pulingban is azt halljuk, hogy a Khartse-be vezető út nagyon rossz; különben a falubeli néhány család mostában fent él a *dok*-on és a falu teljesen lakatlan.

Elhatározzuk, hogy értelmes és ügyes lámánkat előre küldjük: holnap korán reggel indul az egyik karavánossal és a vezetővel, felmegy a *dok*-ra, megkeresi a khartsei templom örét, elmegy vele a templomba és miután lemásolta az esetleg megmaradt feliratokat és részletesen és alaposan megvizsgálta a *Gompa*-t, Sarangban csatlakozik hozzánk.

Közben megtudjuk, hogy Khartse-ban van egy *ghialpo*, vagyis király; alacsony sorsra süllyedt: pásztor; de állítólag ősrégi család sarja; ez a család valamikor hűbérura volt a környéknek és talán egyik ága a gugei királyi háznak.

Talán erre mutat az a néhány kézirat is, amelyeket késő este pulingi gyerekek hoznak hozzánk.

Op, szeptember 27.

Rildigang messze van és az út nehéz. Legalább két menetszakasz kell hozzá, hogy odaérjünk.

Az ösvény Pulingtól nyugatnak fordul és mérföldeken keresztül folyó mentén halad; ezt a folyót nem jelzik a térképek; aztán roppant fennsíkra kapaszkodik fel s ott belevész az enyhén hullámos terepbe. Öt óraker, hosszú és fáradságos menetelés után, tábort ütünk egy hideg és nyirkos mélyedésben, szemben Op-pal (az említett folyónak is Op a neve) és a meredekfalú rildigangi hágóval.

A táj egészen elüt attól, amelyet elhagytunk: a homokos síkságok, az agyagos, repedező, vízmosta, sárgás hegykúpok után zord hegynyergek következnek, meredek sziklák, sötét és komor hegységek. Közel vagyunk a Zanskar hegylánchoz.

Rildigang, szeptember 28.

Meredeken lefelé Op-ig: aztán fáradságosan fel a meredeken, közben egyremásra pihenő, mert a lovak ereje fogytán és a kaptató nagyon keserves.

Két óraker Rildigangban (néhány kéziratban: *rıl ti sgan*) vagyunk; jól öntözött, szép földek közepében kevéske ház és egy templom. Hegyeiktől és kúpoktól szorosan körülzárt alpesi falu ez. Rideg és mogorva nép lakja; az idegen ember újság és ritkaság a szemében.

Felmegyünk a kis *Gompa*-hoz; a falu orvosa vezet bennünket, egészen beburkolózva sötétvörös kazakjába, nyomunkban hosszú sor asszony és gyerek. A kis templom nagyon régi kápolnácska és egészen tele van fekete, füstös, javarészt megrongált freskókkal.

Az oltáron Avalokitesvara finoman faragott és nagyon figyelemreméltó elefántcsontszobra; eszünkbe jut, hogy azok közt a szobrok közt, amelyeket *Rin c'en bzán po* elhelyezett szülőfaluja, Radnis templomában, ugyancsak ott volt a Nagy Könyörületnek elefántcsontszobra. Radnis meglehetősen közel van ide. Vajjon van valami összefüggés a két szobor közt?

Ri, szeptember 29.

Hosszú az út Ri-ig: az út szakadatlanul emelkedik, föl egészen a magas hágóig, szemben Gumphug-gal; egy mélyedésből pompásan látjuk a gigászi sziklát, ott fehérlik rajta a kis remetelak, meredeken a Sutlej fölött; innen délnyugatnak fordulunk, átkelünk a körülbelül 4800—5000 méter magas hágón és megpillantjuk a Purgul jeges csúcsait: kristályszikrákkal barázdálják a ragyogó kék eget. Ri szemben van velünk; nagy falu, zöld mezőivel termékeny mélyedésben húzódik meg; a mélyedés végében gigászi sziklakapu nyílik.

A roppant sziklafalat mintha egyetlen csapással vágták volna ketté; nyílásán át, messze-messze, fölsejlenek Bekhar mezői.

Négy óra tájban tábort ütünk.

Ri nagyon régi falu; a térképeken Richoba a neve, de ez tévedés, mert Richoba az egyik idevalósi család neve; ez a leggazdagabb és legtekintélyesebb család, tulajdonképpen ennek a hűbére a falu; csillagjósok családja, tagjai századok óta folytatták ezt a mesterséget, talán már a gugei királyok udvarában is; a nevük Joba; innen ered családjuknak ez a neve: «*Ri Jobá-i*»; ezt aztán tévesen átruházták a falura is.

Valóságos *Gompa* is van itt: ez a kolostor különféle templomokat és kápolnákat foglal magában s bennük néhány szerzetes él, Toling fennhatósága alatt.

Már értesültek érkezésünkről s kissé gyanakodva és bizalmatlanul jönnek elénk; ez a földterület, délre a Sutlejtől, távol a karavánutaktól, zordon hegyek közé zárva, határozottan vadabb, mint a többi tartományok.

De mikor látják, hogy minden oltárra letesszük egy rúpiányi adományunkat a szent lámpa céljaira, nemcsak hogy a *Gompa* minden templomának ajtaját megnyitják előttünk, hanem a világiak — még a gögös csillagjós is — erővel magukkal visznek, hogy megmutassák magánkápolnáikat; úgy hogy elérkezik a pillanat, mikor részben fáradtságból, részben takarékoságból, kénytelenek

vagyunk végét vetni ennek a túlságosan lelkes vendégszeretetnek.

A felső, nagyobb templomot *Rin c'en bzan po*-nak tulajdonítják; erről az életrajza is beszél; most a teljes pusztulás útján van. Megmaradtak a szent Pentas stukkószobrai: középpüth Sarvavid Vairocana négyfejű, fehér szobra; mindegyik isten a trónra helyezett hagyományos lótuszvirágon ül; trónjukon ott van mindegyikük jellegzetes állatjának képmása.

Mindenütt ugyanaz a stukkó-kör, amelyet Tabo óta a tartomány minden régi templomában láttunk.

A falakon a Bhadrakalpa Buddháját és a Kun rig, vagyis Sarvavid Vairocana-ciklusát alkotó istenségeket ábrázoló freskók.

Ez a templom valamikor bátran megállhatta a versenyt Csaparang és Toling templomaival, de ma már, mint az imént említettük, menthetetlenül pusztulásnak indult.

A gugei festőművészet további remek emlékeit találjuk a Gonkan (*mgon k'an*) falain; ezek sokkal mesterkétebbek, talán utolsó alkotásai annak az iskolának, amely az ország politikai hanyatlásával és a fejedelmek bőkezűségének megszűntével arra a sorsra volt kárhoztatva, hogy kimerüljön és megsemmisüljön.

Megfigyeljük *Tson k'a pa*, a gyógyítás nyolc istene, Sakya-muni és Guhyasamaja szimbolikus párosodásának képét.

A másik két kis templomban, a Tashigephele-ben (*bkag sis dge ap'el*) és a Surma-ban, nincs különösebb érdekesség; az utóbbi talán csak cella, valamelyik híres láma elmélkedhetett benne.

Visszatérünk a táborba s közben elmegyünk a nagy *lhato* mellett; dombon épült, majdnem a falu közepén; élénk vörös színűre van festve, sarkain gallyak és zászlócskák.

Ez a *sa-bdag*, a Rolpa nevű *genius loci* rettegve tisztelt lakása. Ezek a bennszülött istenek a történelemelőtti időkre utalnak bennünket; oly mélyen gyökereznek a nép vallásos tudatában, hogy még a buddhizmusnak sem sikerült helyettesíteni őket, inkább fölvette a pantheonjába, átalakította és gyakran megnevezte szertartásaikat.

Sarang, szeptember 30.

Mielőtt felszedelődzködnénk, a táborba érkezik, ékten dühvel, a csillagjós felesége, hogy feljelentse embereinket. Aratás ideje van és az emberek éjjel is fennmaradnak, hogy kicsépeljék az árpát és elraktározzák a szalmát; közben énekelnek és *csan*-t isznak. Hajnalig dolgoztak; jól hallottuk őket, mert ha énekelnek, torkuk szakadtából ordítanak. Úgy látszik, egyik-másik emberünk kihasználta néhány csinosabb lány szokatlan jókedvét és a pompás csillagos éjszaka hangulatát. Nem tudjuk, mit feleljünk neki, s hogy éppen eleget tegyünk az illendőségnek, megígérjük az öregasszonynak: meg fogjuk büntetni a bűnösöket. De bizony meglep bennünket ennek a tibeti nemes asszonynak a szemérmetessége és felháborodása, mert a tibeti nők általában szívesen szemet húnynak bizonyos dolgok előtt; tudjuk, hogy olyan országban, ahol a polyandria divatos, nem szabad szörszálhasogatónak lenni.

Útunk ma délre fordul, s miután átvág egy könnyű hágón, leereszkedik a chusu-i kolostorhoz. Ez a kolostor a Sarang felé ereszkedő roppant hegynyúlványon épült és ennél fogva éppen szemben van Bekharral, de nem közvetlenül a falu szélén, ahogy a térképről gondolná az ember.

Ez a Gompa is Toling fennhatósága alatt áll; félig romokban hever és elhagyatott; egyetlen láma őrzi: itt lakik mellette a kis faluban. Odaállunk a meredek sziklafal szélére s elkezdünk üvölteni, mint az örültek, hogy jöjjön fel; de majdnem a lelkünket kiadjuk, amíg végre megért bennünket.

Szép lassacskán ballag fölfelé a hegyoldalban és csak ímmel-ámmal nyitja ki a Gompa-t. Két kis templom. Az alsóban rengeteg könyv és kézirat hever egymás hegyén-hátán. Javarészt egy Kanghiur töredékei, ugyanolyan típusúak, mint azok, amelyeket egész Gugeban láttunk.

A falakon freskók, valószínűleg a XV. vagy XVI. századból, az ismert fényes patinával; látjuk *Tson k'a pa*-t, a gyógyítás isteneit; a három falon végigfutó hosszú pólya Buddha életét ábrázolja egymás után következő képekben.

Sok-sok apró szobor az oltáron és a sarkokban, összegöngyölt és a földre hányt *thank*-k. Végasztalan látvány.

A másik templom inkább valamelyik láma kápolnája; fönt van a Gompa terrasán. Nincs benne semmi különösebben nevezetes, legfeljebb néhány szobor meg *thank*, és a remek kilátás, amelyet az oltár melletti kis ablakból élvezünk. Ezek a *thank*-k is a jellegzetes gugei stílust mutatják; különálló iskola ez; útunk során módunk volt alaposan tanulmányozni, megállapítani egyéni jellegzetességeit s összefüggésbe hozni őket indiai mintaképeikkel. Egyikünk a közeljövőben részletes tanulmányban fogja felderíteni fejlődését és jelentőségét.

Elbúcsúzunk vezetőnktől: lámának nevezik, de mintha híjával volna minden emberi értelemnek. Leereszkedünk a sziklás lejtőn, Chusu falu néhány házán keresztül, egészen a Sarang-folyóig.

Híd nincs rajta; az átgázolás meglehetősen mozgalmas. Aztán föl a hegyre, amelyet Sarang terraszföldjei szagatnak meg; úgy húzódnak a nyomunkban, mint megannyi zöld lépcsőfok.

A környék urának szolgálai jönnek elénk: két lovat ajánlanak fel, hogy lóháton tegyük meg a kaptató utolsó szakaszát.

De már induláskor kijelentettük, hogy egész útunkat gyalogszerrel tesszük meg és szavunknak akarunk állni.

Lámánknak ma kellene visszaérkeznie Khartseből, de még semmi hír felőle.

Este megérkezik az a lány, aki Ri-ben a botrány oka volt: több asszony kíséretében jött. Sejtjük, hogy megint kellemetlenségek következnek. Rettenetes nyelvelés támad a lány és a bűnös közt. Megértjük: ez az egész istenítélet azért van, mert emberünk kereket akart oldani. Lefizetünk négy *anna*-t, nem nagyon szívesen, s ezzel eligazítjuk a dolgot. S aztán a táborban egész éjjel teli tüdővel dalolnak a nők és a férfiak.

Október 1.

Látogatóban vagyunk. Lemegyünk a Pobranba, vagyis abba a palotába, amelyben Sarang királya lakik; tulajdonképpen nem király, ámbár a nép nem egyszer *ghialpo*-nak nevezi; igazi címe rupon (*rus dpon*); ez katonai rangfokozat, megfelel a mi ezredesünknek. Akárhogy van is, ő a falu ura, persze csak névleges ura, mert a falu legfőbb ura Lhasa és hivatalos képviselői, vagyis a Garpon és a Zonpon.

Az emeleti teremben fogad bennünket; a terem Indiából származó, nyomtatott mintás szövettel van kárpitozva. A szokásos társalgás, a szokásos szertartás.

Megmosolyogjuk cilinderalakú kalapját, amely nem túlságosan értelmes arca fölött tornyosul. Úgy látszik, vannak ősrégi okmányai és meg is kérjük, hogy mutassa meg őket; igen, vannak, — mondja — de nem mutathatja meg. Ezzel az elutasító válasszal igazhitűségét akarja bizonyítani a pap, helyettese és szolgálai előtt; valószínűleg nagyon fél a lámájától; nyiszlett vénember ez, úgy követi urát, mint az árnyék: de már korán reggel ott volt táborunkban, hogy meggyógyítsuk.

Legalább elhívhatja a sarangi templomok őrét és parancsot ad neki, mutassa meg nekünk mind a kettőt: mind a kettő Toling fennhatósága alatt áll. A templomok őre rongyos pap, vén, mint Matuzsálem, lerí róla a butaság. Az egyik kápolna meglehetősen régi; pusztuló festményei a XVII. századból valók: rajtuk, mint rendesen, Sakya-muni, a gyógyítás istenei és hosszú pólyán Buddha legendája.

A másik az ijesztő istenségeknek van szentelve: Vajrabhairavanak és kísérlőinek; sokkal fiatalabb, mint az előbbi. Szemben velünk, a folyó túlsó partján, vad és sziklás szakadéokban valami kis zöld és egy-két ház: a kaprai földek és *Rin c'en bzan po* kis temploma.

Közben újra eszünkbe jutnak a régi okmányok és levelek, amelyeket a Rupon a házában őriz; nagyon értékesek lehetnek és minden áron látnunk kell őket.

Megbízuk a Lamberdart, hogy puhítsa meg a fejedelmet; késő délután látjuk, hogy két hűséges tisztjével

közeledik táborunkhoz. Titokzatos arccal arra kér, hogy menjünk be a sátorba; a nyíláson kikémlel, hogy meg ne lássa senki, aztán vastag tekercset húz ki a köpenye alól. Kibontja és megmutatja: egy lhassai rendelet, körülbelül 1700-ból s az van benne, hogy Sarang falut hűbérül adták a családjának. Ennyi az egész.

Mikor elbúcsúzik, kisebb pénzüsszeget adunk neki; minden elfogultság nélkül elfogadja, sőt később a Lamberdarral megüzeni, hogy többet várt, de mi visszaüzenjük neki, hogy két árszabásunk van: egyik, ha csak megnézhetünk valamit, a másik, ha fényképezhetünk is. Tudniillik nem engedte lefényképezni az okmányát.

Késő éjjel megérkezik lámánk és tájékoztat bennünket Khartse felől: csak egy temploma van, olyanféle, mint a toshangi és a dunkari *saskya pa* kolostor fennhatósága alá tartozik.

Legjobban szeretnénk végigmenni a Sutlej partján és eljutni Radnisba, *Rin c'en bzán po* szülőfalujába, aztán át-gázolni a Sutlejen és Tiakban újra elérni a karavánutat, amelyen már végigmentünk. De mindenki lebeszél erről az útirányról: a Sutlejen még nem lehet átgázolni és Serkungen a karaván nem tudna átmenni.

Így kénytelenek vagyunk visszatérni a régi útra, Shirang La mellett.

Tinzam, október 2.

Mai utunk hosszú és fáradságos. Elhaladtunk Bekhar alatt (és nem Biar, mint a térképeken írják; a kéziratokban *bye mk'ar*); törekeny kis fahídon átkelünk a folyón, a karaván átgázol rajta, s kúszunk fölfelé a szorosban, úgy érezzük, hogy sohasem szakad vége. Aztán enyhén hullámos fennsík következik, utána meredeken leereszkedünk a Tinzam hídjához.

Későn érkeztünk meg, de a hídnál már majdnem éjszaka van; nagyon szűk a térség, ahol felállíthatjuk sátrainkat; körülöttünk égbe meredő sziklafalak.

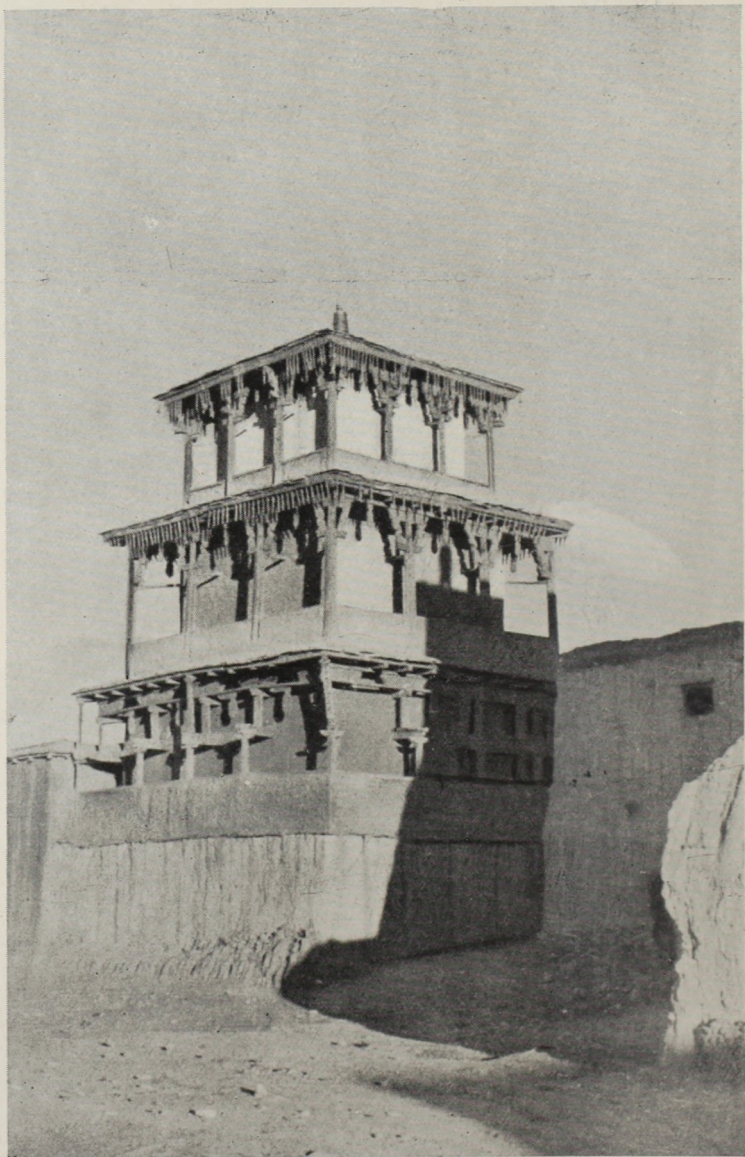
Néhány méterrel lejjebb dübörögve és tajtékosan rohan a Sutlej, mennydörgő robaja nekivágódik a szikla-

Gartok. A Garpon helyettese viszonzozza látogatásunkat.

Gartok. Konyha a Garpon intézőjének sátrában.

Toling. A gSer K'an.

Toling. Mandala-templom.

A Khampo lakása Tolingban,

falaknak. Ha az időjárás nem maradna kedvező, félünk kellene ezektől a fölöttünk meredező sziklafalaktól, mert szüntelenül töredeznék és óriási sziklatömböket görgetnek lefelé.

A lovaknak nincs legelőjük; fölhajtották őket vissza a hágóra, amelyen átkeltünk, de odafönt is kevés és sovány a fű.

Mikor leereszkedtünk ebbe a lyukba, láttuk szemben azt az ösvényt, amelyen holnap fel kell kapaszkodnunk: meredek hegyoldalon kapaszkodik fölfelé, az ember úgy érzi, mintha falra kellene felmásznia. Szakácsunk mindig előttünk jár; kővé dermedten állt meg és a fejét csóválta, mikor meglátta ezt az utat, amely holnap rá vár. A karavánosok bizony a Himalaya javarészét ismerik, de igen rossz a véleményük a tibeti utakról és erről az egész gyötrelmes terepről.

Október 3.

Feljutottunk, vagyis inkább felkapaszkodtunk egészen a Shirang La alá; hosszú, fáradságos órák voltak ezek: gyakran négyünknek kellett felhúzni egy-egy lovat.

Átkelünk a Shirang La-n s már majdnem éjszaka van, mikor a hágó alatt elterülő füves mélyedésben tábornak ültünk; menet is itt tartottunk pihenőt. A hely neve Man sang. Sarangból bejutottunk Ronchungba; a Shipki-hágótól kezdve így hívják Tibetnek ezt az egész részét.

Shipki, október 4.

A karavánúton vagyunk, amelyen menet is végimentünk; már ismerőseink a dolgok és az emberek. Tiakban ott kell hagynunk három lovunkat, mert úgy kimerültek és elgyengültek, hogy többet egy tapodtat sem tudnak tenni.

Tiak és Shipki közt a leereszkedés sokkal keservesebb a fölkapaszkodásnál.

A legmeredekebb sziklákon vállon vitetjük a poggyászt: felfogadtunk vagy húsz embert; a lovak átúsztatnak a

Sutlejen ; bár már az őszben járunk, a folyó még mindig mély, rohanó és dühös.

Már éjszaka van, mikor Shipkibe érkezünk.

Namgia, október 5.

A Shipki-hágón vagyunk : gyönyörű nap. Jobboldalt a Purgyul óriási sziklái vágnak le hirtelen-meredeken a folyóra, gleccserei pedig megszikráznak a türkízkék égbolton. Mégegyszer köszönteni akarjuk a földet, amelyet annyi viszontagság árán bejártunk : keletre a Shirang kéklő láncza keríti be a látóhatárt s mintha bezárná ezeket a vadul hullámzó hegyeket és völgyeket, amelyeknek mélyén a Sutlej kavargog.

Talán utoljára köszöntjük ezt a haldokló vidéket ; roppant temető, a sivatag egyre jobban elhatalmasodik benne, letörli és elpusztítja az élet nyomait. De vígasztal bennünket az a gondolat, hogy talán idejében érkezünk megmenteni multjának legalább néhány emlékét és dicső korszakának megmaradt bizonyítékait.

Maga Kalil is elnézi a hegyeknek ezt a sorozatát, amelyet minden irányban keresztül-kasul jártunk ; és kéri Istenét, hogy többé ne küldje ilyen kopár, vígasztalan és zord földre.

Az életben minden fáradságos és nehéz, ha nem éltet és erősít bennünket a lelkesedés lángja.

Dabbling, október 7—8.

Namgiából Dabblingba indulunk. Szerény kis falu a Sutlej balpartján ; nem igen ismerik, mert kívül esik a járt úton.

Meglátogatjuk Tucci egyik régi barátját ; ősi lámacsalád utolsó sarja, gazdag könyvtára van buddhista könyvekből. Kitűnő ötlet volt ez a látogatás.

Aprólékos gondossággal megvizsgáljuk házikápolnáját ; benne, össze-vissza hányva száz meg száz, javarészt kézíratos szöveg : kanonikus, liturgikus, misztikus művek,

írásmagyarázatok és széljegyzetek. Egyebek közt találunk egy kommentárt Naropa törvényeihez ; még most is ezek irányítják a tibeti bölcsek gyakorlati aszkézisét és főcéljuk előidézni a *tummo* néven ismert, szándékos lázas állapot jelenségeit és gyors eszközökkel elnyeretni a legfelső megvilágosodást ; ezért van egész sor értekezés a Dohakosáról, erről a nagyterjedelmű misztikus irodalomról ; eredetileg középkori indiai tájszólásokban volt írva s a Mahayana-iskolák titkos és beavató tanításai ebben fejeződtek ki legtökéletesebben.

Nagyon régi, talán a XIII. vagy a XIV. századból való, apró, dőltbetűs kéziratok ezek, magyarázatokkal és széljegyzetekkel. Nagyon fontosak abból a szempontból, hogy belső lényege szerint jól megértsük a buddhizmus misztikáját és aszkétikáját, és a furcsa kifejezések fátylain túl behatolhassunk a lelki fölemelkedés legnemesebb rendszereinek rejtett jelentésébe.

Annyi a kézirat, úgy össze vannak hányva és keverve, hogy két egész napunkba kerül, míg kihalásszuk belőle azt, ami legjobban érdekkel bennünket.

Poo, október 9—12.

Dabblingból rövid az út Poo-ba. Széles és erős hídon visszamegyünk a Sutlej jobbpartjára és felmegyünk a faluba, felső Bashahr egyik legnagyobb falujába. Most már itthon vagyunk. Lelkendezve jön elénk a Zialdar ; keménykötésű kis öregember, ahány utazó csak megismerte, mind csak jót írt és mondott róla. Poo-ban hosszabb ideig kell vesztegelnünk : újjá kell szervezni a karavánt, a megrokant lovakat ki kell cserélnünk, és újra kell rendeznünk a poggyászt is.

Egyébként Poo, és általában az egész Felső-Kunavar, mint minden határterület, rendkívül érdekes, és még mindig nem ismerik eléggé, pedig a morva hittérítők sokáig időztek itten.

A lakosság soknyelvű : igen jól beszéli a tibetit, de konyít valamit a hindi-hez is ; persze csak a férfiak, mert ezek folyton járnak-kelnek üzleti ügyekben. Minden falu-

nak megvan a maga külön tájszólása, de ez csak helyi változata az egyetlen nyelvnek, a kunavarinak; ennek a területére Sarahan táján kezdődik és Poo-ban végződik.

Ez a nyelv, bár a tibeti erősen befolyásolja, nyelvtani szerkezetével még most is elárulja *munda* eredetét. Ugyanígy vagyunk a vallással is. Ősrégi helyi kultuszok virágzanak az uralkodó lamaizmus mellett; még most is tisztelnek nem-buddhista istenségeket, mint a különféle falvak védőszellemeit. A buddhizmussal homlokegyenest ellentétben álló vallási gyakorlatok és szertartások egészen a legújabb időkig fennmaradtak: így például a Sutlej völgyének ebben a részében valamikor meglehetősen általános emberáldozatok. Földműves-szertartások ezek: élő áldozatokat követelnek. Rengeteg hiedelem, eredetük belevész az idők távolába; a buddhista hittérítők általánosságban Bon néven foglalták össze valamennyit; ez volt az a valóság, amely Tibetben a buddhizmust megelőzte. Így érthető, miért épített *Rin c'en bzan po* oly sok Gompa-t ebben az országrészben, — amely az ő idejében a gugei királyok fennhatósága alá tartozott — hogy ezek, Poo, Shasu, Karang, Sangla, Rippa kolostorai mintegy csápjai legyenek annak a hitnek, amelytől az ország pallérozódását remélte. Így érthető az is, hogy miért fontos gyűjteni és tanulmányozni az ősi hiedelmek maradványait, mert ezek, mint fentebb említettük, lépésről lépésre átengedik a teret a tartomány felső részében a lamaizmus megújódott hittérítő buzgalmának, alsó részében pedig a hinduizmusnak.

Ezeknek az ősi kultuszoknak nyomai megvannak még az évenként megtartott arató-ünnepeken, vagy az első fiú születésekor szokásos hálaadó szertartásokban, itt Poo-ban pedig a november körül megtartott *Shar-gan* ünnepben; erre már Francke is utalt.

A szertartást a sanlon-nak (*zan blon*) nevezett karvezető végzi, vagyis inkább vezeti, mert Poo-nak majdnem egész lakossága résztvesz benne; pávatoll-csokrával ad jelt a különféle ütemű táncokra, amelyeket ritmikusan jár a tömeg, s énekel is hozzá, még pedig rendszerint külön-külön sorokban a férfiak és a nők.

A tánchely neve *dogra* vagy *dogmo*: széles térség, egyik sarkában egy darab kőből faragott hatalmas oszlopot állítanak fel.

A szertartások célja felébresztteni a természet termékenyítő erejét, előmozdítani a faj szerencsés szaporodását és kikönyörögni az istenségek áldását, hogy árásszanak jólétet és szórják szét a gonosz hatalmakat.

Az ünnepeken énekelt himnuszok meglehetősen nehezek, mert a tibeti szavak közé rengeteg helyi kifejezés és már nem használatos szólás keveredett, ezeket pedig már nem lehet megérteni. Akkor vesszük ezt észre, mikor magunkhoz hívatunk két lámát és magát a *sanlon*-t is, hogy magyarázzák meg nekünk a lemásolt himnuszokat. Néha ugyanazt a mondatot három, egymástól merőben elütő, értelemben magyarázzák: nézetünk szerint mind a három elfogadhatatlan. Mindazonáltal ezek az énekek rendkívül érdekesek, a bennük mutatkozó nyelvi és vallási rétegeződés szempontjából: Buddha és a legfelső törvény mellett helyet talált bennük Bon, tovább *Kan rgan Apo* tanítása, sőt emlegetik Kesart is, mint az erős ifjak pártfogóját.

A himnuszok a falvak, vagy egyes helyek, hegyek, folyók és hidak védő és pártfogó istenségeinek hosszú felsorolásával végződnek; ez az egyetlen csökevénye a ma már majdnem teljesen eltűnt ősi vallásnak.

A főisten kétségtelenül Grabla (*sgrab Lha*, vagy *dgrab lha*), Poo és Kanam pátrónusa; mert itt minden falu megtartotta máig is a maga védőistenét: Lippa-ban *Tan ta hru*, Jangiban (tibeti írásmóddal: *Gyan rin*) *Gyan ma gyon*, Rogiban *Man lan*, Rarangban *Pa t'o ro*, Morangban *Or mi hru*, Rispa-ban *K'or mo hru*, Pangiban (tibeti írásmóddal: *Pan rin*) *Se se rin*, Kiniben *Bi su zu* a védőisten; valamennyi ott szerepel, valamennyihez fohászkodnak azokban a litániákban, amelyeket a különféle templomok papjai elmondanak a napi szertartások során, Kunavar egyik végétől a másikig.

Kanam, október 13.

Kanam híres hely: egyik szerény Gompa-jában élt hosszú ideig Kőrösi Csoma Sándor, a tibeti tudomány úttörője; huszonnégy éves korában indult el Magyarországból, gyalog végigjárta Európa és Ázsia nagy részét és eljutott erre a vidékre, mert az a vágy hajtotta, hogy megtalálja Közép-Ázsiában a magyar nyelv bölcsőjét. A Kanghiur Lakan (*bka' agyur Lha k'an*) nevű kis templomban még most is ott vannak, nagy rendetlenségben, a régi könyvtár polcain a Kanghiur vaskos kötetei; ezekből dolgozott, bámulatos kitartással, hogy megírja a buddhista kánon elemzését; ez a műve ma is alapvető.

Feljebb a hagyománytól *Rin c'en bzhan po*-nak tulajdonított Gompa; újjáépítették és modernizálták, úgyhogy a régi épületnek csak az alaprajza maradt meg.

Kevés szerzetes lakik a kolostorban; gyér a tudományuk; de van köztük kettő-három, akik Közép-Tibetből jöttek ide; és szentté avatja a környéket egy híres tashilunpo-i Gese (*dGe ses*); a remetelakban vett szállást a falu fölött. Az ilyen szent emberek jelenléte a hit új lángolásait gyújtja fel a hívekben, pedig ezek, itt még inkább, mint Poo-ban, valami keverék-vallást követnek: ezt szigorú értelemben már nem is lehet lamaizmusnak nevezni.

Éppen mikor belépünk a faluba, nagy ordítózás vonja magára figyelmünket. Az egyik ház terraszán rengeteg ember szorong: a fölötte emelkedő domboldalban pedig együtt van az egész falu. Ebben a házban megszületett az első fiú; odavitték az isten képmását, hogy hálát adjanak neki, áldásáért esedezzenek és választ kapjanak tőle az újszülött jövődjéről sorsára vonatkozólag: a Grabla-t, Kanam védőistenét, afféle gyaloghintó képviseli: oldalain rengeteg arc, csupa ezüst dombormű; fölötte sűrű vörhenyes sörény; két bambuszrúdon emelik a papok és tetszésük szerint ide-oda hordozhatják.

Kezdődik a rituális tánc és három szakaszban pereg le: az elsőben a férfiak és nők váltakozó láncot alkotnak s a hátuk mögött kézen fogják egymást; karban énekelnek,

táncmozdulataikat és éneküket a karvezető irányítja: előttük jár és légycsapóhoz hasonló nagy legyezőt lenget a levegőben. Az emberek két sorban állnak, szemben egymással, és folyik a tánc, apró, ütemes mozdulatokkal, előre, hátra, majd jobbra, balra.

Rövid pihenő után kezdődik a második szakasz; ebben a tánc és az ének ritmusa már elevenebb és az emberek most már elől fogják egymás kezét a láncban. Újabb pihenő után a tánc és az ének most már egészen gyors és szinte őrjöngő ütemben folytatódik.

Most a gyaloghintó-vivők fölemelik az isten kép-mását, mire ő maga is tomboló táncba kezd: félelmetesen ugrál és fel-felszökken, hirtelen meg-megáll, aztán újra őrjöngve folytatja: torzonborz vörhenyes üstöke vadul hül-lámzik.

Úgy hiszik, hogy nem a gyaloghintó-vivők táncoltatják az istent, hanem az isten rázza és ösztökéli őket; mikor legőrjöngőbb a tánc, akkor érkezik el az isten válaszána pillanata. A *grog*s nevű pap árpaszemeket szór a levegőbe és felfogja őket kinyújtott karjának nyitott tenyerében; ha a szemek páratlanok, jó jel, ha párosak, nagyon rossz.

A tábor nyugodt csöndjében egész éjjel halljuk az éneket; a szertartás azonban hamarosan kicsapongássá fajul.

A helyi lámák könyvlapokat hoznak, némelyiken megtaláljuk a bashahri királyok genealogikus jegyzékét; módunkban van legalább részben ellenőrizni ezt a «*man*»-kon gyűjtött feliratos adatokkal és a különféle kéziratok ajánlásaiban foglalt időrendi útmutatásokkal. Hoznak megmutatni mindenféle ruchien-t is, de ezek sem művészi, sem ikonográfiai szempontból nem érdekesek.

Chini, október 14—16.

Jangi és Pangi érintésével 16-án Chinibe érkezünk. Még több mint kétszáz kilométernyire vagyunk Simla-tól, de máris úgy érezzük, mintha ott volnánk.

Már érzik India közelsége: maga a táj is egészen más, mint az, amelyen eddig átmentünk. A deodar-fák és fenyők

már Kanamban kezdtek feltűnedezni, de itt óriási erdőkké sokasodnak; ezek az erdők a zöld szín minden árnyalatával borítják a hegyek vörhenyes oldalait.

Szemben velünk, a Sutlej balpartján a Raldang és a Castle Rock — indiai Kailasa néven is emlegetik ezt a roppant hegytömeget — gyémántos kúpjai tornyosulnak ég felé.

Bashahr államnak ezt az egész részét most már általában Kunavar néven szokták emlegetni; de a helyi hagyomány szerint több szakaszra oszlik s mindegyiknek megvan a külön neve: a Sutlej balpartjára eső vidéknek Rupa (*Gru dpag*) a neve; Poo-n túl, a Nyugat-Tibet és Spiti felé eső terület neve Ganran (*Gan ran*); a Rogitól Poo-ig terjedő rész Siua (*Su a*); a Pangitól Rogi-ig húzódó föld neve Obu (*ho bu*) — egyúttal ez a végső határa a buddhista hithirdetésnek az első gugei királyok idejében.

A lamaista buddhizmus itt végződik; itt még van egy kis templom; a helyi hagyomány régeinek tartja, de aligha az. Köröskörül azonban még mindenütt él *Rin c'en bzhan po* emléke. Rarangban még most is mutogatják azt a sziklát, amelyben megmaradt a szent lábnyoma, mikor a buddhizmusra akarta téríteni Rippa lakosságát, ott a Sutlej túlsó partján; azok pedig hallani sem akartak róla és megakarták ölni; úgy menekült meg, hogy a levegőben repült és éppen Rarangban szállt földre, arra a roppant sziklaltömbre, amelyen a csoda emlékéül ott hagyta lábnyomát.

A lamaizmus uralma itt végződik és belevész a hinduizmusba; valamint Felső-Kunavarban az ősi istenek buddhista ruhát és nevet vettek fel, itt befogadták őket a végtelen hindu pantheonba és beleolvasztották hol az egyik, hol a másik istenbe: Siva-ba vagy Visnu-ba, Kali-ba vagy Durga-ba.

A templomok itt már nem olyan mosolygósak, mint a buddhista Lakan-ok: már nem azok a csinos fehér épületek, az ormukat koszorúzó hosszú vörös sávval és könnyen nyíló kapujukkal, hogy megmutassák elmélkedő Buddháikat és imádságba merült lámáikat. Titokzatos, kifürkészhetetlen és zord épületek; falmezőiken, oszlopaikon, fedelük

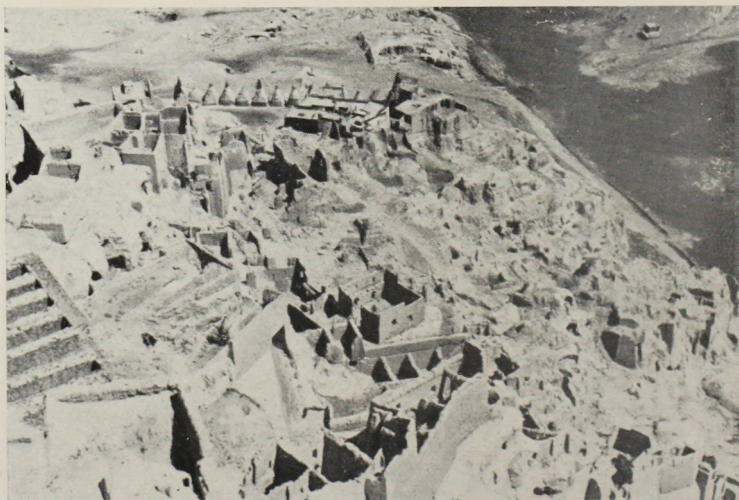
Toling. Száznyoic csorten egy sorban.

Toling romjainak részlete.

Csaparang romjai.

Csaparang romjai a Várhegyről.

Chini-i házak.

Visnu-templom Chini-ben.

Dsigcsed templomának kapuja Csaparangban.

Fából készült földművelő szerszám (eke).

szögletein furesa alakok és új szimbolumok. A vallás már nem olyan derűs, mint a lamaizmus: az istenséget már nem vigasztalónak és vezetőnek érzik, hanem a jón és rosszon felülálló erőnek, engesztelhetetlennek és végzetesnek.

A templomok legkisebb zugaiban is művészi díszítések.

Itt kedvünkre tanulmányozhatjuk ennek a himalayai művészetnek ragyogó példáit; még mindig nem akadt ember, aki nyomon kövesse és felderítse ennek a művészetnek fejlődését és viszontagságait. Kezdetlegesen és szinte gyerekesen ábrázolja az emberi testet, növényi és mértani díszítményekben tombolja ki magát; ezek a díszek minden szabad helyet betöltenek és igen hatásos dekoratív kanyarulatokká és sávokká sokszorozódnak.

Visnu temploma Chiniben — előtte zenepavillon, egyike a himalayai művészet legszebb példányainak — és tágas térség, ahol a nép a vallásos táncokat járja; ugyanilyen jellegzetes Mahadeva temploma is Sungra-ban.

Megtaláljuk itt annak a pagoda-stílusnak a motívumait, amely legmagasabb fokra fejlődött az aranytetős nepali templomokban; voltak, akik ezeket a kínai stílus származékainak tartották. Nézetünk szerint azonban végső fejlődési fokát jelzik annak az építészeti típusnak, amelyet általánosságban himalayainak nevezhetnénk; ez a típus a nagy kölemezekkel fedett háztetőkből ered; az egymásra rakott kölemezek kinyúlnak a falak fölött és enyhén ívelt alakot adnak a tetőnek.

A tető négy sarka nem ritkán fölfelé kanyarodik és csüngő díszekben végződik, csengettyűkben, lámpákban; talán ezeknek eredeti mintái is azok a pavillonok, amelyekben az istenségek szobrai nagy baldachinok alatt tették ki közszemlére; a baldachinok posztójának súlya alatt aztán meghajoltak a tartó rudak.

Azok a fafaragások, amelyeket Chini templomaiban találtunk, szinte kézzelfoghatón bizonyítják ezt; utalunk például egy fából faragott képre, Chini közelében: Siva-t és Parvati-t ábrázolja a kép s rajta a tető rajza a függő kárpitok rajzára emlékeztet.

A kettős tető őstípusa is megvan néhány szentélyen;

ez már egészen általános s még egyre jobban terjed Nepálban; az alsó, széles és lejtős tető fölött, kis köz után, emelkedik a második.

Válogatott összehasonlító fényképanyagot gyűjtünk; ennek alapján egyszer majd alaposabban foglalkozhatunk ezzel a kérdéssel.

Simla, október 18—november 2.

Végére jutottunk útunknak. Szabályosan menetelünk Simláiig: november másodikán érkezünk meg.

A távoli látóhatáron kirajzolódik az indiai Kailasa csoportja, amelyet az itteniek Panghi-Jangi-nak neveznek. Gigászi csúcsok sorozata, fehér barázdákat vág a tiszta égbolton; óriási gát s mi áttörtünk rajta, hogy ha szerény sikerrel is, újra föltámasszuk a dicsőségét annak a népnek, amely valamikor ismerte a művészet és a gondolat ragyogását.

Némi szomorúsággal és vágyakozással köszöntjük ezeket a hegyeket; de vígasztal az a gondolat, hogy néhány nap múlva még mindig a Himalayában leszünk, abban a nepali völgyben, ahol a szerencsés éghajlati viszonyok és a kedvező történelmi fordulatok pálmalevelekre írt régi kéziratokban megőrizték a buddhista gondolat néhány nagyszerű emlékét, amelyek különben menthetetlenül elpusztultak volna.

Jegyzetek.

¹ *A Journey to Toling and Tsaparang in Western Tibet*: Journal of the Panjab Historical Society, VII. köt. 2. r. 177 l.

² Az *Indo-Tibetica* legközelebb megjelenő III. kötete tartalmazza Spiti és Felső-Kunavar templomainak feldolgozását és a bennük lévő fal-festmények magyarázatát. A Csaparanggal foglalkozó IV. kötet már teljesen készen van és a III. után rövidesen megjelenik. Az V. kötet tárgya lesz Toling és a kisebb templomok.

³ A legenda késői és talán az «aranytemplom» körüli szent tónak köszönheti eredetét; a tibeti zarándokok ezt a Dhanakosa-tóval azonosították, amelyben, egy csodálatos lótuszvirágon, állítólag a nagy csodatévő született. Annyi bizonyos, hogy aki Amritsarba megy, majdnem mindig talál ott tibeti zarándokokat; a tibeti templomokban pedig nem ritkák a Padmasambhava megtestesülésének tartott Amritsar és Guru Nanak Szentélyének fényképei.

⁴ Némelyek Rahtangnak írják (pl. C. G. Bruce: *Kulu and Lahul*). A mi tibeti bizalmi embereink így írták át: Rva t'an. A La szó a tibeti nyelvben tudvalévóleg «hágó»-t jelent.

⁵ J. N. Roerich: *The animal style among the nomad tribes of northern Tibet*. (Skythika 3.) 11. és 15. l.

⁶ A feliratok szerint a név helyes írásmódja: bLo sar.

⁷ A földszint neve *yog k'an*: «a személyzet lakása».

⁸ David-Neel is azt állítja, hogy a Kesar-epopea csak a kéziratokban és a szájhagyományban van meg; az itt talált szöveg csak az énekeket tartalmazza; a keretet valószínűleg maguk az énekmondók alkották meg hozzá. *Guésar de Ling* XVI. lap, 1. jegyzet.

⁹ Mason ezredes kitűnő könyvében: *Routes in the Western Himalaya Kashmir* (200. lap) nem említi Kiotót mint közbeeső állomást Kibar és Losar közt.

¹⁰ A feliratokon használatos írásmód: *kyi bar*.

¹¹ Valószínűleg az, amelyről Francke: *Antiquities of Indian Tibet* I. kötetének 46. lapján azt mondja, hogy *Lha bla mai dgon pa* volt a neve; de ennek az elnevezésnek, akárhogy kutattam is, nincs már semmi nyoma.

¹² A Kanghiur nagyszabású gyűjtemény; Buddha kinyilatkoztatásait és ígét tartalmazza.

¹³ *P'yag mdsod*. A mi Chansodunk neve Tasipunzog.

¹⁴ A feliratokon ez az írásmód használatos: *spyi k'yim*.

¹⁵ Bármekkora is a tibeti kolostor, Gomba (*dgon pa*) a neve.

¹⁶ A feliratokon: *skyid*. A kolostornak semmi köze a Ke-i kolostorhoz; ezt, a Francketől (46. lap) idézett történelmi munkák szerint, a *Bromston* építtette Manyulban. Manyul (v. ö. *Indo-Tibetica* II. köt. 15. lap) Nepal mellett van.

¹⁷ *Tucci*: *Indo-Tibetica* II. *Rin c'en bzang po e la rinascita del Buddhismo nel Tibet occidentale intorno al Mille* (*Rin c'en bzang po* és a buddhizmus újjászületése Nyugat-Tibetben 1000 körül).

¹⁸ Ennek a fogadalomnak neve: *brkyan p'yag* (ejtsd: kiansa).

¹⁹ A feliratokon használatos írásmód ez: *k'ar (mk'ar) rtse*. Némely feliratok szerint Kazéban palotájuk (*p'o bran*) volt a ladakhi királyoknak, mikor Spiti ennek a királyi családnak az uralma alá került; a Gompát

Ni ma rnam rgyal építtette újra a XVII. században; ez az a király, akivel Desideri atya találkozott, mikor Ladakhon keresztül Lhassába ment, 1715-ben.

²⁰ Az egyik ilyen Gagat az erődtmény parancsnokának (*mk'ar dpon*) nevezik.

²¹ *Lha lun Temple, Spy-ti* (Mémoires of the Archeological Survey of India, 39. sz.). Ennek a templomnak a tanulmányozását illetőleg is utalok az *Indo-Tibetica* III. kötetére.

²² Néhány kéziratban ez az írásmód: *Dran mk'ar*; ugyanez egyes feliratokon is; *gran mk'ar* valószínűleg romlott szöveg.

²³ A kazei feliratokon: *skyu glin*; de a mai írásmód szerint: *skyid glin*.

²⁴ A név írásmódjára vonatkozólag lásd: *Indo-Tibetica* II. köt. 72. l.

²⁵ Tabo leírása ebben a krónkás könyvünkben szükségképpen igen rövid; az *Indo-Tibetica* sajtó alatt lévő III. kötetében Tucci alapos tanulmányt szentelt ennek a templomnak, közli valamennyi stukkójának és freskójának fényképét, és mind archeológiai és művészeti, mind ikonográfiai és vallási szempontból részletesen megvilágítja.

²⁶ V. ö. *Indo-Tibetica* I. kötet, 24. s köv. lapok.

²⁷ A csortenekre és a *ts'a ts'a*-kra és jelentésükre vonatkozólag utalunk az *Indo-Tibetica* I. kötetére. A következő kötetben a mostani utunkon gyűjtött *ts'a ts'a*-kat fogom bemutatni.

²⁸ *Antiquities of Indian Tibet*, I. köt. 36. lap.

²⁹ Így nevezik azokat a jellegzetes alacsony falakat, amelyek «*om mani padme hum*» felírásu kövekkel vannak fedve. Lásd: *Indo-Tibetica* I. köt. 13. lap.

³⁰ A falu neve néhány felirat írásmódja szerint *Can* (ejtsd: Csan) *mk'ar*, vagyis: Csan vára. Csan a neve a vár és a tulajdonképpeni falu közt elkanyarodó folyónak is.

³¹ E templom részletes áttanulmányozására vonatkozólag utalunk az *Indo-Tibetica* III. kötetére.

³² Némely kéziratokban: *Na go*.

³³ *A Sketch of the geography and geology of the Himalaya Mountains and Tibet*. I. rész: *The High Peaks of Asia*, 44. lap.

³⁴ Ezt a feltevést megerősítik a *shar-gan-i* énekek; ezek Pretapuri-t úgy emlegetik, hogy egészen közel van Poo-hoz.

³⁵ Nako templomainak is alapvető tanulmányt szenteltem az *Indo-Tibetica* legközelebb megjelenő III. kötetében.

³⁶ A feliratokon ingadozik a név írásmódja a: *rnam rgya*, *rnams rgya* (sic!), *rnam rgyas* alakok közt; a lakosság most inkább a *Namgyal* (*rnam rgyal*) nevet használja.

³⁷ A feliratokon: *hri bskyas*.

³⁸ A feliratokon: *skyugs*.

³⁹ A feliratokon: *Sar Kun*.

⁴⁰ A feliratokon: *Ti yag*, *sTi yag*, *Ti ag*.

⁴¹ A feliratokon: *Ma yan*.

⁴² Nem pedig *Nuk*, mint a térképeken írják. Némely kéziratokban: *Snu*.

⁴³ A kéziratok szerint: *dGun p'ug*.

⁴⁴ *I Tipi Umani* (az embertípusok), a «*Spedizione Italiana de Filippi*» IV. kötetében, 135. lap.

⁴⁵ A gugei iskolának utunkon összegyűjtött festményeit fényképek-

ben közöljük és magyarázzuk, művészeti és ikonográfiai jelentőségük szempontjából, az *Indo-Tibetica* egyik legközelebbi kötetében.

⁴⁶ Írásmód tekintetében teljesen megegyeznek azokkal, amelyeket Stein Aurél talált Belső-Ázsiában: *Intermost Asia*, III. kötet, 132. lap.

⁴⁷ Lásd fent 60. lap.

⁴⁸ Lásd *Indo-Tibetica* I. kötet.

⁴⁹ Lásd: *A Journey to Toling and Tsaparang in Western Tibet*, a Journal of the Panjab Historical Society VII. köt. 2. rész, 194. lapján: «Egyik templomban sem találtam sárgaréz vagy vörösréz bálványokat. Ha voltak is valaha ilyenek, Tolingba szállították őket, mikor a kolostort elhagyták. Néhány stukkó- és papírmásé-szobor, néhány fadaragás töredéke és rengeteg könyv egy-egy része; ezek most a lahorei-múzeumban vannak és fordítóra várnak. Odakerülésük története rendkívül hosszúra nyujtaná jelentésemet, és bármily érdekes, itt nem mondhatom el. Fontos volt, hogy a lámák meg ne tudják; mert ezek az urak egyáltalán nem törődnek a régiségekkel, amelyeket maguk is elhanyagolnak, elődeik is elhanyagoltak századokon át, mégis inkább veszni hagynák, de nem engedik meg, hogy európai ember magával vigye őket. Ha ilyesmi történnék, csorbát ejtene méltóságukon. Ez a felfogás bámulatraméltó, ha magának Tolingnak kinceivel kapcsolatban alkalmazzák; és én méltányoltam a lámák eljárását, mikor megvetőn visszautasították ajánlatomat: hogy szeretném, jó drágán, megvenni az oldalkápolnák egy-két kis szobrocskáját. Azonban a rombadőlt kolostorokban található tárgyaknak nem volt sem tulajdonosuk, sem jelentősebb értékük; ezért semmi lelkipurdalást nem okozott nekem, hogy elvittem olyan helyre, ahol jobban megbecsülik és gondozzák őket. Mikor táboromba visszatértem, néhány lámát találtam ott, — mint vezetőm, akinek a segítsége megbecsülhetetlen volt, előre megmondta — s ezeknek nyilván semmi dolguk sem volt ott. Mikor aztán látták, hogy üres kézzel térünk vissza, megnyugodva távoztak».

⁵⁰ A rajzon csak az egyházi épületek szerepelnek, nincsenek rajta a magánlakások és a csortenek. A tolingi kápolnák részletes elemzésére és a freskók fényképmásolataira vonatkozólag utalunk az *Indo-Tibetica* V. kötetére.

⁵¹ A ciklus részletesebb leírására vonatkozólag utalunk az *Indo-Tibetica* III. kötetére. *Ye ses od* kápolnájának alaprajza utánzata a Paharpurban felfedezett Somapura-templom alaprajzának. Lásd: *Archeological Survey of India. Annual Report, 1927—28*, XLV. tábla.

⁵² Wessels: *Early Jesuit travellers in Central Asia*, 83. lap. Mivel a tibetiek családok szerint számlálják a népet, valószínűleg 500 családot kell értenünk.

⁵³ Lásd: *O Descobrimento do Tibet pelo P. Antonio de Andrade*; kiadta F. M. Esteves Pereira, Coimbra, 1921, 65. és 72. lap. V. ö. Wessels, id. művének 65. lapjával.

⁵⁴ Idézett művének 198. lapján.

⁵⁵ Wessels, id. m. 78. lap. Egyébként ezt maga Andrade is bevallja: Pereira, 67. lap.

⁵⁶ Andrade, Pereira id. művében, 66. lap.

⁵⁷ Wessels id. m. 75. lap.

⁵⁸ Toling írásmódja a kéziratokban igen változatos: így például a *bKa' t'an sde lna*-ban így elváltozik: *mk'o mt'in*. Lásd: *Indo-Tibetica* II. köt. 64. lap, 2. jegyzet.

⁵⁹ Wessels, id. m. 79. lap.

HAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVTÁRA 2010 /18. 7 N. SZ.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

BÁNHIDY ANTAL

A GERLE 13 ÚTJA

Az országszerte ismert magyar repülő ebben a könyvében arról a sportteljesítménynek egészen rendkívüli útjáról számol be, amelyen kis sportrepülőgépével körülrepülte az egész Földközi-tengert. A magyar repülés nagyszerű fejezete ez az útinapló, amely joggal számít az olvasóközönség szeretetteljes érdeklődésére.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

SVEN HEDIN

MA CSUNG-JIN MENEKÜLÉSE

A nagynevű utazó izgalmas úti-naplója azokról a viszontagságokról számol be, amelyek expedícióját legutóbbi kínai útján érték. Az ott dúló polgárháború legvéresebb eseményeibe keveredett, több ízben elfogták, halállal fenyegették, valóságos csoda, hogy Ma Csung-Jin tábornok vérengző katonái elől megtudott menekülni.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

